

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС
ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

ЈУЛ - СЕПТЕМБАР

1957

Уређивачки одбор :

Главни и одговорни уредник: др Михаило Константиновић.
Чланови: др. Јован Ловчевић, др. Милош Радојковић, др.
Радомир Д. Лукић, др. Андрија Гамс, др. Драгослав Јанковић,
Никола Срзентић, Драгаш Ђ. Денковић и Владан Станковић.

С А Д Р Ж А Ј

I ЧЛАНЦИ

Др. Борислав Т. Благојевић: Савремени покушаји унификације права у међународним размерама и социјалистичке државе — — — — —	257
Др. Милан Бартош: Кодификација дипломатског права — — — — —	269
Др. Јан Гвздоморски: Основна начела пољског наследног права — — — — —	283
Др. Андрија Гамс: Траст у англо-америчком систему права — — — — —	299
Др. Никола Стјепановић: Оцењивање и унапређивање службеника — — — — —	312
Војин Милић: Социолошко посматрање психичких појава у друштвеном животу — — — — —	317

II ДИСКУСИЈА

Др. Љубица Кандић: Поводом једне политичке историје Првог устанка — — — — —	332
---	-----

III ПРИЛОЗИ

Др. Предраг Митаиловић: Основна начела програма развоја европске привреде — — — — —	337
---	-----

IV СУДСКА ПРАКСА

Јакша Богдановић: Суштина управног спора у случају „ћутања администрације“ — — — — —	344
Александар Давинић: Отпуст из држављанства — — — — —	349
Михаило Митић: Да ли је лажан исказ странке у парничном поступку кривично дело из чл. 283 Кривичног законика — — — — —	353

V ПРИКАЗИ

Dr. Srećko Zuglia: Građanski parnični postupak FNRJ — Др. Боровоје Познић — — — — —	357
Clinton Rossiter: The American Presidency — Др. Војислав М. Грол — — — — —	361
Dr. Friedrich Hans-Peter: Die Wiedereinführung des Stockwerkeigentums in der Schweiz — Драгољуб Стојановић — — — — —	362

АНАЛИ

ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ

ТРОМЕСЕЧНИ ЧАСОПИС ЗА ПРАВНЕ И ДРУШТВЕНЕ НАУКЕ

Година V

Јул—Септембар 1957

Број 3

САВРЕМЕНИ ПОКУШАЈИ УНИФИКАЦИЈЕ ПРАВА У МЕЂУНАРОДНИМ РАЗМЕРАМА И СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ ДРЖАВЕ

Као форма и садржина регулисања одређених сектора друштвеног живота, право је било и остало специфично појединим облицима друштвених односа, идући за њиховом променом и старајући се да и оно само, и то како по својој форми тако и по својој садржини, прати и изрази те промене. Притом често постоје веће или мање разлике у погледу брзине, а посебно у погледу видљивости промена до којих долази код права као форме и формуле с једне стране односно код садржине и суштине правних односа с друге стране. Ове прве, тј. правне форме често спорије показују видљиве промене него што је то случај са садржином друштвених односа који се правом регулишу, дакле него што је то случај са правним односима.

Отуда две карактеристичне црте које би се могле запазити у развоју права у овом погледу. С једне стране за време важења једне те исте норме, тј. за време важења једне те исте форме односно правне формуле долази — у току извесног времена — до врло различитих примена те норме, тако да последице њене примене, посматране у перспективи протека времена, постају прилично различите, а то значи у крајњој линији да у следству једне те исте форме, формуле, правне норме долазе у току времена до различите садржине правних односа (у том погледу је нарочито карактеристичан, на пример, случај са чл. 1384 Француског грађанског законика, који је у почетку XIX века примењиван само на случај постојања кривице код накнаде штете, док је већ крајем истог века тај исти текст служио као формула за правно регулисање одговорности за опасне ствари, тј. за накнаду штете и без сваке кривице већ само на основу ризика).

С друге стране једна иста правна форма, као правна формула односно као правна норма, употребљава се за регулисање често суштински сасвим различитих друштвених односа, дајући им правни карактер, тако да се, опет на основу скоро исто гласеће правне норме, постижу у животу често прилично различити садржински ефекти, и то све у зависности од стварне природе друштвених односа у којима се таква правна норма примењује. Ова друга карактеристична црта дејства права може се појављивати како унутар једне државе тако и

посматране у оквиру више држава, а нарочито посматрана у оквиру више држава које имају различита друштвена уређења а служе се текстуелно истим правним формулама. Тако, на пример, у једној истој држави где су постојећи друштвени односи различито развијени и где су разни друштвени утицаји, нарочито они који вуку развој друштва уназад, различитог интензитета, ефекат примене правне норме бива различит, иако су у питању и исто гласеће правне норме и иста врста друштвених односа који се њоме регулишу (навешћемо као пример извесне крајеве Југославије где свуда важе исте правне норме о разводу брака а где се утицај религије још осећа, тако да је број развода бракова лица католичке вере у сразмери са лицима православне и муслиманске вере, три до десет пута мањи, иако су у основи друштвени односи између ових лица различите вере истоврсни и исте садржине, тако да је ефекат правне норме различит с обзиром на многе друге утицаје који не пружају могућности грађанима да се подједнако користе могућношћу развода брака, који им закон, као норма, у једнакој мери пружа). Слично томе имамо и појаву да правни системи држава са сасвим различитим друштвеним уређењима имају у појединим случајевима исте или скоро исте правне формуле, дакле правне норме, регулишући са њима правне односе који имају често врло различиту друштвену суштину и значај. Пример са правним текстовима који регулишу питање закључења или развода брака, или са правним текстовима који регулишу установу усвојења, које исто гласе, као правни текстови, и у капиталистичким и у социјалистичким државама, а који регулишу установе брака, развода брака или усвојења као установе које у овим друштвима имају сасвим различити значај и друштвени домаћај, с обзиром на експлоатациони карактер породичних односа, како је то Енгелс говорио, у капиталистичком друштву, и битно промењени карактер породице у социјалистичком друштву, макар и у његовом почетном стадијуму.

Овакве појаве коришћења правних норми у правцу постизања каткада различитих ефеката одвеле су и констатацији једне друге појаве која карактерише све више савремену етапу развоја права у свету, и то како у капиталистичким тако и у социјалистичким државама: правна норма се данас све више формулише путем постављања општих формула, с тим да се препушта суду односно другим органима који се старају о примени права да у сваком конкретном случају нађу одговарајућу садржину, и то садржину која би најбоље одговарала управо конкретном друштвеном односу, разуме се цењено са становишта интереса оне класе која у даном моменту, као владајућа, не само прописује правне норме него и обезбеђује и начин, смисао и садржај примене правних норми. Отуда данас све више тзв. генералних клаузула, каучук параграфа, стандарда и других сличних назива којима се у самој ствари означава једна основна особина савремених правних норми: њихова ширина захвата и регулисање, уз указивање само на основне елементе које карактеришу или чак и које само дефинишу једну установу.

На тај начин тако формулисање правних норми претставља у крајњој линији израз тежње да се опште формулисаним правним нормама омогући регулисање што већег комплекса средњих друштвених односа, који су данас толико издиференцирани и многобројни да је прописивање неких уже формулисаних норми данас постало скоро немогуће ако се правом жели регулисати што већи број, ако већ не и сви друштвени односи за које право има интереса (као најдрастичније примере навешћемо регулисање питања службености и одговорности за штету нанету путем ствари; некада су закони садржавали подробно набрајање свих случајева службености, па било да су у питању личне или стварне службености — напр. право гледања у суседно двориште, право увлачење димњака кроз зид суседне куће, право узгајања стоке на суседном земљишту, — данас се то изражава и регулише једном општом реченицом да обим коришћења свога добра може да буде ограничено нужношћу опстанка и редовног искоришћавања суседног добра; некада су закони подробно регулисали одговорност за штету ако нека ствар буде избачена кроз прозор, или ако нечија животиња нанесе штету на суседном земљишту, док је то данас регулисано општом нормом о одговорности за штету нанету путем ствари; најзад, некада су закони подробно и таксативно набрајали све случајеве са којих је био допуштен развод брака, док садашња законодавства најчешће и све више ову материју углавном регулишу путем једне генералне норме по којој се предвиђа могућност развода брака за случај да је услед несагласности нарави дошло до немогућности даљег заједничког живота, и у том погледу имамо скоро истоветну законску формулу како у Југославији, тако и у СССР-у, Пољској, Бугарској и другим државама, односно у Швајцарској и Немачкој). Разуме се да такве широко формулисане норме дају могућности владајућој класи да под видом законитости штити своје интересе, тако да борба за правилну примену оваквих правних прописа претставља каткада тежак задатак економски слабијих, али исто тако може и да у једном моменту претставља средство путем кога се, на бази екстензивног тумачења, постижу даљи упеси угњетених према владајућој класи у капитализму. То пак још једном показује да сама гола правна норма, посматрана сама за себе и без везе са друштвеним односима које она треба да регулише, не претставља сигуран критеријум за оцену вредности права у једном друштву, и посебно за оцену права у међународним размерама.

Овакве појаве на страни права створиле су могућност да се већ доста давно почело говорити о могућности и потреби израде јединствених правних норми које би важиле за већи број држава или чак и за све државе. То је у првом реду дошло зато што су се у свима државама почели стварати и развијати истоврсни друштвени односи који су могли бити, бар у основи а у погледу њихових најопштијих и најчешћих појава, подвргнути јединственом регулисању. Ово нарочито важи у погледу друштвених, па према томе и правних односа до којих је дошло у вези са пуним развитком капитализма, а

посебно са продирањем машинизације и механизације, услед чега је дошло с једне стране до стварања радничке класе чије је правне односе — у вези најамног рада — требало регулисати и то у оквиру експлоатације која је у основи била свуда иста, док је, у вези са тим, дошло до низа других појава у промету добара и људи које су се у истим или сличним облицима јављали у низу земаља. Да поменемо, на пример, питање правног аспекта железничког, поморског и ваздушног саобраћаја, питање ауторског права и издавачког уговора, питање индустриске својине у најразличитијим видовима, питање осигурања, итд. Код свих ових материја и неких других поставило се питање не би ли било могуће и корисно да се изврши унификација правних норми у међународним размерама.

До постављања питања унификације извесних правних норми у међународним оквирима дошло је и због све већег „међународног“ карактера извесних правних односа, тј. због све већег и чешћег преношења дејства појединих правних односа изван граница једне државе, и то било зато што би у правним односима учествовала лица — физичка или правна — различитог држављанства односно различите државне припадности, било зато што се дејство појединих правних односа простире на територије више држава, до чега је долазило услед све већег кретања људи преко граница односно услед све већег преноса робе и вредности из једне државе у другу у вези међународне трговине чији се обим толико ширио да је временом добио огромне размере, увлачећи у себе милионе људи који су у њој учествовали и огромне количине робе која је била предмет њених трансакција. Никаква затвореност и изолираност од општих међународних контаката и кретања људи и робе није могућа, бар не за неко дуже време. Међународност је данас општа појава и она је у основи последица нужног интернационализма који је човечанству донела и наметнула радничка класа својим растењем, постјањем и развитком интернационализма израженог у максими „Пролетери свију земаља, уједините се“. Зато, ма колико да сав тај међународни промет, тај међународни живот, то међународно кретање настају са временом настанка капитализма, они су производ настанка радничке класе и пролетаријата, јер је пролетаријат први пошао да тражи хлеба преко границе своје државе, јер је роба као производ његовог рада почела да тече преко граница, јер је он створио услове за међународни живот, живот који се истина одвијао и данас још у знатној мери одвија на његов терет и уз његову експлоатацију, али промет који у крајњој линији потпомаже јединство радничке класе света, преносећи искуство живота и борбе радничке класе појединих држава у друге државе, а посебно повезујући хиљадама нити радничку класу и на међународном терену и тако припремајући њено пуно ослобођење у свим земљама у целом свету.

Најзад, у прилог могућности или бар покушаја међународне унификације извесних грана односно области права говори и фактичка једнакост или врло велика сродност која је већ настала у многим државама под утицајем истих прилика и потреба. Поморско-

право даје у том погледу један од најбољих примера. Фактички у погледу овога права код многих питања је постигнута сагласност у правима низа држава, тако да се може каткада и код неких питања говорити о фактичкој унификацији до које је дошло услед више мање сличних друштвених односа у односу на које се развијало поморско право.

Постојање јединствених униформних правних правила у појединим гранама правног збивања, данас је историски и социолошки факат и претставља данас дакле једну реалност, о чијем настајању а делом и оправдању, па чак и нужности било је укратко досад речи. У томе треба углавном разликовати два случаја, односно два начина, на који се долази до оваквих јединствених правила. Један је начин фактички, а други формални или тачније речено уговорни.

До првог, тј. тзв. фактичког начина појаве јединствених унифицираних правила долази као последица фактичког прихватања од низа земаља више-мање јединствених, или врло сличних правила која на разне начине, својствено појединим земљама, постају саставни део правног система. Ти начини могу бити врло различити, што се може догодити на тај начин што би низ земаља реципирао или се бар у знатној мери угледао на право једне земље, чиме би дошло до стварања јединствених правних правила у више земаља. Притом, разуме се, треба потражити основне разлоге због чега је дошло до овога, нарочито ако је у питању интегрална рецепција једне или више грана права, од стране земаља које се називају недовољно развијеним. То с друге стране може бити путем прихватања извесних обичајних правила која постају саставни део правила правног живота више земаља, као што је то на пример случај са низом правила поморског права или са низом правила која су временом формирана у оквиру појединих грана трговине, па су чак била и писмено формулисана у типским уговорима који су добили једну устаљену садржину и који су се наметнули као правни оквири извесним гранама трговине, поставши у самој ствари, за знатан део одређене врсте светске трговине, фактички међународни кодекси правних правила те трговине. Такав случај је, на пример, са лионским правилима о трговини свиле и лондонским правилима о трговини са житарицама, итд. Притом не треба заборавити да ова правила, формулисана као типски уговори од стране професионалних организација извесне гране привреде, претстављају у форми типских уговора читаве мале законе, па чак и законике, који садрже по преко стотину чланова, односно параграфа. Овакав начин, могли бисмо рећи фактичне унификације правних правила добија на неки начин данас организовано-међународне облике. Међународне организације у којима учествују државе покушавају, засад бар у регионалним оквирима, да постигну споразум између већег броја земаља о садржини оваквих типских уговора за поједине гране трговине, чиме овакви типски уговори фактички постају обавезна правна правила која важе у светској трговини те гране привреде. Такав

је, на пример, случај са Економско-социјалном комисијом за Европу која је започела рад на изради читавог низа оваквих типских уговора при чему је већ и постигнута сагласност у погледу, на пример, типског уговора за трговину дрветом, или типског уговора за испоруку инвестиционе опреме, а ради се на низу других типских уговора, чиме се фактички остварује регионална европска унификација правних правила трговине одговарајуће гране, односно струке. Оваква тзв. фактичка унификација претставља данас једну реалност и са њом се мора рачунати посебно у области трговине. Разуме се, приликом рачунања, односно прихватања овог факта, тј. рачунања са чињеницом да су фактички наметнуте извесне норме, посебно норме светске трговине, треба, и то нарочито важи за социјалистичке државе и привредна предузећа социјалистичких држава, испитати основне разлоге стварања оваквих униформних фактичких норми, проучавајући посебно није ли до њих, као што је каткада случај, дошло углавном само путем наметања воље једне државе, односно привредних организација једне државе, које су у једном даном моменту располагале таквом економском снагом односно имале такав економски положај да су спровеле своју вољу детерминисану њиховим локалним интересима, натурали је осталим државама односно уговорним партнерима, и ту своју једнострану вољу временом фетишизирали, дајући им карактер међународних униформних правила и чак их, објашњавајући међународном потребом, а прикривајући једностраност интереса који се таквим уговорима уствари штити. Отуда, налазећи се у свету реалности, у оквиру кога се мора рачунати на постојање оваквих правила и на њихово коришћење, треба посебно обратити пажњу на њихову суштину и заинтересованост у смислу давања предности интересима управо једне земље или једне групе земаља.

Поред ове тзв. фактичке унификације, постоји и формална унификација или бар покушај унификације, у међународним размерама правних норми, по појединим секторима правног живота, путем организованог поступка, ради израде јединствених конвенција и међународних уговора, који би били прихваћени од свих или већег или мањег броја земаља, чиме би се на тзв. законодавни начин, тј. уз учешће оних органа који су и иначе надлежни у свакој појединој држави за односне правне прописе, остварила јединственост правних правила за одређени сектор правног живота у свим државама или извесном броју држава. И оваква појава унификације права путем међународних уговора, бар по свом покушају, данас претставља реалност. Средина XIX века, посебно уколико је реч о правним правилима приватног (грађанског) права, претставља раздобље почетног замаха у овом погледу. Крај XIX века претставља моменат извесног ентузијазма за унификацију правних правила у међународним размерама, тако да се то раздобље обележава називом „међународног романтизма“. Почело се било уображавати, с обзиром на један релативно кратак миран период у међународној политици, у коме није било већих ратова, бар не оних који су непосред-

но тангирали Европу и Северну Америку, почело се дакле замишљати да је дошло раздобље могућности унификације и изједначења у светским размерама правних правила у свим гранама права. У томе добу, појединци, невладине организације, чак поједине државе, израђују предлоге и долази до сазивања како међународних научних конгреса, тако каткада и владиних конференција са жељом да се оваква организована уговорна међународна унификација правних правила и изврши. Међутим, убрзо се увидело да овај међународни романтизам у правцу унификације нема реалне подлоге и да је развој човечанства још далеко од тога да се може говорити о тако широкој, на свим секторима правног живота, међународној унификацији правних правила. Па ипак, иако је овај романтизам престао, појава могућности и потреба овакве унификације није потпуно ишчезла. Посматрано реалније, приступило се у првом реду истраживању и утврђивању критеријума по којима би се одабирала материја у оквиру које би се у једном одређеном моменту могло поставити питање: предузети претходне припремне радње и чак приступити изради пројекта конвенције у циљу унификације. Задатак није био лак јер интереси појединих држава у погледу, избора предмета евентуалне материје која би била предмет унификације могу бити, били су и јесу врло различити. Ако, на пример, поједине државе у једном моменту предлажу да се приступи унификацији у међународним размерама правила о држављанству, посебно о држављанству деце и жене, друге земље могу имати интереса да се таквој унификацији, бар за моменат, не приступи, а с обзиром на њихову популационистичку политику, јер теже да својим интерним правилима прошире круг својих држављана. Или на пример, уколико поједине државе сматрају да има интереса да се приступи унификацији у међународним размерама правила о заштити индустријске својине, друге земље могу, с обзиром на своју привредну неразвијеност, имати интереса да до тога не дође, како не би биле приморане да, с обзиром на своје учешће у међународном животу, прихвате извесне норме које би им наметале посебне материјалне издатке у вези са развојем и изградњом своје евентуално заостале привреде. Отуда низ тешкоћа, али ипак и реалних успеха у одабирању материје, која би могла бити, као што смо рекли, бар предмет проучавања и прикупљања материјала у циљу међународне унификације правних правила те материје, па евентуално и доношења односно прихватања и ратификације од извесног броја држава једне међународне конвенције, којом би била, у већој или мањој ширини, извршена унификација одговарајућих правних правила.

Ако се баци један кратак поглед на области у погледу којих је извршена унификација, могло би се рећи, уколико је реч о овој формалној, тј. путем међународних конвенција извршеној унификацији, и то унификацији која је обухватила бар извесан број земаља, да ту досад нису постигнути, бар уколико је реч о приватном праву, неки велики резултати. У овом погледу потребно је навести унификације до којих је дошло, на пример, у области ауторског права, где

је током историје дошло до унификације тзв. европског система и англосаксонског система ауторског права и где се, као што је познато, 1952 покушало, путем једне универзалне конвенције о ауторском праву, у чијој изради су учествовале скоро све земље, да дође до јединствених, и то бар основних, најрудиментарнијих правила о ауторском праву. Сличан је случај и са тзв. правом индустријске својине у оквиру које, после конвенција до којих је дошло од 1883 до данас, постоји тежња за сазивањем једне међународне конференције, како би и у области индустријске својине дошло до једне светске универзалне конвенције која би бар имала карактер и одговарала конвенцији закљученој 1952 по питању ауторског права. У области транспорта, и то посебно поштанског и железничког, светска унификација је досад најобухватнија, и то не само по броју земаља које су приступиле и прихватиле униформне норме којима се регулише ова врста саобраћаја, него и у погледу чињенице укључивања и замењивања тих униформних норми, формулисаних путем међународних конвенција, у унутрашње право, односно уз замену унутрашњег права скоро свих земаља. Далеко мање је постигнуто у области ваздушног саобраћаја и у области поморског саобраћаја. Област у погледу које је, између два светска рата, а делом и после Другог светског рата, дошло до знатних, бар пројеката, препорука, ако не и готових међународних конвенција, била је и јесте област радног права. После спорадичних покушаја с почетка XX века о прихватању неких универзалних конвенција са циљем заштите радника, посебно конвенција у погледу забране употребе белог фосфора при изради шибица и извесних рудиментарних облика заштите жене и малолетника у радном односу, стварањем Међународне организације рада после Првог светског рата, организације у којој је први пут у историји једним међународним правним актом признато постојање радничке класе и њеним претставницима дато право да говоре управо у име радничке класе — иако нажалост не у одговарајућем броју — дошло је до низа конвенција и препорука усвојених од стране Генералне скупштине Међународне организације рада, а које су делом и ратификоване и ступиле у живот у многим државама. Свакако да се може дискутовати о раду ове Организације. Још више се може дискутовати о садржини конвенција. Та дискусија и критика може бити нарочито оштра, ако се ствар посматра са гледишта развијених земаља, тј. земаља где је социјално законодавство и законодавство о заштити радног човека развијено, а поготову та критика може бити још оштрија, ако се она цени са аспекта изградње социјалистичких радних односа у једној земљи у којој се гради социјализам. Међутим, ако се тај проблем посматра у целини, и посебно имају у виду земље које немају никаквог интерног, свог сопственог радног заштитног законодавства, онда ове конвенције претстављају ипак, бар неке од њих, успехе који нису за одбацавање у области радног права и који бар омогућују егзистенцију, постављање, иступање на политичком, социјалном, економском терену радничке класе поједини неразвијених земаља. То

је битан услов за остваривање крајњих циљева, које радничке класе таквих земаља имају пред собом.

Посебни успеси у раду у области међународне унификације учињени су у погледу менице и чека, где је на конференцијама одржаним 1930 и 1931 дошло до прихватања јединствених правних правила о меници и чеку, правила која су временом већ постала вишемање опште прихваћена, ако не формално, а оно свакако фактички од низа, и то великог броја држава.

Овај рад на унификацији правних правила путем међународних уговора, наставља се и данас. Притом се могло запазити да је за приступање оваквом раду потребно раздобље међународних односа у коме бар не прети непосредна опасност рата и сукоба. Отуда и чињеница да је после Другог светског рата, с обзиром на значај проблематике, дошло до унификације извесних правила, која спадају у област класично називану јавним правом, о чему говори Декларација о правима човека и рад на изради конвенција ради спровођења ове Декларације. Међутим, за протеклих десет година, развија се постепено рад и на међународној унификацији правних правила и у области тзв. грађанског права, у области административног права, па чак делом и у области кривичног права. На том послу ангажује се, и то релативно у знатном обиму, непосредно сама Организација Уједињених нација, а заједно са њом и низ њених специјализованих агенција. Тако долази до конвенције о алиментацији, конвенције о проглашењу лица умрлим, тако се данас предузима читав низ припремних радњи за израду даљих конвенција. Поред Организације Уједињених нација и њених специјализованих агенција, на овом раду се почињу све више да ангажују и друге установе међународног карактера. Тако је, на пример, потребно напоменути да је почетком ове године завршена нова редакција међународног униформног закона о међународној трговини телесних покретних ствари, чији је први пројекат био израђен од стране Међународног института за унификацију приватног права у Риму још пре Првог светског рата, а који је био предмет дискусије на једној прелиминарној међународној конференцији и то међувладиној конференцији, одржаној у Хагу 1951. Овај пројекат садржи преко 100 чланова, којим се регулишу основна питања, и то на јединствен начин, међународне куповине и продаје. Буде ли он прихваћен и постане ли он међународна конвенција, и то конвенција која би ступила у живот путем ратификације од већег броја држава, то би значило створити кодекс јединствених правила који би регулисао најзначајнији међународни уговор-кодекс који би у основним бар питањима регулисао међународну трговину уопште. И то вероватно не само у низу земаља које би ратификовале једну овакву конвенцију о униформном праву о купопродаји телесних покретних ствари, него и између других земаља, с обзиром да би се садржина једне овакве конвенције фактички наметнула као униформно правно правило за међународну трговину, тако да би то правило постало опште и без опште формалне ратификације од стране свих земаља.

Покушали смо да овде укажемо на извесне фактичке ситуације које по питању унификације права у међународним размерама данас постоје и са којима се мора рачунати као реалношћу. Ако је то тако, онда се с правом може поставити питање какав јесте и какав би евентуално требало да буде став социјалистичких држава, најпре према самој могућности и идеји унификације правних правила у појединим областима права, а затим у погледу самог рада на тој унификацији. И најзад, у погледу прихватања резултата који би били формулисани, било за случај само фактичне, било за случај и формалне, тј. путем међународних конвенција проведене унификације.

У погледу саме идеје и могућности унификације правних правила у међународним размерама, мислимо да одговор треба тражити у чињеницама стварности како стоји. Тенденција ка оваквој унификацији и појава овакве унификације, па чак и низ радова управљених на овакву унификацију, постоји. То се не може негирати. Са том појавом треба рачунати и не допустити да она иде против интереса социјалистичких земаља, ни против интереса радних људи у свету уопште. То треба да буде руководеће мерило у целом ставу према проблему унификације.

Друго питање се поставља у погледу рада, припреме, учешћа у дискусијама, формулисању текстова јединствених правних правила, која би била унета у међународне конвенције, типске уговоре, препоруке или било које друге облике који се појављују као облици униформних правних правила, која би требало да важе за све државе или један број држава. И ово претставља једну реалност и искуство је показало да учешће социјалистичких држава у целом овом току, у целом овом раду, у целој овој дискусији, може да буде, уколико је оно припремљено, аргументовано, добро брањено, од велике користи, без обзира на чињеницу, са којом унапред треба рачунати с обзиром на међународну реалност, да идеје социјализма и чак прогресивних социјалних тенденција, које би биле брањене од стране претставника социјалистичких земаља и од стране претставника напредних покрета из капиталистичких земаља, па чак и само од стране напредних људи из било које земље, не морају у потпуности успети и бити прихваћене у униформним међународним текстовима. Чињеница да су, на пример, све државе Европе, без изузетка, учествовале у раду Економско-социјалне комисије за Европу, по питању трговачке арбитраже, и чињеница, на пример, да све земље путем својих претставника, без изузетка, учествују у раду Комисије која проучава тај материјал у циљу да се дође до јединствених правила о трговачкој арбитражи, показује какав став треба у овом погледу да имају социјалистичке земље. Чињеница да све земље учествују у раду Генералне скупштине УНЕСКО-а, или у новије време Генералне скупштине Међународне организације рада, исто тако показује какав став треба имати о самој могућности израде униформних правних правила, према прикупљању материјала, према дискусији о томе материјалу, према критиковању ставова реакционарних кругова, према

помагању сваког напредног става у току припремних радњи, па и израде самог текста. Учесће напредних људи, напредних покрета уопште, социјалистичких земаља са прогресивним предлозима, које треба да буде управљено у корист и самог друштвеног система у социјалистичким земљама и у корист помагању напредних снага у капиталистичким земљама може да буде од стварне користи. У сталној дискусији, указивању шта је боље, критиковању заблуде, критиковању и одбацивању предлога који су детерминисани само интересима појединих земаља, нарочито великих сила, напредни људи, а поготово претставници социјалистичких земаља, могу много допринети да садржина и изглед тих конвенција буде што је могуће бољи. Није случајно да је сам изглед, па и садржина тзв. колонијалне клаузуле битно измењен за последњих неколико година, без обзира што се још битно није изменио однос између метрополе и колонија. Није мала ствар ако се добрим иступањем, изношењем стварних елемената, независним учествовањем појединих претставника земаља, самосталним и својственим аргументима сваке поједине земље и напредног појединца, указује на једној међународној конференцији о архаичности колонијалне или неке сличне клаузуле, и тиме ствара бар атмосфера за њено укидање или атмосфера у којој се таква клаузула не може бранити. Није без значаја и не остаје по правилу без икаквог резултата чињеница, ако у дискусији о међународној арбитражи и униформним правилима којима би она била регулисана буде указивано на чињенице које значе досадашњи преобладајући положај економски јачег уговарача и борба да нова правна правила, уколико је то у једном одговарајућем моменту могуће, у више једнакој мери заштите интересе оба уговарача. Није без значаја ако у дискусији о једном униформном закону о међународној куповини буде указивано на посебне случајеве могућности раскида уговора у вези са народном привредом која има плански карактер, и посебно ако у таквом раду буде покушавано да се нађе извесна равнотежа интереса купца и продавца. А да не говоримо, на пример, од колико великог значаја добра критика и дискусија у току припремних радњи може да буде кад је реч о тзв. клаузули клизавих цена, каква се данас све више уноси у поједине врсте типских уговора, који се, као што је речено, намећу већем броју земаља. На тај начин код другог питања чини нам се да одговор указује на стварну корисност учешћа, и то ефективног, непосредног, документованог, независног учешћа социјалистичких земаља и напредних људи у току припрема и радњи на формулисању униформних међународних правних правила, и то како путем типских уговора, тако и путем међународних конвенција.

Као треће питање поставља се питање става социјалистичких земаља према резултатима постигнутим оваквим радом, тј. према конвенцијама или бар типским уговорима и другим изражајним облицима униформних правних правила. Свакако да је овде немогуће дати било какав јединствен одговор. Потребно је сваки поједини случај испитивати и оцењивати у којој и каквој мери постигнути резултати одговарају интересима управо појединих социјалистичких земаља, да

би оне прихватиле та униформна правила путем коришћења типских уговора и других облика односно путем ратификације међународних конвенција. Притом је јасно из свега реченог да став појединих социјалистичких земаља не могла увек да буде јединствен у погледу прихватања ових резултата, ових униформних правних правила, с обзиром да и интереси и положај, у оквиру међународног збивања, појединих социјалистичких земаља не морају бити у једном даном моменту истоветни. Чињеница да се поједина земља појављује као извозник или увозник одређене врсте робе, чињеница да ли једна земља има већ изграђен систем социјалне заштите или тај систем је у сређивању, све то и много шта другог може битно утицати на став сваке поједине социјалистичке земље према појединим врстама униформних међународних правних прописа, па према томе и проистећи различит став појединих земаља по питању прихватања, ратификације, припреме конвенција, типских уговора или других облика кроз које је та унификација изражена.

У вези са целокупним овим питањем, свакако да се може поставити и питање регионализма у односу на саме социјалистичке земље у погледу њиховог регионалног уједначења, регионалне унификације правних правила, бар за поједине секторе правног живота. То нарочито зато, што таква појава регионализма постоји у погледу других групација земаља, на пример у погледу америчких земаља, у погледу арапских земаља, у погледу скандинавских земаља, итд. Код овога питања треба најпре јасно разликовати основе постојећих регионалних унификација. Оне су углавном двојаке: или територијална повезаност појединих група земаља, или наметнуте регионалне заједнице од стране једне или више економски далеко јачих земаља, где је, према другим земљама, које учествују у међународној регионалној правној заједници каткада употребљавана и сила. Основица регионалне унификације у погледу социјалистичких земаља мора бити потпуно другачија. Она треба да се заснива на идеји постојања заједничких интереса, узајамне помоћи, олакшања правног промета, обезбеђења што веће и што пуније правне заштите грађанима и привредним организацијама сваке поједине земље унутар других земаља. Само на тој идеји може бити речи и треба да буде речи о једном новом регионализму у оквиру социјалистичких земаља. Наглашавам нарочито новом, јер ће он имати своје реално оправдање само ако донесе и садржински нове униформне правне норме међународног карактера које би се заснивале искључиво на овим идејама, идејама једнакости, равноправности узајамног помагања, пуног обезбеђења правне заштите под једнаким условима за све грађане и привредне организације социјалистичких земаља. Отуда, за случај приступања оваквим регионалним унификацијама, треба најпре испитати стварно постојање оваквих услова у погледу одређене правне материје, па тек онда приступити раду на унификацији, односно најпре припремити остварење оваквих услова, и на основу њих приступити унификацији. Уз то, нама се чини да данашња бројност социјалистичких земаља, морална и фактичка снага аргументације со-

цијалистичких идеја налаже давање предности универализму, учешћу управо, и посебно појачаном учешћу социјалистичких држава у универзалним покушајима унификације међународних правила, како би у тој универзалној светској унификацији социјалистичке идеје добиле што је могуће више места, или бар да би се реакционарни ставови сузбили што је могуће више. Отуда сваки регионализам, иако претставља једну концентрацију снага која може да буде прогресивни стимуланс у даљем развоју, значи у исти мах један обруч који може да претставља одвајање од општих напора човечанства за прогресивни развој. Зато у коришћењу ове две форме: универализма и регионализма, треба бити врло обзирив. И нарочито кад је реч о државама које, као што то мора да буде случај у погледу социјалистичких земаља, своје односе треба да заснивају на пуној равноправности, једнакости и узајамном помагању.

Ових неколико речи о савременим покушајима унификације права у међународним размерама, имали су за задатак да укажу на појаве које постоје, и на питања која се у вези са тим постављају; нарочито у погледу социјалистичких држава. Ми морамо рачунати са реалношћу, од ње полазити и на бази ње изводити закључке и формирати правила за рад. Ако тако поступамо онда није тешко одредити место, учешће и значај учешћа напредних људи и социјалистичких земаља посебно, у покрету за унификацију права. Притом, разуме се, не сме се пасти ни у голи практицизам, још мање прагматизам, а нарочито не у вођење рачуна о моментаним интересима, било чији да су. То другим речима значи да идеје Маркса, Енгелса и Лењина о могућности, обиму, односу и садржини међусобног постојања и нужност мирне активне коегзистенције, треба да детерминишу, у принципу и у сваком поједином конкретном случају, став и држање напредних људи и социјалистичких држава у овом покрету. А нама се чини да идеја, и потреба, и нужда мирне активне коегзистенције налаже наше активно учешће на теориском, научном, дискусионом, практичном, званичном међународном пољу, учешће напредних људи и социјалистичких земаља у раду на унификацији права у међународним размерама. Добро организовано учешће у овом раду може да буде само од користи.

Бор. Т. Благојевић

КОДИФИКАЦИЈА ДИПЛОМАТСКОГ ПРАВА

I. — Комисија Организације Уједињених нација за међународно право посветила је своју овогодишњу сесију кодификацији дипломатског права. Овај сиже је још 1929 на предлог саме Комисије, Генерална скупштина унела у дневни ред комисије као питање зрело за кодификацију. Међутим, на основу једне резолуције коју је предложила Југославија 1952, Генерална скупштина дала је овом питању право приоритета. Политичке прилике у свету су се измениле. Узроци због којих је Југославија захтевала приоритет, такође су, на сре-

ћу народа у Источној Европи и у интересу општег мира у свету, изгубили свој историски значај. Међутим, питање кодификације дипломатског права јесте сиже за који је данас ван спора да захтева брзу кодификацију. Кад се ушло у анализу самог питања, утврдило се да је ово питање последњи пут систематски претресано од стране једног организма већег значења још 1815 приликом склапања завршног акта Бечког конгреса. Отада па досада наступиле су многе нове друштвене појаве сваке врсте. Нестала је станица за мењање коња дипломатских дилижанса и данас се распитује шта је ближе служби: авион или аутомобил, а правила о дилижансима још увек стоје у дипломатским кодексима, док су правила о дипломатским аутомобилима у повоју а правила о употреби авиона у дипломатији, израсла из најновије праксе први пут дискутована су на састанку комисије уз сумњу њених чланова да ли су то уопште правила.

II. — Најважнија раскрсница између тог старог права и новог међународног права огледа се у доношењу Повеље Организације Уједињених нација. Та је Повеља створила једно ново схватање принципа који доминирају међународним правом. Зато је интересантно, пре свега, задржати се на концепцијама које су биле изнете у Комисији у том погледу. Та схватања су углавном била ова:

1. Да све оно што није сагласно са Повељом уопште није међународно право, јер је Повеља устав данашње међународне заједнице и кроз њену призму цени се сагласност једног института са савременим међународним правом. То је било схватање које су бранили, углавном, азиски и афрички правници, као и проф. Бартош.

2. Повеља је правило владања у Организацији Уједињених нација, али не и ван ње, јер се универзалним односима државе руководе универзалним међународним правом а не Повељом која је само устав једне од међународних организација и чији текст претставља обавезу за чланице организације. Ово је гледиште у прво време бранио проф. Жан Спиropулос (Jean Spiropoulos) подржан у неку руку од проф. Глигорија Тункина који се ускоро одвојио од тог гледишта и почео да износи ново, а Спиropулос се није враћао на његову одбрану.

3. Историско гледиште, како га је само назвао, ускоро је почео да износи Тункин. По томе становишту државе би биле дужне да примењују Повељу али уколико још постоје односи и правила створени пре Повеље не може се тражити једнострано раскидање тих односа у правцу осигурања примене Повеље без пристанка оних који су њима везани, јер би апстрактно правило о обавезности Повеље и престанку важења других правила могло довести до хаоса у међународним односима. Зато треба ићи на остваривање поступним прилагођавањем постојећег права прописима Повеље, али не наметати правила из Повеље пре него што се створе услови за њихову примену и не стварати вакуум.

4. Четврто становиште је изнео проф. сер Џералд Фиц-Морис (Gerald Fitz-Maurice) који сматра да позитивно међународно право треба тражити у позитивним изворима међународног права, што значи

у правилима које државе примењују. Он је наставио Опенхајмово (Oppenheim) учење о позитивизму, које је разрадио проф. Лаутерпахт (Lauterpacht) износећи да је Повеља уставни пропис, текст за високу политику који се не примењују непосредно и чији су принципи обавезни за државе, којих се оне морају држати приликом израде будућих правила, али ти текстови као правна правила не ступају одмах на снагу него је потребно да се на основу њих израде практична правила која ће се примењивати од стране разних држава. Нешто слично средњоевропској теорији о односу закона и устава ако није уведена институција судске оцене уставности.

Оваква подељеност на основном питању давала је у први мах утисак да се неће моћи радити у Комисији и да се неће постићи никакви резултати. Међутим, свако је остао при својој теорији, али практично се на то нико није освртао већ су сви тражили конкретну норму тако да се борба више пребацила на формулацију норме него на начелно питање. У том погледу не би било погрешно рећи ни то да су концепције биле такође предмет погађања, као што сведочи решење донето по питању поделе дипломатских агената у класе, институција која је критикована као противна начелу Повеље о правној једнакости држава, јер једнаке државе имају и једнака права на слање посланика исте класе. Позитивисти су бранили да је то решено у Вечком реглману и да се тај Реглман и данас примењује. Тункин је објашњавао да се Бечки реглман стварно примењује како би требало признати да би све државе имале право на једнаке претставнике и да, према томе, не би ваљало одржавати уведено разлику између различитих класа посланика. Међутим, та разлика у пракси постоји. Зато је он дао тзв. компромисни предлог који се садржавао у томе да се задржи текст који предвиђа Вечки реглман а испод њега стави коментар који би упућивао на начело једнакости из Повеље као на законодавни идеал Уједињених народа. Тако је створена скоро једногласна већина. Једни су гласали за текст а други за принцип изражен у коментару.

III. — Много оштрији сукоб појавио се по једном узгредном питању. То је питање да ли је Универзална декларација о правима човека и грађанина опште обавезни текст за државе које признају ту декларацију или је то, напротив, само препорука Генералне скупштине упућена Уједињеним народима који се ње могу али не морају држати.

Већина чланова Комисије сложила се да је то препорука које се државе не морају држати, већ то зависи од њихове дискреционе одлуке. Међутим, оно што је остало спорно то је да ли је та препорука у исто време и службена оцена Уједињених нација о стандарду људских права. Тако, остало је отворено да ли је то стандард, као што је тврдио проф. Гарција-Амадор (García-Amadore), или је то идеал који временом треба остварити, као што је то тврдио проф. Тункин. Практична би разлика била да би у првом случају држава била одговорна за повреду једног од тих права, ако је на било који начин обавезна на поштовање људских права, и суд би имао сма-

трати пресумпцију као сведочанство о концепцији културних народа у чему се таква права састоје. Да не би дошло до великог цепања снага, комисија је одлучила да у ово питање не улази и да се задовољи констатацијом да је Декларација о правима човека пројект о правним обавезама о праву човека који ће се претворити у перфектну правну обавезу тек ступањем на снагу пактова о праву човека.

Иако су гласали са већином, неки чланови су имали своја схватања, не сматрајући да треба од њих правити питање. Правници из Западне Европе професори Сел (Scelle, Париз), Аго (Ago, Милано), Франсоа (François, Хар) и Санстрон (Sanstron, Штокхолм), као и професори из земаља Латинске Америке Амадо (Amado, Рио де Женеиро), Гарциа-Амадор (Garcia Amadore, Хавана) и Падиљо Нерво (Padiglio Nervo, Мексико), стали су на гледиште да Декларација има снагу тзв. Guide, тј. неформалног правног извора који упућује државе како треба поступати. Наше уверење је било да је Универзална декларација један правни споменик уставног карактера, на који су се државе сагласиле о минималном инвентару права која ће добити правну заштиту у корист појединца тек пактовима. Ово наше уверење смо извели из тога што се у комисији за права човека при изради нацрта пактова и у Генералној скупштини није расправљало питање да ли се у Пакт могу уносити нова права или мењати формулације оних права која су већ унета у Декларацију. Нико није спорио право ни у комисији ни у Генералној скупштини да се тако поступа и отступа од текста Универзалне декларације. Значи, то је један споменик политичког карактера који наговештава реформу у погледу правног положаја човека уопште, али који је сам по себи неспроводљив без ближих правних правила.

IV. У погледу саме садржине дипломатског права било је дискусије око питања шта је садржина дипломатског права, форма дипломатских односа и правни положај дипломатског особља (привилегије и имунитети) или још и нешто друго? Известилац проф. Санстрон припремио је пројект који се односио само на тзв. седентарну дипломатију, тј. која је оличена у перманентним дипломатским мисијама акредитованим од стране једне државе код друге државе. То је тзв. класична дипломатија, иако је врло споран њен класицизам јер све до Вестфалског мира (1648) дипломатске мисије нису биле перманентне него *ad hoc*. Посланици су слати да регулишу одређена питања или да сврше одређене преговоре после којих се враћају у своју земљу. Бечки конгрес, доносећи правила о дипломатији, имао је у виду седентарну дипломатију, и известилац је, полазећи од правила Бечког конгреса, дао слику просечних правила такве седентарне дипломатије. Већ у општој дебати констатовано је с једне стране да је рад известиоца добар ако би се комисија ограничила на седентарну дипломатију, док је с друге стране подвучено да је то недовољно чак и за данашњицу. Данас се дипломатија поново враћа на широку улогу „летеће” дипломатије, све више послова свршавају дипломати који нису акредитовани у одређеној земљи али

који долазе у њу да сврше одређени посао или да учествују у одређеном послу уз седентарну дипломатију. Ако испитујемо садржину таквих послова, видећемо да је она двојака. Или је реч о техничким преговорима који захтевају посебну стручност и огромну рутину, или је реч о посетама политичких шефова или личности од специјалног политичког значења који преговарају о питањима која се тешко могу поверити чиновницима у мисијама. Значи да „летећа” дипломатија постаје универзална. Због тога је нужно да се њена ситуација што пре испита и реши. Известилац је прихватио ову критику и обећао да за идущу годину отклони недостатак подносећи комисији пројект о дипломатији *ad hoc*.

Проф. Сел приговорио је да је пројект далеко од стварности и зато што не говори о дипломатском општењу кроз међународне организације и преко њих. У последње време међународне организације су постале стварност, а њихови састанци центри за дипломатске преговоре и склапање уговора. Може се рећи да је добар део опште дипломатске активности пренет у Организацију Уједињених нација. Зато се и правила о дипломатском општењу преко те организације морају схватити одразом реалних међународних односа. Организације имају своје језгро међународних службеника којима се придаје дипломатски карактер или у најмању руку признају дипломатске привилегије и имунитети.

Поред дипломатије *ad hoc* коју претстављају делегати држава који долазе на састанке, и ту се ствара нова седентарна дипломатија — сталне мисије држава при организацијама и мисије организација које одлазе у земље-чланице. Особље и једне и друге од ових мисија претендује такође на дипломатски статус. Комисија је усвојила ово становиште са којим се сложио и известилац и ставила је у дужност известиоцу да изради правила о дипломатском општењу на дипломатским конференцијама и у раду међународних организација. Тако је најзад развијена материја правила о дипломатском општењу. Занимљиво је да та правила имају три главе: о седентарној дипломатији или о вршењу права посланства упоште, о дипломатији *ad hoc* и о дипломатском општењу на дипломатским конференцијама и у међународним организацијама. Тек кад ове три главе буду готове, верујемо да ће се завршити рад на пуној кодификацији дипломатског права.

V. — Радећи на дипломатском праву, комисија је у три читања усвојила један преднацрт о дипломатском општењу седентарне дипломатије. После појединачног усвајања на првом читању пројект је био послат једном поткомитету који је имао само редакциона овлашћења. Ово је учињено стога што је у току рада пословник комисије врло либерализован и одустало се од захтева строго формулисаних амандмана. Поводом сваког члана пројекта сваки члан комисије могао је да подноси било формалне амандмане било принципјелне предлоге. Ако би комисија усвојила извесне принципе који се тичу амандираних чланова, она се није задржавала на изгласавању формулације, него је стару формулацију са усвојеним прин-

ципом упућивала поткомитету да он редигује правило. Исто тако, ако би било амандмана на формулације, комисија би их само начелно усвајала или одбијала са налогом поткомитету да их он унесе у текст. Међутим, донето је решење да редакциони комитет не може уносити у свој нацрт текста правила или принципе који нису продискутовани и усвојени од целе комисије. Друго читање било је посвећено претресању и усвајању текстова чланова формулисаних у редакционом комитету. Ако је формулација била предмет нових амандмана или је наишла на идејну опозицију, гласало се о амандманима и тако измењен текст враћен је поново поткомитету да га поново редигује. Овог пута то није био један поткомитет него низ ситних поткомитета састављених од предлагача, општег и посебног известиоца и једног или двојице стручњака, обично оних који су интервенисали у дебати на страни која је добила већину. Мањина није улазила у комитете али је ревносно тражила да се забележи објашњење њеног гласања у записник првог и другог читања. Међутим, састав већине је био врло разнолик, друкчији код сваког члана. Треће читање је било делимично. Читани су само текстови који су били враћени у поткомитете и ту се на лицу места одлучивало о формулацији.

VI. — Ми смо ове године први пут сарађивали у комисији, али треба истаћи да у њој влада пуна слобода изражавања мишљења и да се с времена на време мирни академски тон изношења правних аргумената подизао до буре страсти у борби за одбрану политичких принципа. Али, већина за одбрану тих принципа такође је била врло шаролика. Групације су се образовале више на регионалним интересима држава из којих је поникао члан него на основу некаквих концепција појединих правних цивилизација.

VII. — Састав комисије по професионалној структури правника у њој заступљених, такође је шаролик. С једне стране, ту су политичари: доајен комисије по годинама Фарих Беј Ел-Кури, више пута претседник сириске владе, сада претседник сириског сената, итд.; Падиљо Нерво, министар спољних послова Мексика, Мартини Нафтари, бивши претседник иранске владе; они важе у комисији као људи великог политичког искуства. Другу групу би чинили активни дипломати који су били или су и сада још и професори универзитета; ту долазе амбасадор Џилберто Амадо (Бразилија), Франсоа, дугогодишњи правни саветник холандског министарства иностраних послова, сада генерални секретар Сталног међународног арбитражног суда у Хагу; Спиropулос, главни правни саветник грчког министарства иностраних послова; сер Џералд Фиц-Морис, главни правни саветник Форен офиса; Абдулах Ел-Елеријан, правни саветник египатског министарства спољних послова; амбасадор Санстрон, главни правни саветник шведског министарства иностраних послова и претседник Лиге друштава Црвеног крста; Глигорије Тункин, руководиолац правних послова министарства иностраних послова СССР, итд.

Посебну групу чине Радхабинат Пал, претседник Врховног суда Индије, и Егмондс, судија Врховног суда Калифорније (САД). Сви

остали су професори међународног права у више или мање тесним свакодневним односима са министарством иностраних послова своје земље. Посматрајући тај мозаик занимања и вредности добија се утисак да су у давању правних аргумената били либералнији они који су везани за апарат администрације него тзв. катедарски професори.

VIII. — Прво искушење било је питање да ли је дужност комисије да означи у чему се садржи функционисање дипломатских мисија.

У дискусији по појединим члановима извештај је полазио од Бечких правила из 1815, сматрајући их као важеће међународно право и понегде их је модернизовао наглашавајући да то чини и обично указивао на несклад Прилога Бечком протоколу са правом које су створиле Уједињене нације. Али оно што је било похвално у његовом извештају јесте његово указивање на разлике у пракси и постављање питања комисији које становиште комисија прихвата, изјављујући готовост да изради нову формулацију ако већина усвоји друго становиште од онога од кога је он пошао. Санстрон се ту показао као идеални објективни извештај. Питања која су овако постављена безбројна су и главна од њих су следећа:

1. Да ли су државе обавезне да приме страну дипломатску мисију или се дипломатски односи између држава заснивају на основу међусобних споразума. Било је мишљења да су државе дужне да приме стране мисије држава које хоће да с њом одржавају везе јер то излази из обавезе по Повељи да се негују добри и пријатељски односи, без обзира на то да ли и оне хоће да шаљу своје мисије. Комисија је стала на гледиште да државе не морају ни да шаљу ни да примају дипломатске мисије ако то не желе и да је за стварање дипломатских односа потребна међусобна сагласност између државе која шаље и државе која прима дипломатску мисију. Значи пасивно право посланства није дужност државе него могућност коју она користи по својој оцени.

2. Питање шта спада у функцију дипломатске мисије. Старо правило је било да дипломата претставља своју државу, штити интересе њене и њених грађана, преговара са владом код које је акредитован и опсервира прилике у тој држави да би извештавао своју владу. У току XX века дипломатија је почела да се бави и другим пословима: пропагандом, обавештавањем јавности у земљи акредитовања, итд., а нарочито привредном активношћу. У комисији је била подељеност да ли су државе у праву да проширују функције својих дипломата, нарочито да ли држава која прима дипломату мора да толерира и те друге активности. Једни су сматрали да она нарочито не мора да толерира рад дипломата у јавности земље где је акредитован, напр. издавање и растурање пропагандних дела и билтена, јер дипломати нису акредитовани код публике него код влада. Други су сматрали да је то рад на зближењу међу народима. Комисија се није сложила, те је као компромис задржана класична формула о четири дужности испред којих је стављено да су то дипломатске

функције *inter alias*, па да се чека да ли ће примедба влада бити за лимитативно или за егземпликативно набрајање функција.

3. У питању постављања дипломатских агената известилац је пошао од тога да је агреман потребан само за шефа мисије а не и за остало особље. Усвојено је правило да држава не може поставити шефа мисије без претходног добијања агремана, као што је то класично правило, док је ублажено правило о осталом особљу. Остало особље држава поставља сама, али га држава у коју се шаље не мора примити. То претставља новину која је једногласно примљена. Сматра се да је боље не примити послатог дипломату пре него што започне да врши службу него га после проглашавати за *persona non grata*.

4. Постављање домаћих грађана за дипломате стране силе. Идући за Ватиканским примером, чија је дипломатија обично састављена од страних држављана, известилац је предвидео случај да једна држава може за свог дипломату поставити држављанина државе у којој он треба да врши функцију, убрајајући ту и самог шефа мисије. Ова одредба наишла је на отпор малих држава и тек после додатка „уз пристанак државе која прима мисију” правило је прошло с једним гласом већине.

5. Око установе *persona non grata* било је великог сукоба. Расправљало се да ли је дискреционо право државе која прима дипломату да га прогласи за *persona non grata*, па ако јесте да ли је она обавезна да даје разлоге због чега је то својство приписала једном дипломатском агенту, као што је то досад био европски обичај, или она није дужна да то објашњава (британска пракса). Исто тако је дискутовано да ли узрок за то својство треба да наступи после пријема, или се можда таква одлука може донети и на основу ранијих чињеница. У комисији је преовладало мишљење у корист пуног дискреционог права државе и према томе отпада питање забране враћања на старе чињенице. Држава не мора дати никаква објашњења чак иако је раније дала формални пристанак на пријем те личности.

6. У Комисији се поставило и питање о санкцијама против дипломате који је оглашен за *persona non grata* ако га његова држава у разумном року не повуче. Сви су се чланови комисије сложили да у таквом случају држава домаћин, по протеку разумног рока, има право да то лице не сматра више дипломатом и да му не признаје имунитете и привилегије, али нема права да натера другу државу да га формално опозове. Ово решење претставља средину између правног задовољења државе домаћина и политичке слободе државе дипломате да се са њим солидарише или да га осуди.

7. Известилац је поставио питање проширења броја дипломатског особља, скрећући пажњу да је то данас појава изазвана праксом неких великих држава алудирајући на САД и СССР. Подаци који су циркулисали у сали указивали су да амбасада САД у Риму има преко 1000 службеника а посланство СССР на Исланду око 100. Све остале државе примиле су ово правило признајући држави домаћину да сама одреди максимални број особља страних мисија ако

се не постигне споразум. Покушаји великих сила да у том случају држава чија је мисија, одреди нужан број нису успели.

8. Поводом овога јавила се у комисији и идеја да држава може ограничити број војног особља мисија условљавајући његов пријем агреманом (установа *consentement*-а). Комисија је то усвојила али је отишла и даље и признато је држави домаћину једно ново правило које досада није признавано а то је да држава може и без дискриминације по друге државе одбити да прима дипломате одређених функција (напр. аташеа за штампу, аташеа за пољопривреду, итд.), али у том случају ни она не може такве службенике слати у друге земље. Ова идеја сакупила је већину чланова комисије из свих малих држава. Кулоарски коментари јасно су показивали да је ово норма против аташеа за пропаганду и штампу.

9. Комисија се није могла сложити на питању када почиње функција шефа мисије. Дате су две алтернативе: од предаје копије акредитивних писама министру иностраних послова или од предаје акредитивних писама шефу државе. Треба подвући да су латиноамерички правници тражили да мисија почиње доласком шефа мисије у земљу која је дала агреман без формалне презентације.

10. Класе шефова мисије. Известилац је предложио старе четири класе шефова мисија по Ахенском протоколу из 1817 (амбасадори, опуномоћени министри, министри-резиденти и стални отправници послова). Ова подела је нападнута као противна Повељи (право на једнакост држава). Дискусија је дуго вођена. Професор Тункин тражио је да се задрже три класе јер се оне практикују а укине само класа министра-резидента, коју су постављали шефови несuverених држава и који су њима слати. Велика већина остала је при начелу једнакости држава и пледирала је за две класе: амбасадоре и сталне отправнике послова. Чланови комисије из великих сила и нешто мањих европских држава створили су већину у корист три класе али је већина морала учинити компромис. Главни уступак јесте да је сем ранга приоритета и етикете, забрањено стварање неравноправног статуса између шефова мисија разних класа и утврђено је да се класе одређују не по положају државе (оспорено је старо право великих сила да шаљу амбасадоре) већ по споразуму две државе.

11. Једногласно је усвојено да се уведе и нова ванредна класа шефова мисија која је у пракси постојала, али о којој досад није било писаних правила. Реч је о привременим отправницима послова (*chargé d'affaires ad interim*) за случај да је празно место шефа мисије или је он спречен да врши своје функције.

12. Случај поступања у Бугарској са амбасадором Ђерђом који је доцније позван да преда акредитиве од совјетског амбасадора иако је пре стигао у Софију и нотификовао свој долазак, био је предмет посебног разматрања и установљено је правило да се ранг шефова мисије у одређеној класи врши по тренутку званичне нотификације доласка или предаје акредитива, према избору државе домаћина, али да се при томе не смеју вршити никакве дискриминације.

13. Исто тако комисија се задржала на случају револуционарне промене режима у једној држави и прописано је да се у случају замене акредитивних писама ранг шефова мисије рачуна од првобитне предаје.

14. Велика дискусија је била око права папиних претставника да буду доајени дипломатског кора без обзира на дан доласка у земљу и предаје акредитива. Већином од осам према седам са четири уздржана и два отсутна гласа одржана је папска привилегија у оним земљама које то желе. Ово правило нападнуто је као противно Пољевићу јер чини дискриминацију по вери и принуђује и остале шефове мисија који нису католици да признају нунција (односно легата) за доајена.

Пада у очи да је проф. Тункин гласао за ову одредбу мотивишући то тиме да правници у СССР не желе да утичу на слободу савести других држава. Проф. Бартош поставио је већини питање да ли би то правило важило и за претставнике Далај-ламе за случај ако би му неке државе признале дипломатско својство. Добио је негативан одговор. Он се њиме задовољио упозоравајући комисију да је она тиме потврдила да није реч о религиозном престижу него о дискриминацији у корист одређене религије.

15. Посебну пажњу комисија је обратила питању имунитета. Дуга теориска дискусија вођена је око питања на чему се заснивају привилегије и имунитети дипломатских мисија и агената. Комисија је једногласно одбацила стару теорију о екстериторијалитету, фикцији да је седиште стране мисије продужење територије стране државе. Исто тако одбачена је и теорија са Бечког конгреса о репрезентативном карактеру мисија по којој шеф мисије претставља свог суверена и зато је неподложен утицају власти домаће државе, која му осим тога дугује и привилегије везане за личност суверена кога заступа. Једногласно су се сви чланови комисије сложили да имунитети и привилегије почивају на концепцији функционалне нужности, тј. да мисије и њихови чланови не би могли правилно обављати своје дипломатске дужности ако би били подложни власти неке стране државе. Исто тако је одбачена теза, доскоро практикована у англосаксонским земљама, да је једини носилац имунитета и привилегија шеф мисије, док их остали уживају једино и само уколико су везани за шефа.

Усвајајући функционалну нужност, комисија је стала на гледиште да сви чланови мисије немају исте имунитете и привилегије него да то зависи од улоге коју одређена личност има у њеном функционисању. С друге стране, привилегије и имунитете могу уживати и други службеници чак иако нема шефа мисије.

16. Комисија је створила једну нову врсту имунитета о којој се раније није говорило у међународном јавном праву. Сер Џералд Фиц-Морис изнео је пред комисију да је основни проблем за једну дипломатску мисију да се смести. Раније се сматрало да свака држава може слободно купити терен за подизање зграда за свој смештај и смештај својих службеника. Полазило се од правила да се за новац:

може све купити. Међутим, криза станова довела је у забуну и дипломате. С једне стране, нема станова за закуп, с друге стране, нема вила за смештај шефова мисија. Појединци су раније били слободни да дипломатима изнајме потребне просторије у својим зградама. Међутим, протеком времена нестало је у многим, па чак и у капиталистичким земљама, те слободе. Станови су пописани и власници ограничени у свом власничком располагању. Зато је комисија сматрала за потребно да унесе одредбе о дужности државе домаћина да сагради потребан број зграда за потребе страних дипломата и тако осигура могућност вршења права *franchise d'hôtel*. Ипак, то је један терет за мале и сиромашне државе и зато је додато „у границама могућности”, и приликом дискусије одбачена је идеја да држава домаћин може стварати тзв. дипломатска гета у којима ће изоловати дипломате од другог становништва као што је то покушано у Њу Делхију. Дипломата има да буде смештен нормално, онако како то доликује његовом рангу и функцији и то без дискриминације, у самом граду где послуже.

17. Врло мало се дискутовало о старој установи *franchise d'hôtel*, тј. о неповредности локала мисије и забрани домаћих органа да у њих уђу без дозволе шефа мисије. Потврђено је правило да је држава домаћин обавезна да обезбеди сигурност зграде мисије и спречи узнемиравање дома и повреду достојанства шефа мисије. Ипак је и овде било неких новина. Решено је да у случају кризе станова држава има да се постара, независно од других својих потреба, да мисије добију довољне просторије. Бечки професор Фердрос васкрснуо је стару католичку идеју о слободи култа у мисији и праву шефа мисије да у згради мисије ствара католичка упоришта, као што је то некад чинила Аустроугарска. То је питање прошло скоро незапажено.

18. Комисија се овом приликом забавила и питањем ослобођења локала мисије од плаћања пореза и такса. Потврђено је правило уведено после Другог светског рата да мисије ослобођене плаћања пореза и такса нису ослобођене од плаћања такса за услуге, тј. у првом реду за услуге градског снабдевања (водовода, канализације, итд.), али је та нова норма донета врло опрезно, враћајући се на идеју апсолутног ослобођења од такса. Под таксама ове врсте се не подразумева друго до оно што је накнада за ефективно учињену услугу.

19. Правила неповредности архива нису давала повода дискусији.

20. Као што је дискутовано о кризи станова, тако исто постављено је као ново правило и питање о животном стандарду дипломатских претставника. Осуђено је оно схватање које је раније било изнето, тј. да се свако брине сам за себе. Примањем дипломатских мисија држава домаћин се обавезује да страним мисијама омогући и нормалан живот, подразумевајући ту могућност исхране, добијања лекарске помоћи, занатских услуга, итд. Тај пример је био изнет и у дискусији која је била по томе вођена. Комисија се сагласила да функција стране мисије у првом реду зависи од смештаја и стандарда живота. Примити једну мисију на своје тле значи омогућити јој

пристојан живот, иако о трошку дипломате. У ред тих олакшица, поред материјалних услова живота, уписане су и две слободе: слобода кретања и слобода везе. Комисија је стала на гледиште да држава домаћин нема право да сужава кретање дипломата по својој територији, сем у тзв. зонама где је забрањено кретање и самим домаћим држављанима. Осуђена је она доктрина која је ишла за тим да спута дипломате и да их мање-више конфинира у престоницу. У погледу слободе веза дошло је и до проширења и до сужавања. Фиксирано је да дипломатска мисија има право не само да има везу са својом владом него исто тако и са својим држављанима, својим конзулатима итд. С друге стране, сужен је обим злогласне дипломатске вализе. Комисија се претворила у салу у којој се судило дипломатима као шверцерима. После оптужбе о свему што су они шверцовали, после тврђења да се дипломатским вализама преносило на светско тржиште и бели отрови (наркотичне дроге) за успављивање света, фиксирано је да се у дипломатску вализу не сме стављати ништа сем писаних и штампаних докумената за службену потребу мисија и влада. Дипломатском куриру се гарантује лична неповредност али се у коментару наводи да комисија прима на знање као закониту праксу појединих држава да у случају сумње дипломатска вализа може бити отворена и прегледана, иако комисија сматра ту меру изузетном и изведеном из злоупотребе основног принципа, принципа неповредности вализе и зато је нужно да се отварање врши уз пуне гаранције неприкосновености вализе (присуство шефа мисије чији је курир и претходне одлуке министра иностраних дела државе домаћина, с тим да се хартије ниуком случају не могу прегледати). Комисија је усвојила у погледу дипломатског курира његов нов лик и признала је да дипломатски курир може бити и капетан брода или вођа ваздухоплова, коме је држава поверила пренос дипломатске поште и дала курирско писмо.

21. У погледу личних имунитета шефа дипломатске мисије и дипломатског особља нема новине. Тим службеницима се гарантује лична неповредност. Они не могу бити ни хапшени ни задржани судским путем, и држава домаћин је дужна да се према њима понаша са дужним поштовањем штитећи њихову личност, слободу и достојанство.

22. Задржано је старо схватање о неповредности стана шефа дипломатске мисије и дипломатских службеника. Остаје на снази правило да је заштићена лична својина, преписка и ствари за употребу тих лица. Комисија је стала на гледиште да се аутомобил има сматрати као лична ствар дипломате нужна за његову професију.

23. У погледу имунитета разрађена су досадашња правила. Проглашен је апсолутни имунитет од кривичног судства, док су учињени неки изузетци у погледу грађанског судства, која дипломати не признају имунитет од грађанског судства у погледу непокретности које леже на територији државе домаћина; расправе наслеђа отвореног на тој територији у коме је дипломата заинтересован као и у погледу

свих тужби које би биле поднете против дипломате због његове професионалне или трговачке активности које би вршио у земљи у којој је акредитован. Истицано је да данас није редак случај да се дипломата повеже са финансиским круговима земље у коју је послат. Али оно што је битно то је увођење једног новог правила које проширује одговорност дипломата. Постављено је начело да држава која шаље дипломату мора осигурати одговорност за оно што дипломата учини у иностранству. Она мора установити у својој земљи један суд који ће бити надлежан да такве спорове решава. Ако такав суд не би био установљен посебним законом, сматраће се да је то суд у престоници земље која шаље дипломату.

24. Посебна пажња обрађена је питању одрицања од имунитета и одузимање имунитета. Ово је учињено с обзиром на разне злоупотребе које су се у послератном периоду појавиле, да би се компромитовале поједине државе. Зато је сада прецизирано да се кривичног имунитета дипломата не може сам одрећи, већ да то одрицање мора доћи само у виду формалне изјаве његове владе. У грађанском правосуђу одрицање је могуће али оно мора доћи или изречном одлуком владе или изречном изјавом заинтересованог дипломатског претставника.

Сматра се да се дипломатски претставник прећутно одрекао имунитета од грађанског судства ако се сам упустио у парницу као тужени као и да се одрекао од имунитета противу потивтужбе тужене стране коју она истиче на његову тужбу. Најзад, дискутовало се да ли се дипломата може одрећи имунитета склапајући грађански уговор и прихватајући надлежност домаћег суда. Комисија је стала на гледиште да то дипломата може учинити не чекајући одобрење своје владе. Комисија се забавила и питањем да ли одрицање од имунитета судства значи и одрицање од имунитета против извршења пресуде. Ово је питање досад било спорно и сматрало се да су то два везана питања. Комисија се, напротив, одлучила да прими тезу да су то све одељене ситуације и да се дипломата може одрећи имунитета против извршења тек пошто пресуда буде донета. То се правда тиме што извршење може компромитовати углед и слободу дипломате и довести у питање могућност несметаног вршења његове функције.

25. У погледу фискалног имунитета у Комисији су била подељена мишљења да ли је то привилегија или имунитет. Стало се на гледиште да је то била привилегија која је временом прерасла у имунитет. У погледу пореског имунитета он је ограничен на непосредне порезе, државне и локалне, које би дипломата плаћао на своје приходе из иностранства и своје дипломатске принадлежности а не и на приходе из земље у којој је акредитован. У погледу царинског имунитета дипломатске мисије уживају ослобођење од царине на предмете за службену употребу а дипломата на предмете за употребу своју и чланова своје породице, као и за уређење свог домаћинства. Дипломатски пртљаг у случају сумње може бити прегледан.

26. Велика је битка била око тога ко све ужива дипломатски имунитет. Насупрот европског учења да је то привилегија шефова мисија и дипломатског особља, у Комисији је преовладао да је то нужна заштита за правилно обављање функције и административног и техничког особља мисије. Већина комисије признала је том особљу право на имунитет исто онако као што је то признато и дипломатским агентима. Наводило се да је један шифрант, радиотелеграфиста и архивар мисије исто тако нужен за функционисање мисије као и један секретар амбасаде. Копља су се ломила и око тога да ли имунитет треба признати и служитељском особљу дипломатске мисије као и приватној послужби дипломатског особља ако је она доведена из сопствене државе. После великог натезања већина је одлучила да и то особље има имунитет у погледу послова извршених у обављању дужности.

27. Са више страна Комисији је скренута пажња да треба заштитити децу дипломата од насилног наметања држављанства за случај ако она буду рођена у трећој држави и сматрана држављанима те треће државе, у којој су њихови родитељи боравили у време њиховог рођења и то по начелу *ius soli*. Комисија је усвојила ово гледиште и за овај случај заштитила такву децу тиме што ће се на њих примењивати принцип *ius sanguinis*, чак иако законодавство места рођења зна за одређивање држављанства по рођењу само за *ius soli* или га примењује напореда са *ius sanguinis*. Значи деца страних дипломата рођена на територији државе где су њихови родитељи на дипломатској функцији остају подложни само начелу *ius sanguinis*.

28. У погледу трајања привилегија и имунитета задржано је старо правило да она трају док траје мисија и за време потребно за исцељење.

29. Први пут у историји ушло је у писани текст право на имунитет и неповредност дипломата једне земље који преко друге земље иде на дужност у трећу земљу, без обзира да ли су заинтересоване земље у међусобним дипломатским односима (право на транзит). Обичај о праву таквих дипломата на транзит преко треће земље формулисан је као писано правило. Прописано је да та лица имају право на транзит и да им трећа држава за време транзита мора признати неповредност личности и списка.

30. Било је дуге дискусије да ли треба уносити у правила и норме о владању дипломате у држави где су акредитовани. Сада је први пут у историји ово питање добило писано решење. Пошло се од начела да је дипломата, иако имун од судства, теориски обавезан да поштује сва правна правила и прописе државе у којој се налази и да се не меша у унутрашње стваре државе у коју је послат. Даље је усвојено правило да дипломата у службеном односу општи само са министарством спољних послова ако не постоји друкчији споразум. Најзад је прописано да просторије дипломатске мисије не смеју служити другим циљевима до оним који су редовна активност дипломатске функције. Иако су ова правила врло мршава, она ипак

дају основу за њихово развијање у правцу потчињавања дипломата. правилима реда државе домаћина.

31. Расправљало се и о томе да ли треба дати и правила о престанку функције дипломатских агената. У Комисији није било сагласности шта све ту долази. Зато је дат само оквир који треба да буде накнадно попуњен кад се саслушају мишљења влада. Тај рам указује на узроке престанка мисије, на дужност државе домаћина да олакша одлазак дипломата чија је мисија престала и да подвуче гаранције које је дужна држава која прима дипломату да осигура просторије, архиве и интересе државе чија се мисија повукла, па чак и за случај оружаног сукоба.

IX. — То је садржина претпројекта једне конвенције који ће бити упућен свим владама света на примедбе.

Напори чланова Комисије уродили су плодом. Оквирни претпројект претставља оно на чему су се државе различитих схватања могле сложити. Комисија се показала способном за рад већ на првом свом заседању. Резултат је можда скроман али је практичан и не верујемо да ће он бити одбачен, јер све државе очекују решења о основним питањима дипломатског општења. Досадашња правила су делимично превазиђена историским развојем а делимично их није ни било, и зато је овде Комисија употребила оба метода, којима се иначе служи у свом раду, кодификацију и прогресивни развој.

Милан Бартош

ОСНОВНА НАЧЕЛА ПОЉСКОГ НАСЛЕДНОГ ПРАВА

I. — *Претходне напомене.* — У друштвима која изграђују социјализам, карактер наследног права мења се са напретком у изградњи друштвене структуре. Битне друштвене промене (аграрна реформа, прелаз шума у државну својину, национализација основних грана народне привреде), успешна ликвидација остатака капиталистичког система, проширење делатности социјалистичког сектора, нарочито национализованог сектора, преображај ситне индустриске својине у друштвену својину — имали су за последицу постепено смањење заоставштина и њихове вредности. То стално смањење заоставштина (дакле промена у количини или тачније у вредности) претставља уствари квалитативну промену. Заоставштине све ређе садрже елементе капитала, елементе који имају карактер основних производних средстава. Напротив, она се све чешће састоје само из предмета за личну употребу (предмета личне својине) или из предмета који служе личном обављању професије (предмета занатске радиности или личних ствари).

Од часа потпуног остварења социјализма, наследно право почиње у потпуности да служи интересима радничке класе. Његов циљ у социјалистичкој заједници је да омогући раднику, који је савесно и часно радио целог свог живота, да најближим члановима своје

породице (законско наслеђивање) или лицима која он буде одредио (тестаментално наслеђивање) остави имовину стечену радом и штедњом за време свог живота која је служила задовољењу његових личних потреба (лична својина). У социјалистичком систему, друштвена и економска функција наследног права састоји се у јачању унутрашње везе породице, у стварању чврсте основе за развитак личне својине, као средства сталног подизања материјалног и културног нивоа живота радних маса, потстичући грађане да појачају радни напор и увећају његов учинак.

Развој наследног права у Совјетском Савезу доказује да у већ сасвим изграђеном социјалистичком систему ово право треба да одигра значајну улогу. Убрзо после Октобарске револуције, објављен је декрет од 27 априла 1918. Њиме је остварено укидање права наслеђивања, програмског захтева израженог већ у *Комунистичком манифесту*. При свем том, овај декрет садржи основе једног новог социјалистичког наследног права које ће ускоро почети да се развија. Последњу етапу у овом развоју претставља Указ Президијума Врховног Совјета СССР од 14 марта 1945 (са указима президијума врховних совјета федералних република издатим на основу поманутог Указа, нарочито Указом Президијума Врховног Совјета РСФСР од 12 јуна 1945); врхунац у овом развоју је начело чл. 10 Устава СССР од 1936 по коме је законом заштићено право на наслеђивање личне својине грађана.

На овај начин се постепено развија установа новог права наслеђивања. Тај развој је у уској вези са развитком и напретком социјалистичке државе. Одмах после Октобарске револуције, док капиталистичка својина није била потпуно уништена и док су капиталистички елементи били релативно јаки, ситуација је изискивала да борба против њих — да би била успешна — буде оштра, па је укидање наследног права декретом од 27 априла 1918 било једно од средстава те борбе и претстављало је уништење једног од стубова капиталистичког система (искључење сваке могућности наслеђивања капиталистичке својине). Међутим, са све бржим и потпунијим напретком на путу ликвидације капитализма, наследно право не само што је престало да претставља опасност за доследну изградњу социјализма, него је требало да одигра значајну друштвено-економску улогу у новом систему (наслеђивање личне својине). Због тога се оно постепено развијало.

Као што се из изложеног види, наследно право је нераздвојно везано за својину од које оно зависи и која одређује карактер свих правно-економских установа. Наследно право треба такође да делује обратно на основу, помажући њеном учвршћењу и развоју. Међутим, постепена изградња друштвеног и економског система као и сваке његове етапе, класна борба и њене фазе, не одражавају се свуда јасно у одредбама наследног права. Узрок томе је што наследно право не претставља одлучујући инструмент у реконструкцији друштвеног система; то није фактор који може да одигра прворазредну улогу у питањима својине. Напротив, владајући друштвени и еко-

номски систем и питање својине одлучују о карактеру и улози наследног права. Чак ни најнапредније одредбе наследног права не могу саме по себи значајније допринети преображају друштвеног и економског система, као што ни одредбе наследног права, рађене потпуно по угледу на буржоаско право, не могу знатно да зауставе преображаје друштвеног система. Напротив, овај преображај у потпуности мења карактер и улогу наследног права, мада облик његових одредаба не трпи никакву промену. У погледу одредаба наследног права може се дакле са разлогом рећи да оне могу, бар у извесној мери а у сваком случају више него одредбе других грана грађанског права, да промене своју садржину не мењајући свој облик и да се тиме квазиаутоматски прилагоде улози коју им владајући друштвени и економски режим одређује. Одатле, међутим, никако не произилази да одредбе наследног права у социјалистичкој држави не треба да се разликују од прописа капиталистичких држава. Иако одредбе наследног права не претстављају независан инструмент друштвене реконструкције, оне треба ипак — као и сви елементи правне надградње — да одиграју активну улогу у стварању и учвршћивању социјалистичке друштвене и економске структуре.

Као последица основних друштвених реформи и сталне и доследне изградње пољског друштвеног и економског система, ишчезло је у нашој земљи крупно сељачко газдинство, шуме су национализоване — осим мањих површина испод 25 ха —, удео социјалистичке индустрије у укупној индустриској производњи достигао је око 100%, трговина на велико и спољна трговина нашле су се потпуно у рукама социјалистичких предузећа а само мали процент трговине на мало остао је у рукама приватних предузећа. Упркос овим променама, наш друштвени и привредни систем није престао да претставља систем са много разноликости. Јер, поред претежно социјалистичког карактера производње, задржан је још увек приличан опсег ситне трговине и сразмерно безначајна капиталистичка делатност. Ова последња, која узмиче и постепено ишчезава, задржала се још готово искључиво на селу. Тако исто се и ситна трговина одржала нарочито за потребе сељака. У градовима њу сачињавају данас само занатлиске радње, којих је мали број, и мале трговачке радње нарочито за продају животињих намирница. Значај система ситне трговине на селу опада постепено са развитком земљорадничког и производног задругарства. Број произвођачких земљорадничких задруга четири поменута типа превазишао је недавно 10.000, док површина зиратне земље коју обрађују производне задруге износи више од 10% од укупне површине обрадиве земље коју заузимају сељачки поседи. Својина на непокретностима у градовима није национализована (питање непокретности у Варшави делимично је друкчије решено).

Поменуте социјалне, политичке и економске промене нашле су свој правни израз у Уставу Народне Републике Пољске од 22 јула 1952 који почива на чврстом темељу нових односа већ формираних и учвршћених у привреди земље, новог односа снага разних класа

и који има јак и трајан однос у нашем друштвеном животу који данас претставља стварност. Да ли Устав Народне Републике Польске даје законодавцу извесне смернице у погледу развитка наследног права?

Две одредбе Устава НРП односе се непосредно на наследно право, чланови 12 и 13. Према првом члану НРП признаје и заштићује на основу закона на снази не само индивидуалну својину него и право наслеђивања земље, зграда и других производних средстава која припадају сељацима, занатлијама и радницима који раде код куће. Према садржини члана 13, НРП гарантује пуну заштиту као и право наслеђивања личне својине грађана. Чланови 12 и 13 Устава НРП битно се разликују у погледу јачине заштите разних облика својине који се у њима помињу, док напротив, кад је реч о праву наслеђивања, разлика између чл. 12 и 13 — мада несумњиво постоји — није толико наглашена. Наиме, разлика између чл. 12 и 13 Устава у погледу права наслеђивања састоји се управо у наглашавању у садржини ових одредаба различитог става законодавца у односу на индивидуалну својину (тип својине који још постоји у периоду изградње социјализма али који постепено ишчезава како услед ограничења, потискивања и ликвидације капиталистичке својине — чл. 3, ст. 4, Устава — тако и услед постепеног претварања ситне трговачке својине у друштвену својину — чл. 10, ст. 2, 3, чл. 11 Устава) и у односу на личну својину (једини облик својине који може имати појединац и који ће остати такође и у потпуно изграђеном социјалистичком систему). Насупрот томе, чл. 12 и 13 Устава, у погледу права наслеђивања приближавају се један другоме тако да, иако изражавају принцип наслеђивања индивидуалне својине као и личне својине, они искључују могућност да се законодавством предвиди случај кад индивидуална или лична својина у часу смрти *de cuius*-а не прелази на његове наследнике него на државу; али, ови чланови никако не одређују унапред како ће бити уређено ово наслеђивање, а нарочито: да ли могу наследити само лица законом означена (законско наслеђивање), или сам завешталац може да одреди своје наследнике (тестаментално наслеђивање), који ће бити број законских наследника, ред наслеђивања ових лица, опсег слободе тестирања завештаоца, итд. Због тога, иако чл. 12 и 13 Устава садрже значајне директиве у погледу наследног права, они остављају ипак законодавцу велику слободу у решавању основних питања овог права.

Осим две горе поменуте одредбе овог Устава НРП које се непосредно односе на наследно право, чл. 14, ст. 3, Устава садржи такође норму, не тако тесно везану за наследно право али, при свем том, врло важну и битну за то право. Према овом члану, НРП примењује у све већој мери начело „од сваког према његовим могућностима, свакоме према његовом раду”. Из ове норме произилази да одредбе наследног права треба да буду такве да стицање материјалних добара, које није засновано на раду, буде могуће само у случају ако постоје друге премисе које га довољно оправдавају. Одатле прс-

изилази да се из правила у чл. 14, ст. 3, Устава, а не из одредаба чл. 12 и 13 овог Устава, могу извући закључци у погледу извесних ограничења круга лица која су по закону позвана на наслеђивање, као и о примени неких ограничења у погледу слободе тестирања.

Од осталих одредаба Устава НРП може се још навести као значајан за наследно право чл. 63 који проглашава и гарантује жени једнака права са људима у свим областима јавног, политичког, привредног, друштвеног и културног живота, као и чл. 67, ст. 2, према коме рођење изван брака не ограничава права детета.

II.— Извори пољског наследног права. — Пољска држава, створена после Првог светског рата, наследила је од својих освајача пет различитих система наследног права. Тако је на територији старе Пољске Конгреса важило наследно право Наполеоновог законика; у јужним војводствима — право предвиђено Аустриским грађанским закоником, у западним — право из пете књиге Немачког грађанског законика, у источним војводствима — наследно право Руског грађанског законика (збирке закона *Свод Закона*, књ. X, део 1), најзад, на малим територијама *Spisz* и *Ogawa* које је Пољска преузела од Мађарске, важило је наследно право Аустриског грађанског законика са изузетком одредаба о законском наслеђивању и о нужним наследницима. За њих су на тим територијама остале у важности одредбе мађарског права (упор. § 2, ст. 2, Уредбе Министарског савета од 14 септембра 1922, Службени лист, бр. 90, текст 833).

Комисија за кодификацију створена уредбом од 3 јуна 1919 (Сл. лист, бр. 44, текст 315) чији је главни задатак била израда пројеката јединственог грађанског и кривичног законодавства за целу територију Пољске и која је потпуно или у сваком случају у великој мери извршила тај задатак у неким правним гранама, тек је била започела — до почетка рата 1939 — да ради на материјалном наследном праву; што се тиче процесног наследног права, био је израђен само један претходни пројект друге књиге законика о ванпарничном поступку који је објављен са образложењем јануара 1939. Због тога, када су после ослобођења, улето 1945, били предузети у Министарству правосуђа интензивни напори за унификацију грађанског права у Пољској (пре рата извршена је само делимична унификација грађанског права, наиме облигационог права објављивањем Законика о облигацијама — Уредба Претседника републике од 27 октобра 1933, Службени лист, бр. 82, текст 598, који је ступио на снагу 1 јула 1934), требало је, у погледу материјалног наследног права, почети са израдом претходног пројекта. Током радова на кодификацији, претходни пројект претрпео је измене приликом сваке редакције. Шеста редакција постала је позитивно право као Уредба од 8 октобра 1946 (Службени лист, бр. 60, текст 328). То је обиман законски текст од 174 члана. Улето 1946 приступило се радовима на припремама одредаба о процесном наследном праву. За основу је био узет пројект друге књиге законика о ванпарничном поступку који је Комисија за кодификацију била израдила пре рата и који је, после извесних из-

мена, објављен 8 новембра 1946 као Уредба о процесном наследном праву (Сл. лист, бр. 63, текст 346) са 190 чланова.

Радови на унификацији грађанског права започети у Министарству правосуђа током лета 1945 и завршени новембра 1946, на основу којих је Пољска добила 1 јануара 1947 јединствено грађанско право за целу земљу, а нарочито наследно право, имали су за циљ не само да остваре — у што краћем року — јединство грађанског права, него такође и његову демократизацију, уз истовремено отстрањење страног грађанског права из периода поделе Пољске. Извршење овог задатка признато је од највише државне власти као дело од прворазредног значаја, као заиста револуционарни акт.

Унификација грађанског права, која је завршена у Пољској 1945—1946, никако не претставља, као и сваки људски рад, савршено дело. Главни узрок извесних празнина и недостатака у уредбама израђеним 1945—1946 био је без сумње тај што у време њихове израде још није постојало, а није ни могло да постоји код правника, јасно изграђено мишљење о народној демократији као систему који испуњава основни задатак диктатуре пролетаријата. Законски акти о грађанском праву, објављени 1945—1946, били су у великој мери израз друштвено-економских односа који су у том моменту постојали, а њихово схватање, које је одражавало тада раширена (и делимично погрешна) гледишта о народној држави, није претстављало повољну подлогу за развитак ових односа. Тада се није у пуној мери процењивала брзина револуционарних друштвено-економских промена, па је зато прецењиван значај несоцијалистичких елемената у односу на привреду народне државе. Сви ови разлози довели су до тога да се пољско наследно право из 1946 не разликује битно у погледу идеолошких и друштвено-економских начела која ту налазе свој израз — од система наследног права капиталистичких држава. Нарочито, пољско наследно право из 1946, прво не води довољно рачуна о начелу према коме стицање материјалних добара, које није засновано на раду, треба да буде могуће једино у случају постојања других премиса које га довољно оправдавају. Друго, гледајући на исти начин на све типове и све облике својине, пољско наследно право не спречава могућност поновног рађања капиталистичких облика. Најзад, треће, пољско наследно право не узима у обзир — јер у 1946 то није ни могло да буде — нове колективне облике обрађивања земље.

Са напретком изградње социјализма, јединствено грађанско право, производ почетног периода друштвеног преображаја у НРП и са недостацима који су горе изнесени, било је и јесте све више и више кочница развитка економских услова. Зато је већ 1950 била подвучена хитна и неопходна потреба за доношењем новог грађанског законика. Као резултат рада од неколико година објављен је јула 1954 пројект грађанског законика НРП, чија четврта књига садржи наследно право. О пројекту се много дискутовало. Поред осталог, децембра 1954 одржан је научни састанак који су организовали Одбор правних наука Пољске академије наука и Министарство правосуђа, на коме су поднета два извештаја о наследном праву: један

проф. др. Казимира Пшибиловског (Kazimierz Przybylowsky) о „Слободи тестирања” и мој извештај о „Законском наслеђивању”. На основу ове дискусије, пројект је претрпео ревизију, па је после тога, јануара 1956, објављена његова нова редакција. Ако се овај пројект упореди са наследноправним режимом из 1946, који сада важи, уочио би се већи број измена, од којих су најзначајније поменуте у образложењу пројекта, и то: (1) сужавање — уосталом безначајно — круга законских наследника; (2) велико ограничење слободе тестирања; (3) промена у погледу заштите интереса лица најближих за вештаоцу применом система резерве (тј. наследног нужног дела) уместо система легитимног дела (тј. потраживања нужног дела у вредности); (4) упрошћавање начела прихватања заоставштине напуштањем установа које су у садашњим друштвено-економским условима изгубиле практични значај; (5) упрошћавање норми о преносу заоставштине на наследнике.

Радови на припреми пројекта новог законика о грађанском поступку започети су ујесен 1951 у Министарству правосуђа. Израђени пројект објављен је августа 1955. Он садржи такође и одредбе о наследном поступку (чл. 414—432 пројекта).

III. — Друштвено-економски проблеми. — А. — Законско наслеђивање. — На основу чланова 16, 21, 22 наследног права законски наследници су — осим државе — потомци и усвојеници, отац и мајка (али не и усвојиоци), браћа и сестре и њихови потомци као и надживели брачни друг. У поређењу са свим покрајинским законцима који су важили у Пољској до краја 1946, круг лица позваних на наслеђе на основу закона је врло сужен у новом пољском наследном праву. Ово сужавање круга законских наследника је од великог идеолошког значаја, јер лишава права на законско наслеђивање даље сроднике, чије стицање наследних добара путем наслеђа а не радом, не би могло да се оправда у социјалистичкој држави. Поменуто сужавање круга законских наследника има, међутим, врло мали друштвено-економски значај, јер иако је велики број лица изгубио наследничку вокацију, ова лица и да су имала наследничку вокацију нису скоро никад долазила на наслеђе. Према чл. 763 пројекта грађанског законика НРП кругу законских наследника, изузев државе, припадају потомци (као и усвојеници и њихови потомци), брачни друг, отац и мајка или усвојиоци, као и браћа и сестре или њихова деца. Ако се овај пројект упореди са наследним правом које данас важи примећује се да он неприметно ограничава круг законских наследника позивањем на законско наслеђивање само деце браће и сестара, док данас и њихови даљи потомци припадају такође кругу законских наследника.

Према закону о породици од 27 јуна 1950 који сада важи у Пољској (ступио је на снагу 1 октобра 1950) правни положај ванбрачног детета потпуно је изједначен са положајем детета рођеног у браку. Ванбрачно дете има потпуно иста права као и дете рођено у браку, такође и у односу на свога оца, независно од чињенице да ли је ванбрачно очинство утврђено признањем (чл. 44—46 зак. о

породици) или судском одлуком којом се по пољском праву може утврдити очинство без икаквог ограничења (чл. 47 зак. о породици). Одатле произилази да ванбрачно дете наслеђује такође свога оца и његове сроднике, као и да отац и његови сродници наслеђују ванбрачно дете.

Према пољском праву сви сродници позвани на законско наслеђе деле се у две групе. Потомци (усвојеници) припадају првој групи; отац и мајка, браћа и сестре и њихови потомци чине другу групу. На наслеђе се прво позивају сродници из прве групе. Они из друге групе наслеђују једино ако нема ниједног сродника из прве групе (чл. 18 *in princ.* наследног права).

Од сродника из прве групе позивају се на наслеђе прво деца. Она наслеђују на једнаке делове (чл. 17 насл. права). Ако у часу отварања наследства дете *de sijus*-а није живо (или се изједначује са мртвим, зато што је осуђено као недостојно, или што се још за живота оставиоцевог одрекло права на наслеђе са резервом да ово одрицање не обухвата његове потомке, или што је, најзад, било тестаментом искључено из наследства, или што се после смрти *de sijus*-а одрекло наслеђа — чл. 8, § 1, чл. 12, 31, 43, § 1, насл. права), али је оставило децу (унуке *de sijus*-а), део који би му припао прелази на равне делове на децу умрлог детета, тј. на унуке *de sijus*-а. Ова начела важе и за даље потомке *de sijus*-а који долазе на место својих предака (чл. 17, § 2, насл. права).

Ако, из било којих разлога, ниједан од потомака не наслеђује, позивају се на наслеђе сродници из друге групе (чл. 18, § 1, насл. права). У том случају, отац и мајка кад долазе на наслеђе заједно са браћом и сестрама, примају сваки по једну четвртину, док остатак припада на једнаке делове браћи и сестрама (чл. 18, § 2, насл. права). Ако су само отац и мајка или само браћа и сестре позвани на наслеђе, ово се дели на равне делове (чл. 18, § 3, насл. права). Ако је у часу смрти *de sijus*-а један брат или сестра умро (или се изједначује са умрлим) али је оставио потомке, део који би му припао прелази на његове потомке, на основу начела која важе у погледу потомака деце *de sijus*-а (чл. 19 насл. права).

Пројект грађанског законика НРП у члановима 764—766 решава на сличан начин проблем законског наслеђивања од стране сродника *de sijus*-ових. Једина разлика је у томе што, међу њиховим потомцима, према овом пројекту, на наслеђе могу бити позвана једино деца браће и сестара, тј. синовци, односно нећаци, братанци и сестрићи *de sijus*-а.

Право наслеђивања усвојеника и право на заоставштину коју он остави, уређено је у пољском наследном праву у оквиру конструкције *adoptio minus plena*, непотпуног усвојења, тј. усвојеник наслеђује само усвојιοца а не и његове сроднике, али наслеђује своје сопствене сроднике. И његови сродници наслеђују њега, али га не наслеђују ни његов усвојилац ни, још мање, сродници усвојιοца (чл. 21 насл. права). Према пројекту, проблем усвојениковог наследног права и наслеђивања његове имовине решен је на компромисан начин, али

без сумње неповољно за усвојеника. Пројект очигледно полази од начела — које уосталом не одговара потпуно схватању установе усвојења према одредбама законика о породици (чл. 64 — 70) — да се усвојењем прекидају правне везе које су дотад постојале између усвојеника и његових сродника (упор. супротно чл. 69, § 2, законика о породици), али да се не ствара никаква веза између усвојеника и усвојеникових сродника (упор. чл. 64 зак. о пород.). Одатле произилази да према чл. 768, § 2, пројекта усвојеник не наслеђује ни усвојичеве сроднике ни своје сопствене сроднике. И обрнуто, усвојеника не наслеђују ни његови сродници, нити усвојичеви сродници. Треба, ипак, претпоставити да творци пројекта нису имали намеру, употребивши у члану 768, § 2, пројекта два пута израз „сродници усвојеника”, да ту укључе и његове потомке. Према чл. 768, § 1, пројекта усвојеник наслеђује усвојиоца заједно са његовом рођеном децом (а усвојеникови потомци наслеђују усвојиоца по истим начелима као и даљи потомци *de sui-jus*-а), тако да према чл. 768, § 3, усвојилац наслеђује усвојеника према одредбама о наследном праву оца и мајке.

Да би се могле разумети одредбе пољског наследног права које се односе на наслеђивање надживелог брачног друга, треба претходно упознати основна начела законика о породици која се односе на брачни имовински режим.

Пољски законик о породици познаје само један брачни имовински режим и то заједницу тековине која се у законнику назива законском заједницом добара. Овде сваки од брачних другова задржава као сопствену имовину све што је имао у тренутку закључења брака. Међутим, имовина коју један од брачних другова стекне током трајања брака и која претставља његову тековину, чини заједничку имовину оба брачна друга (чл. 21, § 1, зак. о пород.). Имовина стечена наслеђивањем, легатом или поклоном не претставља део заједничке имовине, као што то нису ни предмети за личну употребу, и предмети потребни за обављање занимања (чл. 21, § 2, зак. о пород.). За време трајања законске заједнице добара, брачни другови имају право да заједнички уживају заједничку имовину. Од часа престанка заједнице, а нарочито од часа смрти једног од брачних другова, на заједничку имовину примењују се одредбе које важе за сусвојину са уделитема. Ако је заједница прекинута услед смрти једног од брачних другова, делови које из заједничке имовине добијају надживели брачни друг, са једне стране, и наследници умрлог брачног друга, с друге стране, увек су једнаки (чл. 25 зак. о пород.).

Из онога што сам досад изложио произилази: (1) да у свакој брачној заједници има за време трајања режима законске заједнице добара три врсте имовине: (а) лична имовина мужа, (б) лична имовина жене, (в) заједничка имовина; (2) по смрти једног од брачних другова, надживели брачни друг преузеће свој део заједничке имовине који претставља половину — независно од лица са којима он наслеђује, и независно од чињенице да ли он наслеђује по закону или на основу тестаментa и, чак, да ли је уопште позван на наслеђе; (3) наследство умрлог брачног друга састоји се из две имовинске масе: (а)

његове имовине која не спада у заједничку имовину, и (б) дела који претставља половину заједничке имовине.

Кад долази на наслеђе заједно са потомцима (или усвојеницима), надживели брачни друг добија четвртину наследства (чл. 22 насл. права). Но, надживели брачни друг добија само поменути део имовине умрлог (имовине која не улази у заједничку имовину). Део заједничке имовине који припада заоставштини умрлог добијају само потомци (усвојеници) умрлог (чл. 25 насл. права). Кад долази на наслеђе заједно са сродницима који припадају другој групи наследника, надживели брачни друг наслеђује половину, и то целокупног наследства, које дакле обухвата и онај део заједничке имовине који иначе припада наследницима (чл. 22 насл. права). Надживели брачни друг који наслеђује са сродницима друге групе, добија поред свог дела још и предмете покућства (на пример намештај, стоно и кухињско посуђе) који су раније служили заједничкој употреби. На захтев брачног друга у овом погледу примењују се одредбе о легатима (чл. 24 насл. права). Напоследку, уколико нема сродника који имају право на наслеђе на основу закона, надживели брачни друг добија целокупну заоставштину (чл. 22 насл. права). У овом случају он је дужан, на захтев предака умрлог који су у нужди, да им обезбеди средства за живот у сразмери са њиховим потребама и са чистом вредношћу заоставштине. Надживели брачни друг може се, међутим, ослободити ове обавезе исплатом суме која одговара четвртини чисте вредности заоставштине (чл. 23 насл. права).

Питање законског наследног права надживелог брачног друга који долази на наслеђе заједно са потомцима (усвојеницима) *de cuius*-а решено је нешто другојачије у пројекту грађанског законика НРП. Тако надживели брачни друг наслеђује заједно са децом *de cuius*-а на равне делове, али део који долази на њега израчунава се од целокупног наследства које обухвата не само имовину која не улази у заједницу него и онај део заједничке имовине који припада само потомцима (чл. 764, § 1). Насупрот томе, пројект не мења у суштини права надживелог брачног друга, позваног на законско наслеђивање заједно са сродницима из друге групе, ни права ни обавезе брачног друга који је добио целокупну заоставштину.

Ако не постоје ни сродници (усвојеници) из круга законских наследника, ни брачни друг, целокупно наследство припада држави. Али, иста алиментациона обавеза према претцима умрлог лежи на држави као и на надживелом брачном другу (чл. 27, 28 насл. права, чл. 32 одредбе о територијалним органима државне власти од 20 марта 1950, Сл. лист, 14, текст 130). У пројекту није предвиђена обавеза државе да осигура средства за живот претцима умрлог.

Б. — Слобода тестирања и њена ограничења. — Пољско наследно право оставља завештаоцу широку слободу тестаменталног располагања имовином.

Завешталац може да унесе у свој тестамент одредбе различите врсте. Он може да одреди кога хоће за свог наследника, остављајући му целокупно наследство или један његов део, може одредити више

наследника (чл. 29 насл. права) или, напротив, искључити своје законске наследнике из наследства, не одређујући ни једно друго лице за свог наследника (негативан тестамент — чл. 3 насл. права); он може да означи наследника за случај да неко друго лице које је такође одређено као наследник, не може или неће да наследи (обична супституција — чл. 106 — 108 насл. права). Завешталац може искључити из наследства и своје нужне наследнике ако зато постоје законски услови (чл. 146 — 150 насл. права); он може оставити коме год хоће разне легате, налажући њихово извршење тестаменталним или законским наследницима или легатарима (чл. 112 и следећи насл. права); може обавезати своје тестаменталне или законске наследнике или своје легатаре да изврше одређене налоге, не именујући никога за њиховог повериоца (налог, терет, — чл. 135, § 1, насл. права); он може одредити једног или више извршилаца тестамена (чл. 137, § 1, насл. права); може назначити начин на који наследници треба да изврше поделу наследства између себе (чл. 152, § 3, наследног поступка, чл. 103 насл. права), итд.

Постоји низ прописа наследног права која у неким појединостама ограничавају слободу тестаменталног располагања. Мада су многобројни, они се односе на одредбе које се ретко уносе у тестаменте и због тога немају неку практичну вредност. Одредба која ограничава слободу тестирања уопште и има већи домашај налази се у чл. 77, § 2, насл. права, према коме је ништав тестамент чија садржина или циљ супротни закону или начелима друштвеног живота у народној држави. Доста обимна ограничења слободе располагања су у вези са нужним делом наслеђа, тј. са наследним правом најближих лица (потомци, отац и мајка, надживели брачни друг, нужни наследници — чл. 145 насл. права) које *de iure* не може да искључи потпуно из наследства. Питање је, међутим, да ли ова последња ограничења могу да се сматрају као ограничења тестаменталне слободе у правом смислу речи. Пошто је у пољском праву прихваћен систем нужног дела у вредности а не систем резерве, тј. нужног дела у натури, права нужног наследника у начелу ниуколико не утичу (изузеци: чл. 155, 157 насл. права) на правну судбину заоставштине која ће упркос признања права нужног наследника, ипак припасти лицима која су на наслеђе позвана тестаментом. Не може се, дакле, тврдити да одредбе о нужном делу ограничавају слободу завештаоца са правне тачке гледишта. С друге стране, не сме се, ипак, сметнути с ума да остварење права на нужни део, сходно чл. 156 насл. права, тј. остварење права на исплату суме новца у висини половине вредности наследног дела који би припао нужном наследнику кад би овај наследио по закону, знатно смањује, са економске тачке гледишта, вредност користи коју наследник у питању добија на основу тога што је позван на наслеђе тестаментом. Зато се може закључити да са економске тачке гледишта одредбе о нужном делу у вредности ограничавају завештаоца у његовој слободи тестирања.

Од појединачних ограничења која сам раније поменуо, заслужује да буде прво наглашена забрана фидеикомисарне супституције

код одређивања наследника (чл. 104, § 2, насл. права) и легата (чл. 120, § 2, насл. права). Домашај ових забрана је у извесној мери умањен чињеницом да неважност одредбе о супституцији не повлачи — уколико нема противне воље завештаоца — неважност одредбе о одређивању института, као и тиме да закон изричито дозвољава да се наследство или легат остави једном лицу, и да се истовремено на том наследству или предмету легата установи плодоуживање у корист неког другог лица (чл. 104, § 3, чл. 120, § 3, насл. права). На другом месту, од појединачних ограничења слободе тестаменталног располагања треба такође поменути забрану стављања услова и рокова приликом одређивања наследника. Наиме, сматрају се непостојећим услови и рокови који ограничавају постављање наследника; али је постављање наследника под условом или роком ништаво кад из воље завештаоца произилази да без услова и рока не би ни дошло до постављања наследника (чл. 104, § 1, насл. права). Насупрот томе, легат под условом или са роком дозвољен је (чл. 120 и следећи насл. права).

Може се, дакле, закључити: пољско наследно право оставља завештаоцу широку слободу располагања. Ограничења у овом погледу постоје више на основу општепризнатих правних начела и у вези са техничком структуром на којој почива пољско наследно право, него као последица промена политичког система.

Поводом радова на пројекту грађанског законика НРП у теорији је покренуто питање „да ли скоро неограничена слобода тестаменталног располагања није од штете, нарочито у прелазном периоду, тј. у часу кад капиталистички елементи још нису уништени“. Изражено је такође и мишљење да у основи ограничења тестаменталне слободе „... треба да се састоји из забране одређивања за тестаменталне наследнике физичких лица која нису законски наследници... Очигледно је да воља завештаоца у овом погледу не може да лиши најближе наследнике њиховог нужног дела. Завешталац може такође позвати на наслеђе и друштвене или државне организације“.

Пројект грађанског законика НРП предвиђа значајна ограничења слободе тестаменталног располагања. Тако, према чл. 791, § 1, пројекта, завешталац може позвати на наслеђе целе или једног дела заоставштине једно или више лица међу законским наследницима или социјалистичке организације. На тај начин круг лица из кога оставилац може да изабере своје тестаменталне наследнике је строго ограничен. Он се не проширује ни у случају када завешталац уопште нема законских наследника (изузев државе). Ако оставилац одреди као наследника лице које није поменуто у чл. 791, § 1, пројекта, располагање је законски ограничено на предмете личне својине и сматра се по закону као легат. У том случају наследство се додељује законским наследницима (а то су: потомци, отац и мати, браћа и сестре и њихова деца, усвојеници, усвојιοци, надживели брачни друг и, у њиховом отсуству, држава — чл. 791, § 2, пројекта). Легати у корист лица која завешталац не би могао да позове на наследство, не могу да превазиђу четвртину наследства. Но, ово ограничење не односи се на легат чији је предмет лична својина завештаоца (чл. 805 пројекта).

Могло би се питати да ли поменута ограничења слободе тестирања у погледу лица која могу бити позвана на наслеђе и којима се може оставити легат не иду сувише далеко. Она су много значајнија од ограничења која постоје у СССР где завешталац који нема законског наследника може по својој вољи располагати својом имовином у тестаменту (чл. 422, ст. 3, чл. 423, ст. 2, Грађ. зак. РСФСР). Изгледа да у садашњој фази изградње друштвено-економског система у НРП није више могуће да установа тестаменталног наслеђивања постане извор стицања имовине без рада ни основа за експлоатацију човека по човеку нити, опет, врста значајнијег ослонаца капиталистичких елемената. Мотиви горњих ограничења слободе тестирања, нарочито аргумент, у основи исправан, о потреби заштите интереса најближих чланова завештаоачеве породице, као и потреба да се ојача породична кохезија, нису убедљиви у случају кад завешталац не остави законске наследнике (изузев државе) који су позвани да га наследе. Требало би, штавише, испитати да ли је потребно искључити могућност да се за наследнике одреде и страна лица, чак и онда када су законски наследници браћа и сестре завештаоца или њихова деца, сви способни за привређивање. Зато би, можда, требало поново размотрити да ли следећа ограничења слободе тестаменталног располагања не би била довољна: (1) завешталац може позвати на наслеђе у својству тестаменталних наследника само своје законске наследнике и социјалистичке организације (са правом прављења легата у корист страних лица у границама чисте вредности $1/4$ заоставштине), и то кад су законски наследници оставиоца потомци (усвојеници), надживели брачни друг или отац и мајка (усвојоци), као и кад су законски наследници браћа и сестре или њихова деца ако су сви неспособни за рад и привређивање; (2) напротив, завешталац треба да има право да располаже сопственом имовином у тестаменту у корист лица која по својој вољи изабере, кад су наследници његова браћа и сестре или њихова деца ако су сви способни за привређивање и, најзад, кад је наследник држава.

Још једно проширење граница слободе тестирања долази отуда што је пројект напустио систем нужног дела у вредности и усвојио систем нужног дела у натури (чл. 820 и следећи пројекта). Круг нужних наследника није проширен већ је, напротив, повећан нужни део наследника који су малолетни и неспособни за привређивање; он износи две трећине заоставштине чији се износ установљава на начин изложен у чл. 821 пројекта.

Пројект такође предвиђа забрану фидеикомисарне супституције, стављање услова и одређивање рокова при именовању наследника (чл. 792, 793 пројекта). Легат може бити учињен под условом или ограничењем роком (чл. 806 пројекта). Пројект не садржи никакву одредбу о фидеикомисарној супституцији у случају остављања легата.

IV. — *Проблеми правне технике.* — Уредба од 8 октобра 1946 садржи једино одредбе из области наследног права. Према пољском позитивном праву наследно право претставља целину одвојену од грађанског права. Веза између поклона и тестаментa која постоји у

неким законима — нарочито у Наполеоновом закону — потпуно је прекинута; начела о поклону су у чл. 354 до 369 закона о облигацијама, док се начела о тестаменту налазе у чл. 73 до 144 насл. права. Према пољском наследном праву не постоји никаква разлика — насупрот Наполеоновом закону — између правног положаја универзалних наследника који наслеђују на основу тестамена (који су према Наполеоновом закону универзални легатари и легатари по универзалном основу) и правног положаја лица позваних на наслеђе на основу закона (према Наполеоновом закону законски наследници и нередовни наследници). Према пољском наследном праву сва се ова лица зову наследницима (вербално су следбеници, а стварно наследници) и сва наслеђују, тј. заоставштина им се предаје у целости као универзална сукцесија (чл. 4 насл. права). Напротив, према пољском наследном праву израз „легат“ употребљава се само да се означи тестаментално располагање у коме завешталац намењује одређеном лицу било какву материјалну корист која се не састоји у позивању тог лица на универзално наслеђивање (чл. 112 насл. права). Легат из пољског наследног права требало би, дакле, према терминологији Наполеоновог закона, да се назове партикуларни легат. Израз „легатар“ употребљава се и у пољском наследном праву да означи лице коме се чини легат у смислу чл. 112 насл. права. Најзад, пољско наследно право не зна за поделу наследника на оне који имају *saisine* и оне који је немају: према пољском наследном праву сви наследници примају наследство у истом часу и на исти начин и сви су, уопште узев, од часа отварања наследства у положају који, према одредбама Наполеоновог закона, имају наследници који имају *saisine*.

Као што се из изложеног види, уредба од 1946 напустила је главне структуре које су претстављале основу наследног права Наполеоновог закона. Пољска уредба о наследном праву више потсећа — са гледишта конструктивних основа на којима се заснива — на принципијелна схватања Аустриског грађанског закона. Пројект четврте књиге грађанског закона НРП почива на истим начелима. Он је ближи Наполеоновом закону једино по томе што, стварајући правила о правима нужних наследника, усваја систем нужног дела у натури а не нужног дела у новчаној вредности.

Према чл. 3, § 1, насл. права отварање наслеђа врши се у часу смрти завештаоца. Пошто, према чл. 104 насл. права одређивање наследника под условом или уз стављање рока није дозвољено, начело из чл. 3, § 1, насл. права не трпи никакав изузетак.

Од часа отварања наслеђа, наследнику припада заоставштина по самом праву (чл. 32 насл. права). Ипак стицање заоставштине у часу отварања наслеђа није одмах ни коначно нити са пуним дејством.

Једна промена у правном положају наследника наступа његовом изјавом о пријему наследства или одрицању од наследства. Та изјава може имати тројаку садржину; наследник може: (1) примити наследство без пописа; (2) примити наследство са пописом и (3) одрећи се наследства. Ако је наследник физичко лице које нема пот-

пуну пословну способност или правно лице, он не може примити наследство без пописа; може га примити само са пописом, или га се одрећи (чл. 37, 38 насл. права). Изјаву о пријему или одрицању може наследник дати само пре истека преклузивног рока од шест месеци, који почиње тећи за сваког наследника од часа кад он буде обавештен о основу његовог позивања на наслеђе. Наследник који у овом року не да никакву изјаву сматра се, по правилу, да је наследство примио без пописа (чл. 35 насл. права). Ово последње правило има знатне изузетке — нарочито у погледу лица која немају пуну пословну способност или правних лица, за која се тада сматра да су примила наследство са пописом (чл. 37, 38 насл. права). До изјаве о пријему или одрицању од наслеђа, наследник се сматра за привременог наследника; а да ли ће он остати наследник, те да ли ће наследство које је стекао у тренутку отварања наслеђа остати његово, зависи од тога да ли ће се он одрећи наследства или не, што ће разјаснити његов правни положај. Услед одрицања од наследства постаје, на крају, јасно да одређени наследник неће наследити на основу одређеног наследничког основа (чл. 43 насл. права). Пријемом наследства привремени наследник постаје дефинитивни наследник, јер примивши га он више нема могућности да га се одрекне и да на тај начин изгуби правно својство наследника.

Правни положај дефинитивног наследника може да претрпи још једну значајну измену кад суд изрекне потврду права одређеног наследника на наследство. Чл. 46 насл. права садржи одредбу о битним последицама добијања потврде његових наследничких права. Према тој одредби, у погледу трећих лица, која не полажу наследничка права на заоставштину, наследник може да се позове на то да је он законски наследник умрлог само ако је добио потврду својих наследничких права. Ова се одредба изричито односи на два питања. Она, прво, одређује правни положај наследника који није добио потврду својих права на наследство; друго, она одређује законске последице добијене потврде.

Из поређења чл. 32 и 46 насл. права несумњиво произилази да је наследник, иако још није добио потврду, стекао наследство. Он га, дакле, може преузети у државину, може њиме управљати, располагати и убирати плодове; у начелу, може предузети све радње у вези са наследством, као и свако друго лице у погледу сопствене имовине. Он се такође може позвати на законско наслеђивање према лицима која сама полажу право на наслеђе као наследници, чак иако су сва лица добила раније потврду својих наследничких права. Најзад, наследник који још није добио потврду не може се тиме послужити као изговором и одбити потраживања лица која према њему истичу захтеве на основу неког права које су имала према умрлом, или које имају према наследнику као таквом (напр. захтеви легатара или нужних наследника). Напротив, наследник који није добио потврду својих наследничких права не може — иако је већ примио наследство (чл. 32 насл. права) — да се позове на законско наслеђивање према трећим лицима која не полажу право као наследници,

напр. према дужнику заоставштине, према лицима која држе предмете који сачињавају део заоставштине, итд. Према овим лицима стицање наследства је без дејства све док наследник не добије потврду.

После изложеног о правном положају наследника који још није добио потврду својих наследничких права, мислим да се последица овакве потврде јасно уочава.

Потврда наследничких права чини стицање наслеђа потпуним, јер дејствује према свима. Она, нарочито, уклања једино ограничење које постоји код наследника који још није добио потврду, јер му даје могућност да се позове на законско наслеђивање умрлог и према трећим лицима која не полажу право на наслеђе у својству наследника.

Према пројекту грађанског законика НРП (упор. чл. 835 — 851) правни положај наследника је истоветан. Постоји само једна битна разлика. Према пројекту, да би стицање наследства од наследника било ваљано у односу на свакога — није потребна потврда наследничких права. Наследник може тражити ову потврду од суда, али му она није нужна да би могао да врши права из заоставштине. На тај начин, потврда наследничких права не производи према пројекту никакву материјалну или правну промену у положају наследника.

До часа пријема наследства наследник одговара за дугове заоставштине само добрима из заоставштине (*arg. a contrario* чл. 48 насл. права). Међутим, од тренутка пријема сваки наследник, без обзира да ли је наследство примио са пописом или без пописа, одговара за дугове заоставштине целокупном својом имовином (чл. 48 насл. права) дакле не само добрима из заоставштине него и сопственим. Од пријема наследства одговорност наследникова у том погледу није ограничена. Сем тога, обим његове одговорности после пријема наследства зависи, у начелу, од чињенице да ли је наследник заоставштину примио без пописа или са пописом. У првом случају, његова одговорност за дугове заоставштине је неограничена (чл. 48, § 1, насл. права). Он према томе одговара за све дугове заоставштине целокупном својом имовином. Насупрот томе, наследник који је примио наслеђе са пописом, одговара за дугове заоставштине само до износа вредности чисте aktive заоставштине, утврђене пописом (чл. 49, § 2, насл. права). Одговорност наследника који је примио наследство са пописом је неограничена у погледу имовине којом он одговара, али је ограничена у односу на дугове за које је одговоран; то је одговорност *pro viribus hereditatis*. Ако има више наследника, они одвојено одговарају за дугове из наследства, сваки према висини свог дела наследства (чл. 51 насл. права).

Према пројекту грађанског законика НРП одговорност за дугове из наследства уређена је нешто другачије. Неограничена одговорност наследника за дугове, за које он одговара целокупном својом имовином, јесте опште правило (чл. 852, 853). Одговорност наследника за дугове заоставштине ограничена је вредношћу aktive заоставштине само у три случаја: (а) кад наследник, изјављујући да

се прима наследства изјави да ограничава своју одговорност и изврши попис заоставштине сходно одговарајућим одредбама (што одговара пријему са пописом); (б) кад у часу пријема наследства наследник није потпуно пословно способан; (в) кад је наследник правно лице (чл. 854 пројекта). Одговорност следбеника по основу легата и налога увек је ограничена на вредност добијене активе (чл. 856 пројекта). Напоследку, према пројекту, ако има више наследника, они одвојено одговарају за дугове заоставштине, сваки према свом уделу у наследству (чл. 858 пројекта).

У наслédном праву из 1946 постојале су две веома развијене установе, од којих је прва имала за циљ да у интересу поверилаца заоставштине, или у интересу поверилаца наследника, доведе до извесних модификација у погледу одговорности наследника за дугове заоставштине, док је друга имала за циљ истовремено како ограничење наследникове одговорности за дугове заоставштине, тако и заштиту интереса поверилаца заоставштине, обезбеђујући им праведну поделу средстава добијених продајом активне заоставштине. То су установе чији је циљ био одвајање заоставштине од имовине наследника (*separatio bonorum* — чл. 52 до 54 насл. права, чл. 102 — 105 насл. поступка), као и ликвидација заоставштине (чл. 55, 56 насл. права, чл. 107 до 140 насл. поступка). Ове две установе, од којих је друга створена по угледу на стечајни поступак, нису никада играле, а поготову данас, у пракси никакву улогу. Због тога их је пројект и изоставио.

Јан Гвјаздоморски (*Jan Gwiazdomorski*)

ТРАСТ У АНГЛО-АМЕРИЧКОМ СИСТЕМУ ПРАВА

1. — Под именом „англо-амерички систем права” подразумевамо позитивне правне системе који постоје у Енглеској и у земљама које су реципирале енглеско право. Од тих земаља најважније су Сједињене Америчке Државе не само по свом пространству и привредном значају него и по докринарном доприносу у развоју тога система. У те земље спадају још Аустралија, Канада, Нови Зеланд, Индија, Пакистан (ове две земље не примењују енглеско породично и наследно право) и многе бивше и садашње енглеске колоније. Англо-амерички систем је супротан европском континенталном систему и систему земаља које су реципирале европско право. Континентални систем је законски систем базиран на римском праву. Англо-амерички систем је судско право чија се правила махом налазе не у законским прописима него у судским прецедентима, тј. пресуђеним случајевима. Казали смо „махом” јер у новије време продира и у тим земљама законско право, иако још и данас преовладава систем прецедентног права. Овај систем се развио у Енглеској почев од краја XII века. Он се још зове и *common law* систем. *Common law* значи „опште право”. Оно се развило као „опште”, тј. за целу државу једин-

ствено право у судовима краљевих путујућих судија. Ово право је потискивало племенско, партикуларистичко право у средњовековној Енглеској, иако је и само било под његовим утицајем. Но иако се цео енглески систем назива *common law* систем, израз *common law* употребљава се и као супротност изразу *equity*. У том смислу *common law* означава онај део енглеског права који се развио до XV века када је постигао своје коначне оквире и када се оно фиксирало. После тога периода почео је да се развија нов систем прецедената назван *equity*. Наиме *common law* је био формалистичан и крут. Број тужби је био унапред одређен слично легисакционом систему у римском праву. Ова крутост и формализам често је доводио до неправде. Да би се избегле неправде услед његове примене, а такође и да би се заштитили извесни интереси појединаца за које он није предвидео правну заштиту, интервенисао је краљев канцелар. Он би у почетку интервенисао само на молбу заинтересованог. Но касније интервенција је бивала честа и систематска, те се развио, поред старијих *common law* судова, и тзв. канцеларов суд — *court of chancery*. У том суду се даље развијао систем прецедената, назван *law of equity*, или правично право. Он је допуњавао празнине *common law*-а, иако се и тај ранији систем и сам даље развијао на основу својих иманентних начела. *Equity* је прилагођавала енглеско право потребама промењених друштвених прилика и развијала је веома интересантне правне установе. Међу овим установама је и *trust* (траст). Ова реч значи поверење. Правна установа која се у англо-америчком праву назива овим именом заиста је првенствено однос поверења. Ипак тај назив не покрива појам те установе. Видеће се из даљег излагања да је она врло разграната установа и засеца у многе области живота. Ми ћемо је изложити полазећи од права САД. Она се у САД донекле разликује од траста у енглеском праву, али разлике нису велике (додуше у САД свака од четрдесет и девет држава-чланица има сувереност у погледу правосуђа). Ипак Амерички правни институт израдио је збирку правила о трасту — *Restatement of the law of trust* који се углавном заснива на радовима А. Скота (A. W. Scott) о трасту. Ова збирка има велики утицај на америчку праксу и доктрину.

Но пре него што бисмо прешли на излагање траста, морамо сасвим кратко указати на схватање и облике својине у англо-америчком праву. У нашем праву, као и у свим континенталним правима, у складу са традицијама римског права, постоји једно најапсолутније и свеобухватно стварно право — својина. Она обухвата сва овлашћења поводом коришћења и располагања одређеном ствари. Остала стварна права су ограничења тог основног стварног права, она се изводе из својине, њихова садржина се одређује с обзиром на садржину својине. У англо-америчком систему није тако. Тамо је свако апсолутно право на ствари — својина. Према томе могуће је да на истој ствари и у исто време више лица имају својину. Зато ако полазимо од континенталног система апсолутне и јединствене сво-

јине, англо-амерички систем морамо назвати системом подељене својине (многи писци га тако и зову). Уствари, израз својина — *ownership, property* — у англо-америчком систему је збирни назив, он не означава ни једно конкретно стварно право. Стварно право које је у том систему најапсолутније зове се *fee simple* (реч долази од речи *feoff*, феуд, — и сам назив указује на феудални карактер својинских права). *Fee tail* је већ ограничена својина. Ову својину власник може преносити само на одређена лица, обично на одређени ред крвних сродника, на пример на мушке или женске потомке, или све потомке, итд. То је дакле слично фидеикомису у европским правима. *Life estate* је уствари доживотна својина, слична нашем плодуживању чије се трајање одређује према животу титулара или неког другог лица које мора бити у животу у моменту конституисања тога права. Закуп — *lease* је такође стварно право, и то самостално. Само, он се сматра за покретност јер је његово трајање унапред тачно одређено, док код три наведена стварна права трајање је неизвесно и стога се сматрају — непокретностима. *Easement*, што би одговарало нашим стварним службеностима, не сматра се као право него као „интерес“ — *interest in land*, али је ипак самостално овлашћење и ужива заштиту као и друго субјективно право. Подељеност својине најбоље илуструју појмови *reversion* и *remainder*. Ако А створи *life estate* са Б, он није пренео на Б сва овлашћења. Скуп овлашћења која му остају зове се *reversion*. Но ако је одредио да то право по смрти Б пређе на В, и В има извесно ишчекивање, интерес, који се зове *remainder*.

Ово што смо навели о стварним правима показује истовремено да у англо-америчком систему не постоји крута логичност у систематизи која је карактеристична за континентална права. То ћемо видети нарочито код траста.

2. — Покушаћемо да дефинишемо траст. Сам тај покушај ће најбоље илустровати горе речено. Траст обухвата најразније ситуације које једна са другом немају у суштини никакву сличност. А околност што су сви ти случајеви обухваћени трастом није резултат логичког систематизовања него казуистичког развоја. Но све те ситуације су се афирмисале у пракси и корисно јој служе. Заједничко је у свима њима то што их обухвата исти правнотехнички инструмент — траст.

Друга тешкоћа при покушају дефинисања је у томе што Енглези уопште нису пријатељи дефиниција. То избегавање дефиниција такође проистиче из казуистичког, индуктивног, емпиричког карактера њиховог права.

Ипак, када бисмо покушали да дефинишемо траст, казали бисмо да је то пренос својине с једног лица на друго с тим да је стицалац својине не ужива него само управља њоме и то у корист једног трећег лица. Видећемо да ова дефиниција ипак не обухвата све случајеве јер се својина не преноси увек вољним актом, већ понекад

сам суд конструише траст у коме се појављују само два лица — формални власник и корисник.

Елементи траста су дакле оснивач траста, лице које врши пренос, назван *settlor*; лице на кога се својина формално преноси и коме је уствари својина само поверена, назван *trustee* (трасти); лице у чију корист трасти управља том својином, значи корисник траста, *beneficiary* или *cestui que trust*; и сама својина која се преноси, названа *trust property*.

Пре него што пређемо на излагање о тим елементима као и о најважнијим врстама траста, изнећемо сасвим кратко историју настанка траста, а затим ћемо га разграничити од сличних установа у континенталном и англо-америчком праву.

У Средњем веку настао је у Енглеској обичај да се земља само формално преноси на друго лице. Економско, стварно уживање земље, међутим, задржао је и даље преносилац. формални стицалац имао је дакле *title*, правни основ у смислу *common law*, али економску својину задржао је и даље преносилац. Таква економска својина звала се *use* — употреба. Уствари, овде је реч фиктивном преносу, али у ондашњем *common law*-у (као уосталом ни у данашњем, као што ће се касније видети) није постојало учење о неважности фиктивних правних послова; тај је систем формално-апстрактан, као што је и римско право било у ранијој фази свога развоја, саме изговорене речи или друге формалносли стварају право без обзира да ли је њима постигнут економски циљ који странке хоће или није. Циљ тога фиктивног преноса могао је бити различит: да се изиграју привилегије феудалног сизерена; да се изигра забрана о тестаменталном преносу непокретности; да се изигра забрана изречена у X веку о преносу непокретности на цркве и манастире; да се избегну извесне непријатне формалности које је право прописивало; а такође да се просто напросто изиграју повериоци. У почетку, преносилац би био без икакве правне заштите. Стицалац је постао према *common law* пуноправан власник, а преносилац би био заштићен само његовим обећањем, његовом савешћу. У току XV века, међутим, канцелар, оснивач *equity* почео је давати и правну заштиту имаоцу *use*-а (названом *cestui que use*) у извесним случајевима. 1536 енглески краљ Хенри VIII донео је закон којим је све *use* претворио у формалну, од стране *common law*-а признату својину. Он је то учинио из финансиских разлога, да би повећао своје приходе. Међутим, судови су почели уско тумачити овај закон. Пре свега узимали су да се укидање односи само на неке врсте својине које је закон изричито предвидео (т. зв. *freehold estates*). Према томе, закон се не би односио на неке врсте својине на непокретностима као ни на покретностима. Затим су узимали да се закон не односи на *use* који је основан не на својини по *common law*-у, него на самом *use* (дакле на својини по *equity*), итд. Од краја XVI века судови су почели употребљавати место израза *use* израз *trust*.

Да ли постоји у континенталном праву установа која је слична трасту? Не постоји. У англо-америчком систему путем траста се постиже оно што се у континенталном праву постиже фидуцијарним правним послом, заступништвом, комисионим послом, старатељством, оснивањем задужбине, уговором о ортаклуку, јемством, залогом, реституцијом и тужбом за неосновано обогаћење, легатом, налогом и наследноправном супституцијом. Но морамо рећи да је траст једна веома еластична правна установа која често много боље регулише одређене друштвене односе него наведене установе у континенталном праву. Разлог је управо у томе што се она развила индуктивним путем, у самој пракси. Када би живот створио неку ситуацију која се није могла решити уским, средњовековним оквирима *common law*-а, често би се на њу применио траст. За континенталног правника и за континенталне правне категорије тешко је разумљиво како неко може бити власник а да нема управо оно што је циљ својине: економско уживање предмета својине; како се може стално одвојити титулус, правни основ од фактичког, економског уживања предмета. Па код нас је *правно* стање управо оно фактичко стање које објективно право заштићује као правно, којем објективно право даје признање у виду правног основа. Код нас континенталних правника раздвајања правног основа од економске садржине је ненормално стање, симулованост, фиктивност, а признање таквог стања од стране објективног права — нелогичност. Но правна пракса тако великих земаља као што су Енглеска, САД, Индија доказује да је та „нелогичност“ код њих жива, а пре свега веома успешна позитивно-правна установа.

Да бисмо боље схватили траст упоређићемо га са извесним установама са којима има сличности.

Шта је разлика између траста и фидуцијарног правног посла у римском и континенталном праву? Код фидуцијарног посла једно лице, фидуцијант, пренесе на друго — фидуцијара право али с тим да поред уговора о преносу склоне још један уговор по коме фидуцијант задржава за себе у целини или делимично економско уживање предмета права. Фидуцијар је дакле само формални титулар а не и фактички, економски. Код траста трасти је такође само формални титулар. Али економски уживалац није сам преносилац, него једно треће лице — корисник (иако понекад и преносилац, оснивач може бити корисник). Затим, код фидуције споразум између фидуцијанта и фидуцијара важи само међу њима а не и према трећим лицима. Ако, на пример, фидуцијант пренесе на фидуцијара потраживање само ради наплате, али га је ипак учинио пуноправним цесионаром, па ако фидуцијар опрости дуг дужнику, опроштај дуга важи чак иако је дужник знао за споразум о фидуцији (осим ако је реч о превари). Фидуцијар, додуше, дуговаће фидуцијанту накнаду штете због повреде уговора о фидуцији, али то је све. Код траста траст важи и споља, према трећима, а не само међу странкама.

Шта је разлика између траста и комисиона? Комитент повери комисионару обављање неког правног посла али с тим да се према трећем лицу — учеснику у правном послу комисионар појави као странка, да посао обави у своје име а не у име комитента. А између комисионара и комитента постоји споразум који само њих везује, по коме је комисионар само пуномоћник комитентов, економске користи посла прелазе на комитента. Ситуација слична фидуцији. Разлика је само у томе што се према трећем лицу комисионар само појављује, ствара привидност да је титулар права (на пример, да је власник робе коју продаје), иако то уствари није, док је код фидуције фидуцијар заиста и титулар. Разлика са трастом је очевидна. Трасти, исто као и фидуцијар, постаје титулар права које се на њега преноси. А с друге стране, комисон, заједно са фидуцијом, дејствује само међу странакама док према трећим лицима не производи дејство као траст.

Са заступништвом још је јаснија разлика. Заступник иступа у име и за рачун заступљенога. Трасти иступа у своје име али за рачун не оснивача који је на њега пренео право, него корисника с ким није стајао ни у каквом претходном правном односу. Затим заступништво, ако је уговорно, престаје отказом, смрћу заинтересованих лица, итд.; на супрот томе, траст се не може отказати, по правилу не престаје смрћу заинтересованих лица, итд.

Траст се такође разликује од реалног терета који постоји још и данас у неким европским правима а донекле и код нас. Код реалног терета свагдашњи титулар једне својине мора да чини овлашћеном лицу периодична давања или чињења с тим да за та давања или чињења одговара власник предметом својине. Но главни приход предмета својине припада власнику оптерећене својине. Код траста, уколико економске користи својине не припадају кориснику, оне не припадају ни трастиу, него оснивачу траста или његовим наследницима. Поред тога, власник оптерећене својине може слободно да располаже својином али она и у случају прелаза на другог остаје оптерећена истим теретом. Трасти у начелу не може слободно располагати својином иако је њен титулар, његова могућност располагања одређена је циљем траста и подређена је том циљу. Ако он друкчије располаже својином траста, чини злоупотребу, прекршај поверења (breach of trust) који се строго санкционише не само у виду накнаде штете него и морално, а понекад и кривичноправно. Додајмо да реалне терете — equitable charges — познаје и англо-америчко право.

Траст врло често служи томе да се извесни чланови породице оснивача учине корисником имања али с тим да тим имањем не управљају они него трасти. Разлог таквог траста може бити различит: душевна или телесна болест корисника, њихова малолетност, или просто њихова нестручност. Тада траст личи на наше старатељство. Али никако није истоветан с њим. Пре свега, код нас старатељство предвиђа закон за одређене случајеве, а старатеља поставља судски или други орган. У горњем случају, међутим, траст одређује сам

оснивач траста по својој увиђавности. Он то може одредити и у корист пунолетних и душевно здравих лица. Затим, трасти се стара само о имању, док се старатељ по правилу стара и о личности штићеника. Старатељ нема својину на имању док је трасти има. Иначе у англо-америчком праву постоји и једна установа слична нашем старатељству (*guardianship*).

У англо-америчком систему постоје још извесне установе које не постоје у нашем праву а које су сличне трасту. У наследном праву постоји извршилац тестаментa, и то као правило а не само, као код нас у случају тестаменталног одређивања. Тај извршилац (*executor*) има формалну својину на покретностима као и трасти (док непокретности непосредно прелазе на наследнике). Но његова функција је само привремена и одређена увек истим циљем: да уновчи покретности, да наплати дугове и исплати повериоце и остале трошкове а да остатак подели међу наследницима. Када нема тестаментa суд поставља управитеља заоставштине (*administrator*) који има исту функцију као и извршилац тестаментa.

3. — Изнећемо важније врсте трастова.

Имамо изричне — *express* трастове који настају изјављеном вољом оснивача, и прећутне — *implied* трастове када то није случај. Код прећутних опет имамо тзв. *resulting trust*, када суд претпоставља да су странке у једном правном односу хтеле да оснују траст и узима да траст постоји, и *constructive trust*, када суд, и против воље странке, намеће јој траст у једном односу у коме је интерес друге странке угрожен. У Енглеској постоји још и *statutory trust*, када сам закон предвиђа оснивање траста. Постоје још и друге поделе траста али оне нису интересантне у овом раду који има намену да да само најосновније елементе те установе.

Изричити траст настаје изјавом о оснивању траста од стране оснивача. Акт којим је изјава дата зове се *trust instrument*. То је по правилу писмени акт, иако је писмена форма код оснивања траста само онда прописана када је својина која се трастом преноси непокретност. Иначе, када је својина покретност, може и усмено да се оснива траст. Траст се може основати правним актом међу живима или тестаментом.

Траст може да оснује свако пословно способно физичко лице, као и правно лице, осим ако је правилима тог правног лица или законом забрањено да оснује траст.

Трасти мора бити такође пословно способно лице. Но у америчком праву, ако трасти није пословно способно, или не постоји, или одбије да прими својину, траст неће бити неважећи, само ће тада суд одредити трастија. Једино ако је у изјави о оснивању предвиђен као битан састојак да одређено лице прими својину, пада траст ако је то лице не прими. Правна лица могу такође бити трасти. Нарочито је у САД уобичајено да банке и други новчани за-

води управљају трастовима у виду обрта. Трасти се постаје изјавом о пријему. Изјава мора бити безусловна и пријем не може бити делимичан.

Корисник може бити свако лице физичко или правно, чак и оно које још не постоји у моменту оснивања траста али је извесно да ће настати. Изјавом о оснивању корисници не морају бити одређени, битно је да је у изјави дат тачан критеријум по коме ће се моћи одредити. То је важно нарочито код тзв. добротворног траста.

Оснивач може бити истовремено и трасти, уколико није реч о изигравању права поверилаца, на пример. Под тим условом он може бити чак и једини корисник. Трасти такође може бити један од корисника, не и једини корисник.

У англо-америчком праву постоји код имовинских уговора тзв. консидерејшн — *consideration*. То је имовинска вредност која се мора добити од саговорача за одређено давање, чинијење или нечињење. (Консидерејшн, међутим, никако не мора бити еквивалентан, може бити чак симболичан, али без њега уговор не важи. Стога поклони у англо-америчком систему не важе у облику уговора о поклону.) Мора ли код оснивања траста да постоји консидерејшн? У америчком праву не. У енглеском праву корисници могу судским путем изнудити траст од оснивача само ако су му дали консидерејшн.

У чему се састоји својина код траста? Пошто, као што је горе изнето, у англо-америчком систему постоје више врсте својине, то може бити ма која својина. Енглеска терминологија не говори о својини код траста него употребљава два термина: *title* — у смислу својинског права на ствари, и *trust property* — што обично значи предмет тога својинског права. *Title* у дословном преводу значи правни основ, титулус. Али, раније смо навели да због апстрактног формализма *common law*-а учење о правном основу није разрађено у англо-америчком праву и *title* у енглеској терминологији значи својинско право које признаје *common law*. Према томе, на трастија увек се преноси нека од својина од којих смо неке навели у почетку овог рада. На њега се дакле преноси нека врста својине коју признаје *common law*. Он се због тога зове *legal owner*, што дословно значи „законски“ власник, а правнотехнички — власник у смислу *common law*-а. Но пошто он има само формалну својину без економске садржине, а економску садржину те својине ужива корисник, поставља се питање има ли и корисник својину. Старији писци то нису признавали, они су сматрали да он има само облигационо право. Но новији писци у већини узимају да је то такође својина, стварно право и то право које признаје *equity*. Корисник дакле није „законски“ власник, него само „власник користи“ — *beneficiary owner*. Опет видимо, дакле, подељену својину на истој ствари (то и енглески и амерички писци називају понекад подељеном својином: *divided ownership*) — тзв. *legal and equitable ownership*. Веома су интересантни аргументи једних и других. На пример, аргументи писаца који сма-

трају да је овде реч о својини корисника, износе да његово право (односно то је понекад само „интерес“ као што смо раније изнели) прелази на његове наследнике; корисник може да отуђи то своје право; из предмета тога права могу да се наплате повериоци корисника а не трастија; ако се отуђи предмет, по правилу прелази на стипендијанца оптерећен трастом, итд. Један од јаким разлога писаца са супротним схватањем је у томе што се садржина корисниковог права мења према изјави о оснивању траста. Но то само доказује да у англо-америчком систему стварна права нису таксативно одређена, као у континенталном систему, него да им садржина варира као и код облигационих права.

Али не учествују сви писци у тој дискусији. На пример, енглески писац О. Филипс упоређује ту дискусију са евентуалном дискусијом о томе „да ли је авион кочије или вагон“. (*The Principles of English Law*, London, 1939, стр. 169). Заиста, тешко је у англо-америчком праву поставити апстрактне категорије сличне онима у континенталном праву. Јер, на пример, није ни то тачно да трасти увек има *title*, својину по *common law*-у. Могуће је да корисник на свом интересу из траста, то је исто као и својина по *equity*, као што смо управо рекли, оснује и сам траст. Он сада може пренети само својину по *equity* јер он *title* нема и зато га не може пренети на новог трастија.

Која су овлашћења трастија код изричитог траста? Та су овлашћења углавном одређена врстом својине која се на њега преноси. Ако у изјави о оснивању није речено која се својина на њега преноси претпоставља се да има ону врсту својине која је потребна да би се постигао циљ траста. Иначе у изјави о оснивању могу бити детаљније одређена његова овлашћења, а могу и нека бити одузета која би му иначе припадала по садржини одређеног права. Но он је ипак „законски“ титулар. Зато, ако злоупотреби своја овлашћења и пренесе право које има на треће лице, то треће лице ће стећи ваљану својину коју је и сам трасти имао. Само у том случају ће својина такође по правилу (тј. осим ако је стипендијанца савестан и стипендијанца теретно) бити оптерећена трастом као и код претходника, и према њему ће корисник моћи остварити сва своја права. Иначе и поред своје формалне својине он мора да управља предметом својине траста отприлике као мандатор у континенталном праву. Мора да управља нормалном, уобичајеном пажњом (*reasonable prudence*), да предузима мере обезбеђења, да чува предмет својине и да полаже рачун кориснику и суду. Суд има сталну контролу над трастијем. Он је понекад чак и дужан да се обрати суду за инструкције! Но ипак, будући да је титулар, његово право прелази на наследнике. Само ако наследник не може да одговара дужностима трастија, суд ће поставити другог трастија. За обавезу из уговора коју је трасти закључио у вези управљања трастом, одговара не само предметом траста него и својом имовином, осим ако није изричито искључио одговорност том имовином.

Корисник по правилу, ако то није забрањено изјавом о оснивању траста, може да пренесе своје право на друго лице или да иначе располаже њоме, на пример да га заложи. Он има право да контролише трастија, ако трасти неће да врши правилно своје обавезе, може га на то судским путем приморати. У оправданим случајевима може тражити залог (*lien*) на осталом имању трастија. Његово право (или интерес) по правилу прелази на његове наследнике.

Изричите трастови се деле на приватне (*private*) и добротворне (*charitable*) трастове.

Приватним трастовима могу се постићи најразнији циљеви од којих смо неке већ навели. Навешћемо главне врсте тих приватних трастова.

Најчешћа врста приватног траста је тзв. породични (*family*) траст. Он се обично установљава тестаментом али то не мора увек бити. Овим трастом на изложени начин оснивач оставља члановима своје породице извесну имовинску корист. У неким земљама, нарочито у Енглеској, дозвољени су и тзв. тајни трастови (*secret trusts*). То постоји онда када је будућем трастију будући оснивач још за време свога живота саопштио да ће на њега тестаментом пренети својину у корист лица које ће означити тек у тестаменту а чији идентитет он мора држати у тајности.

Постоји траст за обезбеђење (*trusts mortgage, trust deeds*) — када трасти држи имање дужника — оснивача траста с тим да су повериоци корисници и имају право да се наплате из предмета траста ако се не могу наплатити из осталих имовинских објеката дужника — оснивача.

Траст ради улагања новца (*investment trust*) постоји када трасти држи хартије од вредности за лица која су му дала новац за куповање тих хартија. Та лица су обично и корисници.

Имамо траст за улагање новца у непокретности (*real estate trust*). Власници земље и других непокретности преносе својину на трастија ради управљања, продаје или грађења.

Код траста ради гласања (*voting trust*) имаоци акција једног друштва преносе својину акција на трастија ради остварења разних својих планова на скупштини друштва или иначе у пословању друштва.

Траст ради ликвидације или реорганизације (*liquidating or reorganisation trust*) јавља се кад се имовина инсолвентног трговинског друштва преноси на једног или више трастија ради ликвидирања друштва и што бољег чувања интереса акционара при томе.

Пословни траст *business or „Massachusetts” trust* — већ само име указује да се он нарочито практикује у САД) постоји онда када се предузеће или радња пренесе на траста који управља тим предузећем за кориснике који финансирају предузеће. Уствари положај корисника је овде сличан положају акционара док трасти за-

међују директоре акционарског друштва. Но не само трговинска друштва него и остала удружења која немају комерцијални циљ, на пример црквене организације могу узети облик траста. Обично су тада управа трасти а чланови су корисници. То се практикује нарочито у Енглеској.

Постоји траст ради штедње (*pension fond, stock purchase etc. trusts*). У новије време у неким предузећима оснива се пензион фонд у виду траста у корист намештеника предузећа. Намештеници су корисници и истовремено оснивачи, а понекад је и послодавац међу оснивачима. Такви трастови често имају за циљ да прибаве у корист намештеника акције предузећа.

Ови трастови су само примера ради наведени. Има, на пример, интересантних трастова у области осигурања.

Добротворни трастови играју такође велику улогу у свим земљама англо-америчког система. Они су веома слични установама као правним лицима у континенталном праву, нарочито нашим задужбинама. Корисници морају бити одређиви, на пример, најбољи студенти из одређене школе, остарели чиновници једне установе, итд. Циљ мора бити могућ и дозвољен. Ако је циљ недозвољен, траст не важи. Но ако је циљ неодређен или немогућ, било да немогућност постоји од почетка или је наступила касније због протекла времена или промењених прилика, траст не престаје, него ће суд одредити циљ по могућству најближи и најсроднији првобитном циљу. То је тзв. *cy-près* доктрина, тј. циљ, мора бити *aussi près que possible* (многи енглески правни термини су француског порекла и то дијалекта који су Нормани донели у Енглеску).

Од прећутних трастова прво имамо *resulting trust*, тј. траст који „резултира” из одређене ситуације. Као што смо о томе говорили, суд узима да су у таквим ситуацијама странке хтеле траст. Постоји, на пример, ако је А платио цену земље лицу Б да би Б земљу пренео у својину В. Уколико се не види нека друга намера лица А (на пример, да учини поклон који је у овом облику дозвољен), узима се да је В трасти у погледу те земље у корист А који је платио, дао косидерејшн за ту земљу. В је дакле власник али у корист А. Или ако се оснива приватни траст који је неважећи због неког разлога, узима се да трасти више не држи за корисника него за оснивача, или његове наследнике ако је он умро. Исти је случај ако су приликом оснивања траста пренета на трастиа већа средства него што су потребна за остварење траста. Тада се узима да је сам оснивач корисник за тај вишак.

Пада у очи да у другом и трећем случају које смо управо изнели траст замењује нашу установу повраћаја у пређашње стање. Истом циљу служи и друга врста прећутног траста, тзв. *constructive trust*. Он настаје када наступа „неосновано обогаћење” — *unjust enrichment*. Само неосновано обогаћење значи у англо-америчком праву нешто друго него у нашем праву. Код нас неосновано обогаћење на-

стаје онда када неко добије неку имовинску вредност без правног основа; или када правни основ постоји али он није признат од стране објективног права (тј. нема правног основа у ширем смислу, кад је правни посао незаконит, неморалан, уопште ништав); или кад је правни основ у почетку постојао али је касније отпао (рушљиви правни посао, вршење противчинидбе је постало немогуће, итд.). Но у англо-америчком систему услед формализма *common law*-а правни основ (*title*) се признаје и онда када постоји нека мана воље или неки други недостатак у погледу правилности са гледишта морала. На пример, пренос својине и тестамент су апстрактни правни послови по *common law*-у у том смислу што сама форма преноси својину, иако је форма настала заблудом, преваром, па чак и принудом, осим ако је принуда уперена на живот и телесни интегритет. Пуноважна форма која ствара *title* дакле постоји, али се она ипак коси са *fairness*-ом, са правилима о поштености, дозвољеном и моралном. У том случају настаје у англо-америчким правима неосновано, тачније речено неправдано (*unjust*) обогаћење. Тада прискаче упомоћ право о трасту. Оно ће рећи: заиста се мора признати да стичалац има својину по *common law*-у. Форме су испуњене. Али он ту својину има само као трасти, у корист онога према коме је извршио недопуштен поступак, односно према коме се, у смислу англо-америчког права, неправедно обогатио. Навешћемо неке типичне прецеденте који се обично налазе у удбеницима као школски примери. А продаје лицу Б парцелу *x*, но заблудом уноси у акт о преносу и комад земље *y*. Самим тим Б је постао власник и парцеле *y* али само као трасти у корист преносиоца А. Исти случај преваре: А обећа лицу Б зајам с тим да Б као обезбеђење фудицијарно пренесе на њега своје стадо оваца. А нема намеру да да зајам него да добијено стадо даље пренесе. После извршења преноса Б сазнаје за инсолвентност лица А и за његову намеру да изврши превару. Он ће тражити од суда да изрекне *constructive trust*. А ће бити власник стада, али само као трасти за Б. Или А жели да пренесе своје имање путем тестаментa на В. Но Б, његов законски наследник, обећа му на смрти да ће и без тестаментa држати имање као трасти за В. Ослањајући се на ту изјаву А не направи тестамент. Но Б неће да изврши своје обећање и позива се на своје законско наследно право. Он ће на основу тога права заиста и постати власник имања, али само као трасти у корист лице В. У неким земљама нема прописа о недостојности за наслеђивање. Тада се узима да убица декујуса не може задржати наследство ни као тестаментарни, ни као законски наследник. Он ће, уколико то траже наследници који би место њега дошли на наследство, бити само трасти за њих.

Но нарочиту примену има ова врста траста код правних односа који се оснивају на поверењу, тзв. *fiduciary relationship*. На пример, ако трасти, заступник или лице ма у каквом мандатном односу продаје поверену ствар самом себи, тада ће он постати трасти у ко-

рист манданта не само у погледу поверене ствари, него и плодова и добити ствари. Иста ситуација настаје ако једну ствар коју је требало да купи за манданта, купи за себе. Траст ће се односити не само на купљену ствар него и на оне ствари или износ новца који би добио за тако купљену ствар. Или ако неко у ортаклуку обави уносан посао не за ортаклук него за себе, настаће иста ситуација. *Constructive trust* изриче се само на захтев оштећене странке. Но ово правно средство је често алтернативно, оштећена странка може тражити и накнаду штете.

Прећутни трастови трају само привремено, док се оствари циљ због којих су конструисани.

Да кажемо нешто о трајању траста. Он може да траје до рока који је одређен у исправи о оснивању. Ако рок није одређен, траст траје док није остварен његов циљ. Једном основан траст оснивач не може опозвати, осим ако је ту могућност изричито задржао за себе изјавом о оснивању. Ако се промене околности које је оснивач имао у виду приликом оснивања траста, суд може да промени састојке траста да би они одговарали промењеним околностима. Видели смо да то нарочито важи за добротворне трастове. Траст може да престаје и конфузијом интереса трастија и корисника.

Видели смо да код извесне врсте својине у англо-америчком систему може бити ограничена могућност располагања титулара. Но то ограничење не може бити вечно. У свакој земљи постоје прописи који одређују трајање тога ограничења (*rule against perpetuities*). На пример, у држави Њу-Јорк то ограничење може да износи време живота двају лица која су жива у моменту конституисања таквог права и још двадесет и једну годину после смрти лица које касније умре. У Енглеској важи исто правило с том разликом што се време трајања може одредити и према животу више лица која су жива у моменту конституисања права. Та правила о ограничењу располагања својином важе и код траста, осим, у већини држава, за добротворне трастове.

Напоменимо на крају, да траст продире и у нека права која по својим основним концепцијама спадају у систем европског континенталног права. Тако су држава Луизијана у САД и Квебек у Канади који имају правни систем заснован на француском грађанском законнику, преузели траст. Такође и Јужно-афричка унија чије се право заснива на холандском праву. Панама и Костарика у Средњој Америци такође су преузеле траст. Од европских земаља једино је мала држава Лихтенштајн преузела траст 1928. Ове земље су преузеле траст да би олакшале економске везе са земљама англосаксонског система. Међутим, све су оне преузеле само тзв. изричито траст јер за прећутним трастом нема никакве потребе у континенталном систему.

Изнели смо сасвим кратко једну веома интересантну и типичну установу англо-америчког права. Та установа лепо илуструје две

карактеристичне а истовремено међусобно противуречне црте тога система. С једне стране, крутост и апстрактни формализам *common law*-а, а с друге стране, ванредна еластичност *equity*-а. Та еластичност нарочито долази до изражаја код права о трасту. Тешко је то право повезати са јасном, спекулативном, продорном логиком континенталног права. То је више казуистика. Али то право има једно преимућство које континентално право управо због своје претеране логичности не може имати: да правила морала истовремено буду и правила права. А то је у великој мери остварено у праву о трасту.

Др. Андрија Гамс,

ОЦЕЊИВАЊЕ И УНАПРЕЂИВАЊЕ СЛУЖБЕНИКА*

1. — Увод. — Систем регрутовања службеника „по заслуги“ (*au mérite*) јесте систем где су одлучујући стручна спрема кандидата, његове личне способности и успех у раду а не наклоност претпостављених старешина. Регрутовање „по заслуги“ уствари значи да су под једнаким условима сва службеничка звања доступна свим грађанима. То је систем који је сада у већој или мањој мери у примени у свим цивилизованим земљама. Овај је систем најправичнији и најдемократскији за самог кандидата и уједно најефикаснији за само функционисање јавне службе.

Ако се жели обезбедити радни елан службеника као и ефикасност јавне службе, намеће се потреба система оцењивања по заслуги не само при регрутовању јавног службеника већ и код њиховог унапређивања.

Различити службенички системи имају врло различите облике напредовања у којима је разноврсна и техника напредовања. Могу се издвојити два главна вида напредовања јавних службеника: напредовање у плати (по платним разредима) и напредовање по хијерархиским степенима (у звању). Напредовање у плати састоји се у повећању плате у оквиру истог звања, док је напредовање по хијерархиским степенима везано не само за повећање плате већ и за извесне промене у погледу права, дужности и одговорности које унапређени службеник стиче вишим звањем.

Проблем који се пред нама данас налази јесте улога и место оцењивања службеника приликом њиховог унапређења „по заслуги“. Може ли оцењивање службеника допринети да се критеријум „по заслуги“ пуније оствари како би унапређење било што демократскије, правичније и ефикасније?

Овде је термин „напредовање“ узет у његовом најширем смислу, тако да обухвата оба наведена вида напредовања. С друге стране,

* Ово је реферат који је проф. др. Никола Стјепановић као општи референт поднео на састанку Округлог стола (Table Ronde) Међународног института за административне науке одржаном у Опатији 20—25 јуна 1957 под насловом: Les techniques de promotion au mérite des fonctionnaires et principalement la notation.

термин „оцењивање” ваља разумети само у техничком смислу, тј. да не обухвата сваку оцену већ само систематски и организовано оцењивање способности службеника и то у одређеном периоду од стране надлежних органа и према унапред одређеном критеријуму.

Пракса многобројних земаља показује да је оцењивање службеника користан инструмент за руковођење у кадровској политици. Поставља се питање како треба организовати оцењивање да би оно дало најбоље резултате. Не мислимо да постоје идеална и трајна решења чија би примена у свим земљама дала најбоље резултате. Објективни услови места и времена као и субјективни фактори утичу на одређене ситуације тако да смањују или повећавају практичну вредност извесних решења. Ни ту, као ни у другим секторима друштвеног живота, не могу се очекивати чуда. Стога поређење разних гледишта и искустава о овом проблему може допринети да се истакну главни елементи организације и метода оцењивања који би се могли препоручити као инструмент и техника напредовања јавних службеника.

Која је улога и непосредан циљ оцењивања? Који би метод могао бити примењен и био за препоруку? Ко треба да даје оцену? Проблем надлежности. По ком поступку треба вршити оцењивање? Проблем поступка. Које последице повлаче одређене оцене? Непосредни и посредни утицај оцењивања и оцене на разне облике унапређивања службеника. Које правне гаранције треба предвидети у вези са оцењивањем како би оцењивање било што правилније организовано? Правни проблеми и правни аспект ствари не би требали при овој теми да изостану.

Ето проблема који би на састанку овог Округлог стола могли бити предмет драгоцених размена искустава и гледишта. Наравно, ми полазимо од претпоставке да је реч о једном употребљивом и корисном инструменту чија примена бар у начелу не долази у сумњу.

Основни подаци о питању оцењивања у појединим земљама резимирани су у посебном реферату који је подељен учесницима. Ја ћу овом приликом покушати да дам синтезу ових националних реферата а у оквиру напред постављених питања.

II. — 1. — Улога (циљ, задатак) оцењивања. — Установа оцењивања у смислу како смо тај термин напред обележили може да послужи као инструмент побољшања службе подизања квалитета и ефикасности рада службеника и њиховог унапређења (у личном статусу). Оцењивање може користити као елемент при расподели кадрова; оно помаже одабирању и награђивању најбољих и одређивању правих на право место.

С обзиром на оцењивање очекује се да службеник покаже успех у раду, држање и личне квалитете на садашњем послу и своје могућности и подобности за било који други посао, а нарочито виши који захтева теже дужности и веће одговорности. — Оцењивање треба да пружи руководству у јавној управи слику вредности службеника, а оно може и треба да користи и самим службеницима ука-

зујући им на њихове недостатке да би могли знати у ком правцу да уздижу себе и да побољшају посао.

Не постоји сагласност у питању да ли оцењивање треба да да слику човека или службеника као таквог или можда обоје. Свакако долазе у обзир стручне, интелектуалне и радне способности као и моралне (карактерне) особине.

2. — *Методи, надлежност и поступак.* — У вези с методом, надлежношћу и поступком истиче се потреба да они буду такви да обезбеђују што већу објективност, да максимално отстране пристрасност — како у корист тако и на штету службеника; они треба да буду такви да код службеника изазивају поверење и остављају утисак правичности и једнакости. — Свакако је нужно да ова средства буду адекватна циљу који је постављен оцењивању, а поред тога да се води рачуна о субјективним факторима који ће их употребљавати. Наиме, овде долазе у сукоб научна строгост и практичне потребе. Искуство неких земаља (на пример Француске и САД) показују да су научна, систематска и крута схватања морала да уступе место упрошћенијим, битнијим и погоднијим формулацијама.

а) У погледу метода оцењивања важна су три фактора: (1) елементи које треба оцењивањем обухватити, (2) критеријуми оцењивања и лествице оцена, и (3) сама техника овог посла.

Пошто није реч искључиво о давању само општег утиска о оцењиваном службенику, него о анализи стручног понашања, способности и рада службеника — истиче се потреба за одређеним бројем елемената, и то како општих тако и оних прилагођених природи службе и категорији службеника. Ту долазе у обзир: лични квалитети — интелектуални, морални, образовање и стручни квалитети, однос према послу, смисао, заинтересованост, уредност, брзина, савесност, смисао за сарадњу (с млађим, старијим, равним), вредноћа; смисао за организацију и руковођење и обучавање другог; и сл.

Врло је тежак проблем критеријума. Ту се посебно, а нарочито код великих служби, организација и администрација, поставља питање уједначавања критеријума разних оцењивача, као и питање одмеравања значаја појединих елемената. — Оцена (*note*) може да буде изражена и цифром (0—5, 1—9, 6—140 и сл.) или словом (*a, b, c, d, e*) — квантитативна оцена. Ова се употребљава за мерење вредности службеника на садашњем послу. Објективност и ефикасност оцењивања захтева да ова оцена не буде „непосредно глобална” него да буде сума или средња вредност парцијалних оцена појединих елемената који се узимају у обзир приликом оцењивања.

Различите су лествице оцена. Свакако у обзир долазе најмање три: средња, изнад и испод средње. Има их до шест, па и више. Свакој цифри или групи цифара одговара неки атрибут (одличан, врло добар, добар, осредњи, слаб; и сл.)

Квалитативна оцена — речима — указује на стручна знања, способности и личне квалитете службеника с обзиром на његове мо-

гућности и подобности за други виши посао. Таква оцена је неопходна ако се оцењивање не ограничава на мерење вредности службеника само у погледу садашњег посла. Наравно, да и овде може бити градације у оцени подобности за виши посао.

У погледу технике оцењивања интересантно је истаћи да многе земље имају стандардне фише оцењивања. Овде можемо запазити три система: (1) јединствена фиша оцењивања као једна крајност; (2) мноштво фиша — према ресору, служби и категорији службеника, као друга крајност; (3) средњи систем по коме постоји модел — тип фиша оцењивања, који се помало мења према потребама ресора, са разликама у појединостима.

Изгледа да је ипак нужна бар основна једнообразност у главним линијама ради лакше могућности поређења.

Одређивање квалитета потребних за одређене врсте послова — према којима ће се ценити подобност и резултати рада службеника на садашњем месту — може се вршити на разне начине. Прво, може се одредити интуитивно: на основу познавања посла и искуства о одабирању људи утврђује се квалитет службеника за одређени посао. Такав начин садржи много субјективног. Друго, објективније би било ако би се узела у разматрање група службеника који успешно обављају посао па се код њих потраже заједничке особине које би се у најмањем степену узеле као нужан основни критеријум. Трећи начин био би опис и анализа посла, па из природе посла извођење закључка о томе какви квалитети су потребни за поједини посао.

Неки истичу потребу постојања посебних стручњака за оцењивање који би пружили помоћ оцењивачу, а постоји потреба да се, ма и најкраће, врши извесно, обучавање оцењивача.

Најчешће је период за који се службеник оцењује — година дана.

б) На питање — „ко да буде оцењивач?“ има више одговора. Непосредни старешина и виши старешина свакако долазе увек у обзир — само у различитим улогама. Непосредни старешина долази у обзир као давалац података, евентуално као предлагач оцено и чак оцењивач првог степена, а виши старешина као оцењивач или ревизор оцењивања. — Могуће су и разне друге комбинације: (1) старешина — као првостепени оцењивач и комисија као друга инстанца, и (2) две комисије — првостепена и другостепена, где је старешина само давалац података и евентуално предлагач оцено али не и формални оцењивач.

Основни захтев у вези с надлежношћу за оцењивање јесте објективност и познавање овог посла. У погледу објективности није довољно само отсуство симпатије или антипатије, него је нужно и добро познавање чињеница на основу којих ће се дати оцена и суд. Извештаји посредних лествица, ако нису квалификовани, могу више отежати него олакшати посао и одвести у необјективност, несвесну и невољну.

в) Поступак у својим детаљима зависи од решења питања надлежности и метода оцењивања, али он има свој основ у два постулата која се и горе постављају, наиме, објективност и ефикасност.

Основна дилема је овде: поверљивост или отвореност тока поступка до доношења оцене, као и то да ли се свака врста оцене саопштава или не, тј. да ли да се саопшти само глобална оцена о садашњем послу или и оцена о подобности у погледу других послова. — Постоје различити ставови и гледишта о овом питању.

Изгледа потпуно основан захтев да се оцењиваном треба да саопште и у току поступка све чињенице нарочито негативне (неповољне), на основу којих ће се донети оцена и суд, као и постулат да се обе врсте оцене саопште оцењиваном у сваком случају, а поготову ако су неповољне. То је у складу са општим правним принципима у области процедуре, а усто ће такав поступак имати повољно дејство на уздизање службеника и побољшање посла. — Међутим, треба указати на околност да обавезност саопштавања — било претходног или накнадног — према искуству неких земаља утиче на реалност оцене и суда. Наиме, старешине у таквој ситуацији — да би избегли протесте, жалбе, затегнуте односе и др. — дају односно предлажу боље оцене од заслужених. Али доследна поверљивост поступка и резултата оцењивања изазива проблем гаранције против произвољности, зलोвоље или фаворизма старешина. Изгледа да систем оцењивања путем паритетних комисија може у решавању ових проблема бити од користи. Поред тога, могуће је поређење индикација које се изводе из оцењивања са резултатима психо-техничког испитивања.

3. — *Последице оцењивања.* — С обзиром на нашу тему, нас овде у првом реду интересује употребљивост и утицај оцене у техници унапређења службеника. Међутим, треба ипак додати да оцена и суд могу бити користан инструмент и приликом одређивања на други посао, приликом премештаја и приликом одлучивања отпуштања због неспособности.

Систематско, организовано, периодично и свестрано оцењивање даје ширу и поузданију основу него оцењивање *ad hoc*, при одлучивању о разним елементима каријере службеника, а нарочито и при унапређењу.

Без сумње да при унапређењу оцена треба да има извесног утицаја, иначе би оцењивање на овом плану промашило свој циљ. Тај утицај је различит у разним земљама и код разних облика унапређења. Изгледа да је заједничко то да глобална оцена вредности службеника на садашњем послу има већег или мањег директног утицаја на унапређење у плати. Тај утицај се састоји било у томе што боља оцена скраћује а слаба продужава редовно време потребно за унапређење у плати, било што повољна оцена омогућује редовно унапређење а слаба оцена претставља, за одређен период времена, сметњу за такво унапређење.

Што се тиче унапређења у звању, суд о подобности за више звање — ако је неповољан обично има директно дејство у смислу спречавања унапређења, док повољан суд не даје неко право на ове врсте унапређења него има само посредно дејство при састављању ранг-листе или служи као коректив уз конкурс са испитом где се унапређење у звању врши на такав начин.

4. — *Правне гаранције у вези с оцењивањем.* — У циљу обезбеђења објективности и ефикасности инструмената оцењивања, као и у циљу одржања потребног поверења службеника у дати систем оцењивања, нужне су одређене правне гаранције у овој области. Свакако, ове гаранције зависе од тога како је решено питање надлежности и поступка као и од самог правног система земље у питању.

Спорно је да ли би службеници могли непосредно нападати саму оцену и суд — сем можда у систему двостепеног комисијског оцењивања. Међутим, могло би се узети као опште прихватљиво гледиште да службеник може нападати акте оцењивања због повреде правила поступка (нарочито због повреде правила и обавезности саопштења) и тачности чињеница на којима се заснива оцена, наравно и у случају злоупотребе власти (*détournement de pouvoir*).

Широко је заступљено гледиште да службеници могу користити одговарајуће правне лекове поводом и против разних аката који се односе на поједине аспекте њихове каријере, ако се ти акти доносе с обзиром или на основу оцене. Ту долазе акти о унапређењу, утврђивању ранг-листе, о отпуштању и др.

Посебно се овде поставља питање могућности одбране службеника за случај да оцена и суд о њему имају клеветнички карактер. Верујемо да су ово ретки случајеви у пракси. Ипак, треба ли у оваквом случају да буде и какве одговорности оцењивача, каква правна средства би се могла дати заинтересованом службенику у оваквој ситуацији?

У сваком случају потребно је упозорити оцењиваче да мере своје речи и да умере своје изразе. — Контрола оцењивача је без сумње потребна и корисна, а донекле и њихово обучавање и помагање у овом деликатном послу.

Нр. Никола Стјепановић

СОЦИОЛОШКО ПОСМАТРАЊЕ ПСИХИЧКИХ ПОЈАВА У ДРУШТВЕНОМ ЖИВОТУ

Значај који за социологију има проучавање психичког аспекта друштвеног живота много је шири проблем од предмета овог чланка. Целовито би се тај проблем могао размотрити само путем свестране анализе међусобних односа и многобројних садржинских и методолошких додирних тачака социологије и психологије. У овом ће се чланку расправљати само о методолошком аспекту горњег про-

блема или, још тачније, само о два основна питања: (1) да ли психичке појаве спадају у домен социолошког посматрања и (2) да ли путем интроспекције добивени подаци о њима имају научну вредност. Редослед излагања је, међутим, такав да се најпре говори о првом, а затим о другом питању. Сасвим је изостављено разматрање многобројних проблема технике научног посматрања психичких појава у друштвеном животу која се у последње време у социологији нагло развија и све шире употребљава.

Чињеница да се у домену истраживања свих друштвених наука, а и готово свих осталих наука о човеку наилази на психичке појаве, као и да уопште све појаве које истражују друштвене науке имају и свој психички аспект који не постоји код предмета истраживања природних наука (с делимичним изузетком наука које проучавају животињски свет где се психички момент јавља у мањој мери и друкчијем облику) била је и још увек је повод живих методолошких контроверзи. Тај момент искориштаван је од једних као оправдање за круто подвајање метода истраживања друштвених наука од метода истраживања природних наука. Dilthey, Bergson, Croce и Collingwood су најизразитији теориски претставници тзв. интроспективистичког правца који стоји на становишту да је само методом психолошког „уживљавања“ у духовне творевине неког друштва и поједине историске догађаје, „мисаоним поновним преживљавањем“ прошлих догађаја и непосредним интуитивним поимањем различитог животног ритма разних историских епоха и друштвених формација могуће доћи до значајних сазнања о друштвеном животу и до његовог правог разумевања. Овој изразито субјективистичкој методолошкој концепцији супротставља се, као друга крајност, правац познат под именом бихејвиоризма који механичким преношењем услова посматрања природних појава сасвим губи из вида специфичност посматрања људског живота. Иако је првобитно настао у психологији, бихејвиоризам је негирао могућност да се проучавањем субјективног аспекта психичких појава дође до поузданих научних података. Трећу варијанту, која је такође спутавала стварно емпириско проучавање психичких компонената друштвеног живота, претставља Диркемова теорија о духовној култури друштва као чињеници која постоји сасвим независно од индивидуалне свести појединачних људских личности.

Крајњи интроспективизам је као методолошка оријентација имао незнатан утицај на развој социологије. Настала у општој клими формирања и полета позитивизма и као израз његовог настојања да се методе истраживања проверене у природним наукама пренесу и на проучавање људског друштва, социологија је у теоријама интроспективиста у већини случајева гледала рецидив раније метафизичке фазе развоја друштвених наука. Много значајнији био је утицај интроспективизма у психологији и историским наукама, где је он имао врло стару традицију и бројне претставнике. Једностраност ослањања на интроспекцију као основно средство научног сазнања

о друштвеном животу није тешко уочити. Мало ко, сем крајњих „објективиста“, оспорава улогу интроспекције као ослонаца у разумевању поступака и стања других људи. Али само на основу интроспекције немогуће је потпуно разумети психичко стање људи одраслих у сасвим различитим социјалним и културним приликама, као и њихово понашање у ситуацијама какве истраживач сам није доживео. Да би интроспективно закључивање имало реалнију основу потребно је што више података о објективним елементима друштвеног и личног живота људи који се самом интроспекцијом не могу добити. Но и у тим случајевима закључивања на основу интроспекције, маколико она била неопходна и тачна, могу у науци имати вредност само као хипотетичке сугестије које треба проверити и доказати путем објективних података добивеним другим методима посматрања. Никаква интуиција и на основу интроспекције изграђено уживљавање не могу имати вредност научног доказа. Доведен до својих крајњих логичких консеквенција, интроспективизам нужно води у субјективизам (1) који претставља негацију науке као напора да се дође до што објективнијих, тј. интерсубјективно што лакше проверљивих сазнања.

Бихејвиоризам, који се појавио почетком овог века и у својим зачецима понајвише ослањао на разна истраживања на подручју анималне психологије, стекао је славу својим радикалним настојањима да се из психологије избаци непосредно проучавање психичких појава. Бихејвиористи су сматрали, а многи и то и данас мисле, да се научни подаци о психичком животу могу добити само посматрањем спољних манифестација људског понашања у разним животним ситуацијама. У објашњење унутрашњег психичког механизма који чини саставни део спољних манифестација понашања, или их у најмању руку барем прати, бихејвиористи су сматрали да није потребно улазити. John Watson, један од истакнутих претставника и теоретичара бихејвиоризма, формулисао је бихејвиористичко становиште на следећи начин: „Стања свести“, као и тзв. спиритистичке појаве, нису објективно проверљива и због тога не могу никад постати научни подаци. У свим осталим наукама чињенице које се посматрају (facts of observation) су објективне, проверљиве и могу бити репродуковане и контролисане од стране образованих посматрача... другим речима, научни подаци (проверено посматрање) су општа својина и научни метод јесте исти, маколико се разликовао у форми... Психологија пак, као наука о „свести“ нема таквих опште приступачних података (has no such community of data) (2).

Став према интроспекцији као методу психолошког истраживања Watson формулише на следећи начин: „Према мишљењу многих данашњих научника, психологија, чак да би уопште даље постојала,

(1) F. Znaniecki: Cultural Sciences, Their Origin and Development, University of Illinois Press, Urbana, 1952, стр. 119.

(2) J. B. Watson: Psychology from the Standpoint of a Behaviorist, 3th edit., J. B. Lippincott, Philadelphia - London, 1929, стр. 11.

да се и не говори о томе да би постала права природна наука, мора покопати субјективни предмет истраживања (subjective subject matter), интроспективне методе и садашњу терминологију”(3). Овај став је логичан закључак из претходне тврдње да „бихејвиорист не налази никакве очевидности о постојању психичких појава (*mental existencies*) или било каквих психичких процеса“(4).

Сви горњи наводи указују да је основни мотив који је утицао на негативан став бихејвиориста према проучавању психичких појава у њиховој субјективној датости била чињеница што су у тој својој димензији психичке појаве приступачне непосредном посматрању једино оног појединца у чијем се животу дешавају. Услед тога што те психичке појаве не може непосредно посматрати више самосталних посматрача, што претставља аксиоматски методолошки критеријум научног посматрања у природним наукама, бихејвиористи су сматрали да оне не могу бити подвргнуте научној верификацији и стога не могу служити као научни подаци. Да би се очувао методолошки аксиом да сваки податак научног посматрања мора бити јаван и општеприступачан, тј. да може претстављати садржај чулног опажања низа независних посматрача, бихејвиористи су мислили да се психолошко посматрање мора органичити на спољње манифестације људског понашања, добровољно одустајући од покушаја да се објективним научним методима уђе у посматрање субјективног аспекта психичког живота. Бихејвиоризам се према томе појављује као изразито „објективистички” методолошки правац.

Наведени главни теориски разлог априорног одбацавања употребе интроспективних података у научне сврхе, било да је реч о интроспекцији самог истраживача или о подацима добивеним од испитиваних лица не може се одржати (5). Непосредни чулни опажај посматрача није основа за верификацију многих искуствених података ни у природним наукама. Многи инструменти употребљавани у разним природним наукама имају за задатак да посматрање прошире на појаве које се самим чулима не би могле посматрати. Телескоп и микроскоп су карактеристични примери. Али исто вреди и за низ других инструмената. Непосредно се не може доживети топлота изнад одређеног ступња температуре или електрична енергија преко извесне напетости. Међутим, путем инструмената научник и свако друго лице које познаје принципе њихове употребе може посматрати те емпирске појаве. Иако се непосредно чулно не доживљава сама појава, већ посматрају подаци које о њој дају инструменти, ти се подаци, ако се познају карактеристике инструмента, он сматра научно

(3) J. B. Watson: op. cit. стр. 3.

(4) J. B. Watson: op. cit. стр. 2.

(5) Критиком методолошких ставова бихејвиоризма баве се многобројни писци. Наводимо само неколико методолошких расправа у којима се овом проблему могу наћи интересантна мишљења. F. Kaufmann: *Methodology of Social Sciences*, Oxford University Press, New York 1949, нарочито стр. 148—157; M. R. Cohen: *Reason and Nature*, 2nd edit., The Free Press, Glencoe Ill., 1953; S. F. Nadel: *The Foundations of Social Anthropology*, Cohen and West, London, 1953, стр. 56—74.

поузданим за посматрање одређене врсте појава, и ако је његова употреба правилна, сматрају с пуним правом научно употребљивим.

Код података добивених интроспекцијом постоје две специфичности: (1) извор података су саопштења људи и (2) инструменти који се у ту сврху употребљавају су, барем засад, далеко мање прецизни од инструмената примењиваних у природним наукама. Познато је, на пример, да ће дужина од метала израђеног метра у тачно утврђеним границама варирати услед промене температуре, као и колика ће код исте температуре бити висина живиног ступца при променама у атмосферском притиску. Далеко је мање могуће прецизно предвидети колико ће варирати објективна вредност података добивених од људи о њиховим психичким доживљајима и стањима помоћу интервјуа или неког другог инструмента анкете у зависности од разлика у моменталном психичком стању интервјуисаних лица, разлика у ситуацији у којој се интервју врши, разлика у временској удаљености догађаја о којима се траже подаци од момента интервјуисања, од тога какву су ти догађаји играли улогу у личном животу испитиваних лица, њиховог става према истраживању и лицу које врши интервју, итд.

Противници коришћења података добивених од других лица о њиховом животу истичу и низ других аргумената против употребе тих података у научне сврхе. Објективност таквих података оспорава се у првом реду на основу: (1) недовољне компетентности самопосматрача; (2) различитих свесних или несвесних мотива нетачног обавештавања; (3) недовољно истражене селективности посматрања и памћења различитих психолошких типова и (4) егоцентричности самопосматрања (6).

Ставови бихејвиориста, које је логички позитивизам касније преузео и даље разradio њихов епистемолошки смисао, претстављају типичан пример како се услед тежње за идеалном објективношћу научног сазнања у некој науци, ако се не води рачуна о особености оног подручја стварности које она истражује и о достигнутом степену развијености њене теорије и технике истраживања, може једино осиромашити ту науку и тиме постићи управо супротан ефекат. Бихејвиористи и логички позитивисти као да су веровали да је механичко преношење методолошких принципа истраживања савремене физике довољно да социологију и друге друштвене науке дигне на исти ниво теориске прецизности. А кад су се притом сусреди са психичким појавама као новим подручјем стварности, они су га просто искључили из домена истраживања тих наука. Нема сумње да је развој објективизације искуствених података о психичком животу врло компликован и отежан управо због тога што су његове еле-

(6) Опширније о овом проблему B. G. W. Allport: *The Use of Personal Documents in Psychological Science*, Social Science Research Council, Bulletin 49, New York 1942, стр. 125—139; K. R. Merton, P. F. Lazarsfeld: *Continuities in Social Research, Studies in the Scope and Method of „The American Soldier“*, Glencoe Ill., 1950, стр. 169—181.

ментарне чињенице „приватног“ карактера и стога приступачне непосредном посматрању само једног човека. Приликом коришћења интроспективних података добивених од других људи научник мора имати на уму да је у сваком појединачном случају употребљено као први „инструмент“ посматрања лице са специфичним личним особинама, а не неки стандардизован инструмент природних наука. Али основни логичко-методолошки принцип је исти, јер и код коришћења података добивених путем било каквог техничког инструмента мора се водити рачуна о општој структури инструмента, конкретном стању у тренутку употребе и свим оним општим условима ситуације у којој је инструмент примењен, а који могу вршити одређен утицај на однос између њега и посматране појаве. Разлика је једино у много већој прецизности с којом је у природним наукама могуће израчунати корелације између свих наведених елемената и тако их у много тачнијим односима узети у обзир приликом оцене објективне вредности помоћу инструмента добивених података, него што је то, бар засад, могуће приликом коришћења интроспективних података других лица. Али, развој психологије ће вероватно омогућити да се о односу разних облика психичког живота и објективних услова живота људи успоставе све прецизније корелације. Темељитије научно познавање психичког живота омогућиће и израду прецизнијих инструмената за његово посматрање. Но било би сасвим нерационално потцењивати и сасвим одбацити постојећа психолошка сазнања и инструменте само зато што они још нису довољно прецизни. То би значило да се због идеалне, а у садашњим условима неостварљиве, прецизности лиши оних средстава која у данашњим условима дају ипак најпоузданија могућа научна сазнања.

Међутим, мања прецизност инструмената помоћу којих се врши сакупљање података о психичким појавама не значи да је сам процес сакупљања произвољан и заснован на таквим поступцима које други истраживачи не би могли контролисати и проверити. Напротив: управо зато што су инструменти посматрања мање прецизни и што и само незнатне разлике у њиховој структури (на пример, различите формулације питања у упитнику) или у начину њихове употребе могу да знатније утичу на добијене податке, одлучно се захтева да се изнесу довољно исцрпни подаци о начину на који је посматрање вршено (објављивање упитника и упутстава за извођење анкете, затим података о ставу испитиваних лица према истраживању, општим друштвеним приликама у моменту његовог извођења, итд.) На тај начин се другим научницима омогућава да приликом оцене изворних података истраживања узму у обзир и примењени истраживачки поступак, као и да евентуално његовим понављањем у истој или сличним друштвеним ситуацијама верификују изворне податке, односно провере поузданост употребљених инструмената. (Поуздан инструмент, на име, мора приликом примена на исте објективне прилике давати приближно готово сасвим једнаке податке.) Прецизним

одређивањем истраживачког поступка, према томе, врши се објективизација изворних података који су у својој првобитној форми, као субјективно искуство појединаца, заиста сасвим „приватног“ карактера.

Поред тога треба нагласити да се верификација изворних података о психичким појавама у социологији не врши само директним путем. За социологију је чак важнија њихова индиректна верификација. У социологији се психичке појаве не проучавају изоловано и самостално. Њихово проучавање треба да помогне да се свестраније опишу и објасне разни облици друштвеног понашања људи и друштвених група. Тежиште је, дакле, управо у утврђивању веза између психичких и других друштвених појава које су приступачне непосредном посматрању. Кад су такве везе једном утврђене, тежи се и њиховом теориском објашњењу. Због тога је — под условом да постоје прецизне и проверене научне теорије о односима између психичких појава и разних облика објективног социјалног понашања — могуће изворне податке о психичким појавама верификовати и индиректно, на основу теориске интерпретације података добивених непосредним посматрањем. Треба имати у виду да се овај метод посредне верификације врло често примењује и у природним наукама.

Према томе, помоћу објективног поступка истраживања могуће је, у принципу, о психичким појавама добити научно поуздане и проверљиве изворне податке. Степен поузданости тих података зависи: (1) од методолошко-техничких особина научног посматрања (као и у другим наукама) и (2) од низа социјалних чинилаца који одлучујуће утичу на услове у којима се истраживање изводи и став испитиваних људи према њему. Ово друго је свакако крупна специфичност посматрања друштвених појава уопште, која захтева посебну анализу.

Што се тиче осталих раније поменутих, конкретније формулисаних, чисто психолошких разлога против употребе података добивених путем интроспекције од других лица они нису опште нови, нити претстављају несавладиве препреке у утврђивању објективне вредности података. У историским наукама где је непосредно посматрање немогуће, сем оних свакако ређих случајева кад је историчар уједно и учесник у описиваним догађајима, врло су разрађени методолошки принципи критике докумената и осталих извора података, која узима у обзир све поменуте елементе односа лица које даје податке према догађају на који се подаци односе. Познавање тих принципа може социологу врло много да користи. Поред тога у социологији и социјалној антропологији је већ изграђен читав низ искуствених правила која приликом извођења анкета треба да помогну да се утврди степен информисаности лица од којег се траже подаци, открије евентуална намера свесног лажног обавештења, провери стање његовог памћења, итд. Несвесно, пак, искривљавање догађаја и појава не само да не онемогућава употребу података у социолошке сврхе, већ може да има посебну вредност. Уколико су из других из-

вора познати објективни подаци о неком друштвеном догађају, различита мишљења која о њему постоје у разним друштвеним слојевима могу да имају велику вредност не само за социологију сазнања, већ и за научно објашњавање низа других друштвених појава (7).

Бихејвиористичка критика научне вредности података о психичком животу, добивених путем интроспекције, имала је велик значај за развој метода научног проучавања психичке стране друштвеног живота. Поред све своје једностарности бихејвиоризам је одиграо важну улогу у тешњем повезивању проучавања психичког живота са његовим биолошко-физиолошким и социјалним основама. Он је знатно допринео да се открију једностраности у традиционалном начину прикупљања и коришћења интроспективним путем добивених података и да се проучавање психичког живота, како у психологији, тако и у социологији, постави на много методичнију емпириску основу. Али основна његова поставка о нужности потпуног елиминисања интроспекције, као једног од средстава у истраживању психичких појава, показала се сасвим неприхватљивом.

Као што је немогуће да се научно објасне психичке појаве, ако се оне посматрају изоловано од биолошко-физиолошког живота организма и социјалних прилика у којима се он развио и живи, тако исто би социолошко проучавање друштвених појава било непотпуно, ако се не би настојало што потпуније осветлити његову психичку компоненту, пошто она чини нераздвојни део сваке манифестације друштвеног живота. Доследни методолошки „објективист“ ће се можда и сложити с горњом тврдњом. Али он ће остати при свом ставу да се до научних сазнања о психичкој страни друштвеног живота људи може доћи једино помоћу посматрања њихових поступака и свих оних елемената друштвене културе који те поступке регулишу, као што су, на пример, правни систем, етичке норме, обичаји, традиције, религиозна веровања, предрасуде, уметничке творевине, научна и филозофска схватања, итд. те да према томе неко посебно интроспективно проучавање психичког живота појединаца није потребно. Тај „објективистички“ методолошки став је само делимично исправан. Несумњиво је да социолошко испитивање психичких елемената друштвеног живота полази од посматрања најразличитијих објективних ситуација у којима људи живе и делују и кроз то деловање испољавају своје мисли, намере, хтења, вредности, осећања, једном речи најразличитије своје психичке особине. Различите друштвене ситуације, почев од положаја у породици од најранијег детињства, у које појединац долази и које пружају више или мање ограничене могућности избора понашања су, поред наслеђа, најважнији чинилац формирања његове личности. Објективна анализа разних елемената ма-

(7) Много више појединости о принципима оцене вредности интроспективних података и разним могућностима њихове научне употребе, може се наћи у: G. W. Allport: *op. cit.* и L. Gottshalk, C. Kluckhohn, R. Angell: *The Use of Personal Documents in History Anthropology and Sociology*, Social Science Research Council, Bulletin 53, New York, 1945, стр. 243.

теријалне и духовне културе друштва или појединих друштвених слојева такође омогућава увид у психологију појединаца који их сачињавају. Али тиме се у већини случајева не може доћи до свих емпијских података потребних за научну дескрипцију психичке стране друштвених процеса, нити за објашњење њихове улоге у склопу друштвеног живота, или у настајању и променама неке конкретне друштвене појаве.

Узмимо неколико примера. Понашање људи је у већини ситуација у друштвеном животу у већој или мањој мери регулисано. У неким случајевима се као регулатор појављује правни систем, у другима обичаји и остали облици друштвене конвенције, а у неким и потпуно самовољна принуда, неодређена неким општим нормама. Ови и слични регулатори не утичу само на понашање појединаца, већ и на понашање друштвених група, организација и заједница, дајући му обележје веће или мање униформности и стандардизованости. Несумњиво је да већина социјалних регулатора има за циљ да утиче не само на спољне поступке људи, већ и на њихову субјективну психичку мотивацију. Али аутоматско закључивање на основу истих или сличних спољних манифестација неког поступка од стране низа појединаца или друштвених група о идентичности њихових унутрашњих побуда и уопште психичког стања које тај поступак прати, врло је неосновано. Неко може да поступа према некој устаљеној традицији, јер је интимно убеђен у њену потпуну сврсисходност; неко зато што сматра да је то неопходно да би стекао или одржао свој друштвени углед; неко се може традицији само привидно покоравати, јер не жели да се изложи критици јавног мишљења, а потајно је кршити гдегод буде сматрао да се налази ван домашаја социјалне контроле, итд. Сличне психичке разлике могу да прате готово све облике индивидуалног или групног понашања. Те разлике нису споредне и безначајне, него чине један од важних елемената не само конкретног поступка већ и друштвене ситуације, односно друштвеног односа, у ком се тај поступак појављује, па према томе и његовог научног описа и објашњења. Темељитим комплексним посматрањем живота неке друштвене групе или појединца могуће је у већини случајева и индиректним путем утврдити у каквим међусобним односима стоје њихови отворени социјални поступци с личним психичким доживљајима. Али то је редовно заобилазан и тежи пут. У много случајева ослонац на интроспективна саопштења самих људи може олакшати и скратити процес истраживања, а поред тога дати потпуније податке, него што их је могуће сакупити и најсистематскијим посматрањем само спољних манифестација друштвеног живота.

Могло би се поставити питање: зашто утврђивање односа у ком стоје психички доживљаји према „објективним“, тј. у непосредном посматрању других лица датим њиховим поступцима претставља значајан елемент описа и објашњења разних појава у друштвеном животу? Понашање људи не одређују објективно дати елементи жи-

ботне ситуације директно, већ они претходно бивају интерпретирани на основу целокупног животног искуства, сазнања, тежњи и циљева људи. Тек у таквој интерпретацији објективни услови претстављају непосредну детерминанту деловања. Интерпретација објективних услова неке животне ситуације може бити више или мање реална и рационална, као што може бити и сасвим неадекватна и неусклађена са реалним приликама и водити ка потпуно нерационалним поступцима. Али у оба ће случаја људи кроз призму одређене интерпретације посматрати дате прилике, тако да ће ова најнепосредније утицати на њихове поступке. У научној дескрипцији друштвених појава потребно је према томе поред објективних услова укључити и смисао које ови имају за људе који се у њима налазе и делују. Тачније, потребно је обе те компоненте понашања показати у међусобним односима. Само на тај начин могуће је доћи до поузданих искуствених података о томе како објективни услови и структура друштвеног живота утичу на психички живот појединаца и друштвених група, као и како овај последњи утиче на њихове објективне поступке и на тај начин и на мењање објективних друштвених прилика.

Из претходног произлази да чиниоци који утичу на људско понашање — било индивидуално или групно — нису временски ограничени на актуалну ситуацију у којој се само понашање дешава. Многи од тих чинилаца су формирани у прошлости и конзервирани у искуству. Поред тога, као детерминанта одређеног понашања могу да делују разни циљеви које појединци или групе настоје да остваре, као и њихова очекивања у погледу развоја објективних прилика у ближој и даљој будућности. Ти неактуални чиниоци, који утичу на људско понашање, не могу се непосредно посматрати, већ се о њима мора посредно закључивати. Свакако да за извођење тих закључака постоје многобројни и разноврсни објективни елементи до којих се може доћи проучавањем претходног развоја истраживане друштвене групе, односно појединаца. На исти се начин може доћи и до релативно поузданих података о њиховим очекивањима и плановима (на пример, проучавање идеологије и програма неке друштвене организације, разних пресудних одлука из ранијег живота појединаца, итд.) Но ипак су интроспективни подаци добивени од испитиваних лица врло корисни, па чак и неопходни, за целовит опис психичког механизма њиховог садашњег, као и будућег понашања.

Већ из досад изложеног може да се види важност коју темељно познавање психичке компоненте неке друштвене појаве или односа има за социологију. Додајемо још нешто и о значају тог познавања за социолошко предвиђање. Из раније наведеног примера може се закључити да формална усклађеност понашања неке друштвене групе или појединца са одређеним нормама у друштвеном животу даје много мање могућности за предвиђање њихових будућих поступака у различитим приликама, него ако су поред тога познати и мотиви из којих се они у актуелним приликама померавају тим нормама. Ако

је мотив конформистичког понашања искључиво страх од разних облика спољне принуде, иако појединац или група субјективно те норме не одобравају, онда је сасвим оправдана претпоставка да ће их они кршити кад буду сматрали да не морају да се плаше принуде. Сасвим је друга ствар ако су субјективни мотиви потпуно у складу с формалним поступцима које норме захтевају. Но посебну важност за извођење социолошких предвиђања имају подаци о плановима и намерама појединаца, односно друштвених група или организација. У сваки модел предвиђања је неопходно — поред података о објективним обележјима актуалне ситуације и о претпостављеној динамици њеног развоја — укључити и податке или барем претпоставке о намерама и плановима, пошто су ове ванредно значајне за предвиђање конкретног правца друштвених активности. Уколико се у предвиђањима друштвених појава подаци о психичком животу, добивени интроспективним путем, покажу као корисна допуна осталих научних информација, и каснијим проверавањем као тачни, то је још један, чак и најбољи, доказ њихове научне употребљивости.

Употреба интроспективних података добивених од испитиваних људи нарочито је корисна и неопходна у оним истраживањима чији је задатак да утврде на који су начин друштвени живот или поједини његови елементи, као, на пример, одређен начин васпитања, вршење неке друштвене функције, нагле промене друштвене средине до каквих долази приликом миграција, као и услед вертикалне социјалне покретљивости, социјални бојкот, итд. деловали на појединце или друштвене групе. Интроспективни аутобиографски подаци су у таквим истраживањима просто неопходна допуна података добивених помоћу других метода социолошког посматрања. Само они могу с довољно конкретности показати перспективу у којој су се људима појављивали и општу емоционалну климу у којој су се доживљавали поједини елементи њиховог особеног положаја у друштвеном животу. Ако су такви подаци на методски задовољавајући начин сакупљени од довољног броја лица, одабраних према критеријуму статистичке репрезентативности, они у комбинацији с подацима из осталих извора могу врло корисно послужити за извођење разних социолошких уопштавања.

Поред бихејвиористичких приговора против употребе у научне сврхе интроспекцијом добивених података, од конкретних емпириских истраживања психичке компоненте друштвеног живота одвраћала је у социологији, због великог општег утицаја његових идеја, и Диркемова концепција „социјалних чињеница“. Диркем је „социјалне чињенице“, на чије истраживање је требало да се концентрише социолошко истраживање, схватио потпуно антипсихолошки. Оне су по његовом мишљењу потпуно одвојене од индивидуалног психичког живота појединаца. О томе има у готово свим његовим делима низ сасвим експлицитних ставова. Ево што он о том

каже у *Павилима социолошког метода* у поглављу „Шта је друштвена чињеница”: „Ево дакле једног низа чињеница које показују врло специјалне особине: оне се састоје у начинима деловања, мишљења и осећања, која су изван појединаца и која имају моћ принуде којом се њему намећу. Због тога, оне се не би смеле бркати са органским појавама, јер се састоје од претстава и акција; ни са психичким појавама које постоје само у индивидуалној свести и помоћу ње. Оне, дакле, претстављају нову врсту и само се њима има приписати обележје, „социјалних чињеница”(8). Као да би избегао и најмању сумњу у то да ли његова концепција „социјалних чињеница” претпоставља постојање друштвених мисли, веровања, навика, итд. независно од свести појединаца. Диркем, развијајући своју мисао, додаје: „Нека мисао која се налази у свим појединачним свестима, неки покрет који понављају сви појединци нису услед тога социјалне чињенице. Ако су се људи, да би их дефинисали, задовољили тим обележјем [опште распрострањености нек појаве у друштву — В. М.], то је зато што су побркали социјалне чињенице с оним што би се могло назвати њиховим индивидуалним отеловљењима. Социјалне чињенице су веровања, тенденције и практични поступци узети колективно; што се тиче облика које колективна стања добијају преламајући се у појединцима, то су ствари друге врсте”(9).

Сличних ставова може се код Диркема наћи много. Покушај да се одвојено од психичког живота појединаца пронађе у друштвеном животу нека посебна друштвена свест са разним својим манифестацијама у колективним претставама, веровањима, облицима емоционалног живота и разним активностима био је од многих научника критикован као један од најкрупнијих недостатака Диркемовог социолошког система (10). Он је логички водио у хипостазирање и мистичку интерпретацију појединих елемената друштвене културе, што је онемогућавало да се из оквира те теориске концепције реалније објасни настанак, социјалне функције и динамика мењања појединих културних елемената, као и друштвене културе у целини (11).

Но, поред већ наведених, још и низ других, већином чисто практичних, разлога захтева да се у социолошким истраживањима

(8) E. Durckheim: *Les Règles de la méthode sociologique*, Paris, F. Alcan, 1938, стр. 8.

(9) E. Durckheim: *op. cit.* стр. 11—12.

(10) B. G. Gurvitch: *Vocation actuelle de la sociologie*, Presses Universitaires de France, Paris, 1950, стр. 351—408.

(11) Било би, међутим, погрешно мишљење да је читава Диркемова школа у својим схватањима природе психичких појава у друштвеном животу и о начину њиховог проучавања у социологији догматски стајала на учитељевом социологистичком становишту. М. Mauss, Диркемов непосредни наследник, имао је далеко еластичнији став према психологији и широко разумевање значаја психолошког проучавања психичких појава за комплексно истраживање друштвеног живота. М. Мос је заступао потребу тесне сарадње социологије с психологијом. В. М. Mauss: *Rapports réels et pratiques de la psychologie et de la sociologie*, *Journal de la psychologie*, 1924, p. 892—922. Искрпнију информацију о томе како су се ови проблеми постављали у француској науци може се наћи у књизи D. Essertier: *Psychologie et sociologie*, Paris, F. Alcan, 1927.

користе интроспективни подаци као један од значајних извора информације. Непосредно се могу посматрати само оне појаве у друштвеном животу које се збивају у време док се врши теренско истраживање. Мада се све више усваја пракса да теренско истраживање траје дуже времена, а редовно барем годину дана, да би се могле посматрати све фазе годишњег циклуса друштвеног живота, ипак, чак и ако истраживање траје дуже, многе ређе друштвене појаве не морају се догодити за то време. Рат, врло неродна година, појава веће незапослености, нека значајна колективна акција, велика заоштреност односа између појединих друштвених група која доводи до отвореног сукоба и разрачунавања међу њима, смрт неке нарочито угледне личности, итд., само су неколико примера таквих појава. Значајан социолошки проблем претставља проучавање реакција неке друштвене заједнице, организације или групе у таквим изванредним случајевима, као и истраживање промена и модификација које оне изазивају у друштвеним односима и друштвеној структури. Даље, уколико се неки социолошки проблем може проучавати у више различитих реалних историских ситуација у којима се он појављује и које на разне начине на њега утичу, утолико постоји већа вероватноћа да ће, *ceteris paribus*, истраживање довести до његовог темељитијег описа и објашњења. Због тога се у готово свим социолошким истраживањима подаци о стању истраживаног предмета у време истраживања допуњавају подацима о његовој ближој или даљој прошлости. У таквим историским истраживањима је поред докумената и осталих споменика врло корисно испитати људе који су учествовали у појединим догађајима или били њихови сведоци. Ово је корисно из два разлога: (1) у циљу допуне писмених и осталих материјалних извора ради што потпуније реконструкције прошлих догађаја. (2) Али и јер Ранкеов принцип реконструкције и описа историског догађаја онако „какав је он стварно био”, не исцрпљује све потребе његовог социолошког истраживања. Тачна реконструкција јесте основа на којој се могу проучавати (1) различити облици у којима је тај догађај доживљен, односно различите реакције које је он изазвао у разним друштвеним слојевима; (2) колико је сећање на њега развијено у актуелном животу, колико је оно адекватна слика, а колико и како стилизована успомена, и (3) да ли и какав утицај такво сећање на неки прошли догађај или друштвено стање врши на савремени друштвени живот. За овакво социолошко проучавање разних особина „социјалног памћења” неопходни су, поред познавања писане историје и осталих извора информације о прошлости који у друштву постоје, и на интроспекцији засновани подаци добивени од живих људи. Само на тај начин може се егзактније утврдити колико су неко предање, или уопште одређена интерпретација прошлих догађаја, живи и делотворни у свести и поступцима разних друштвених слојева, а колико су већ и сами још

једино споменик прошлости или људима неубудљиве конструкције. У данашњим условима постојања врло развијених техничких средстава за друштвену комуникацију такве конструкције могу бити формално у друштво врло распрострањене, ако би се судило само по броју штампаних докумената у којима се оне налазе, па да ипак то још не буде довољно поуздан индикатор за разумевање и оцену њиховог стварнога социјалног карактера и дејства.

Најзад, сваки појединац, као и свака друштвена заједница, група или организација има низ својих животних делатности и манифестација које су затвореног карактера, или су искључиво личне и приватне природе, тако да их је тешко, а у појединим случајевима чак и потпуно немогуће непосредно посматрати. Узмимо, на пример, искључиво интерни живот разних друштвених организација и клика, разне религиозне церемоније, извесне аспекте породичног живота, итд. Полни живот већине људи такође претставља у већини култура сасвим приватну ствар појединаца (12). Целовит закључак о интимном погледу на свет или поједине сложености животне проблеме појединаца тешко је извести и на основу најсистематичнијег посматрања њиховог социјалног понашања.

На посматрању психичких појава, које се ослања на интроспекцију испитиваних људи, нарочито се изразито показује како је научно посматрање друштвених појава истовремено и друштвени однос. Наиме, пошто су, као што је речено, психичке појаве у својој непосредној изворности битно приватног карактера, добивање аутентичних и научно употребљиваних података о њима пресудно зависи од успостављања односа добровољне искрене сарадње између испитиваних лица и истраживача. Не улазећи овде у анализу чинилаца од којих зависи такав однос, може се на основу искустава бројних истраживања тврдити да је такву добровољну сарадњу истраживање средине могуће постићи. Према томе нису непремостиве ни социјалне препреке које иначе, ако постоје, могу онемогућити добивање поузданих и научно употребљених интроспективних података.

Ако се узму у обзир наведени аргументи, који би се свакако могли још употпунити, тешко је било из теориско-епистемолошких или практичних разлога оспорити оправданост да се као емпијски материјал у социолошким истраживањима употребљавају и на интроспекцији засновани подаци добивени од других лица под условом: (а) да они не претстављају једини извор информације о проучаваним друштвеним збивањима; (б) да се и ти подаци контролишу и проверавају помоћу података непосредног посматрања и осталих извора научне информације; (в) да се експлицитно изложи методски поступак, структура и начин употребе инструмената употребљених у

(12) Студија А. С. Kinsey, W. B. Pomeroy и С. А. Martin: *Sexual Behavior in the Human Male*, W. B. Saunders, Philadelphia — London, 10th edit., 1953, претставља методолошки изванредно поучан пример емпијског истраживања низа појава које је немогуће непосредно посматрати.

процесу њиховог сакупљања и (г) ако они олакшавају стварање научних емпириских генерализација и теорија које омогућавају потпунију дескрипцију и објашњење и на основу њих ефикасније научно предвиђање појединих категорија емпириских појава у друштвеном животу.

По природи свог предмета друштвене науке нису никад могле да раде без извесних хипотеза о месту и улози психичких елемената у друштвеном животу. Понекад су такве хипотезе срж читаве теориске концепције, као на пример хипотеза о *homo oeconomicus*-у у класичној грађанској политичкој економији или разни покушаји да се открију основни нагони који утичу на индивидуални и друштвени живот човеков. Психички елементи улазе и у појмове и објашњења теориских система, који иначе уопште нису психологистички оријентисани. Без њих су сасвим апстрактни и нереални многи научни појмови као што су, на пример, психологија и свест друштвених слојева и класа, психолошке особине њихових типичних претставника, национални карактер, активна улога идеја у друштвеном животу, итд. Али доскора су друштвене науке имале врло мало искуства и инструмената за што егзактније емпирско истраживање психичке компоненте друштвеног живота, тако да су њихове генерализације на том подручју биле врло схематске, или барем недовољно методично аргументоване помоћу искуствених чињеница, те није чудо што су психичку страну разних друштвених појава и односа књижевна дела често приказала не само много рељефније, већ и с много више реализма и убедљивости. У последње две до три деценије врло је много унапређена техничка страна научног посматрања психичких појава, тако да технички разлози данас већ врло ретко претстављају несавладиве препреке у њиховом проучавању. Било би за развој социологије заиста врло штетно ако се због једностраних епистемолошких схватања постојеће техничке могућности за егзактно посматрање психичких појава у друштвеном животу не би у пуној мери искористиле.

Војин Милић

ПОВОДОМ ЈЕДНЕ ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ ПРВОГ УСТАНКА*

У оквиру широко постављеног плана обраде политичке историје Србије у XIX и XX в. (који зачудо нигде ближе не излаже нити образлаже, а за који сам напомиње да можда више изражава жељу него остварење до кога ће dospети), — М. Ђорђевић је сада објавио прву књигу у којој расправља проблеме Првог српског устанка.

Политичка историја Првог устанка, као што је познато, обрађивана је доста у нашој историографији. Али ни до данас нисмо добили систематско дело обрађено на основу потпуне домаће и стране грађе и савременим, марксистичким методом.

Главни задатак М. Ђорђевића у књизи коју приказујемо био је да кроз повезаност унутрашњих односа и спољних утицаја, кроз односе Карађорђа и нахиских старешина — Карађорђевих противника, разматра различите тенденције старешинских група, подржаваних споља, те да, у вези с тим, разматра питање карактера и циљева Устанка. Посебну пажњу он је посветио спољним утицајима европских сила и њиховим настојањима да преко Устанка решавају тзв. Источно питање. Сватајући Устанак као револуцију ширих размера, писац је у својим излагањима обратио нарочиту пажњу питању повезивања устаника с поробљеним балканским народима, посебно Црне Горе и Босне и Херцеговине.

Књига је подељена у шест поглавља: Пред Устанак (ст. 9—54); Устанак (55—128); Ослободилачки рат (129—176); Уставно питање 1807—1808 (177—242); Криза унутрашње и спољне политике Србије 1809—1811 (243—302), и Осамстотинаеста (303—354).

Писац није равномерно обрадио све проблеме који спадају у политичку историју, изостављајући или занемарујући низ питања, он се нарочито задржао на неким спорним питањима и на питањима чија решења у досадашњој историографији, по његовом мишљењу, захтевају ревизију. У том смислу обрађено је нарочито питање програма самоуправе Србије и циљева Устанка у периоду од 1804—1806. Затим доста места дато је разматрању политичких односа у борби за уставни развитак Србије, као и догађајима који су настали после Устава од 1811, јер, по мишљењу аутора, борба за власт није била окончана 1811 већ се наставила све до пропасти 1813.

Не упуштајући се у шире разматрање многобројних интересантних проблема које је аутор покренуо, или о којима је дао свој

* Др. Мирослав Ђорђевић: Политичка историја Србије XIX и XX века, I (1804—1813). Београд, Просвета, 1956, 354 стр.

суд, задржаћемо се овде само на неколико интересантнијих или значајнијих питања из његовог рада.

1. — Разрађујући проблем устаничких захтева према Порти од 1804—1806, писац сматра да су се српски захтеви кретали у правцу добијања самоуправе. Он негира досад постојеће мишљење да су српски захтеви упућени Порти 1804—1806 значили уствари проширење самоуправних повластица добијених крајем XVIII века. Самоуправне повластице с краја XVIII века су, по његовом мишљењу, утврђивале турску државу, па се српски захтеви нису могли кретати у правцу враћања самоуправних повластица. Писац повезује захтеве за самоуправност Србије за проблем самоуправа из 1791, схватајући захтеве из времена Устанка као плод стварних односа и револуционарних тежњи српског народа, који су доводили у питање турску власт уопште. У том смислу он закључује да каснији српски захтеви, и поред тога што су имали карактер компромисног решавања спорних питања с Портом, ипак нису изгубили револуционарну садржину, јер су у први план стављали борбу против феудалне експлоатације.

Нема сумње да је оваква оцена самоуправе и самоуправних повластица тачна; међутим, сматрамо да се мора водити више рачуна о одређеним друштвеним снагама које су постављале политичке захтеве Порти, па на основу тога одређивати карактер тих захтева. Писац је, по нашем мишљењу, у знатној мери упростио борбу која се водила око власти у почетку Устанка, издвајајући од самог почетка нове нахиске тј. војне старешине и супротстављајући их Карађорђевој власти. Притом он није обратио потребну пажњу на улогу старих кнезова и кметова у постављању политичких захтева 1804, нарочито 1805, а донекле и 1806. Вероватно да тада не би политичке захтеве постављене Порти 1804 на Остружничкој скупштини, као и касније захтеве поднете Бећир-паши, схватио само као тактички потез устаника, јер су захтеви постављени на Остружничкој скупштини 1804, као и они каснији, изражавали интересе једне одређене старешинске групе која је била расположена да компромисним путем решава питање власти и положај Србије у оквиру турске царевине. Овакви покушаји те старешинске групе дошли су до изражаја и на Остружничкој скупштини 1805 у захтевима постављеним у априлској молби.

2. — У вези с тим, не бисмо се могли сложити ни с објашњењем које је дао М. Ђорђевић у погледу карактера априлских захтева и мишљења да су истакнуте нахиске старешине иницијатори политичких захтева у априлској молби. Ђорђевић сматра да је априлска молба изражавала тежње и интересе нахиских старешина који су настојали да ограниче Карађорђеву врховну власт, чак и по цену ограничавања самоуправе у Србији. Мајска молба пак, по његовом мишљењу, је дело Карађорђа и његове групе.

Већ смо нагостили да је, по нашем мишљењу, рано и претерано у то време истичати тако оштро опозицију нахиских старешина према Карађорђу и ту тражити узроке постојања супротних захтева

изражених у овим молбама. Утолико пре што је и нахиским старешинама који су мање више били и пре устанка богати трговци, борба против турске државе више одговарала јер је у себи укључивала и борбу против феудалних односа. Осим тога, старешинска група коју су чинили стари кнезови и кметови претстављала је у то време још увек значајан фактор, и циљеви њихове борбе били су углавном идентични са захтевима изнетим у априлској молби. Долазак Мурузијевих послајика, који су покушали да путем компромиса реше спорна питања између устаника и Порте, могао је још више да потстакне такве захтеве. Затим, и формалним поређењем захтева истакнутих у априлској и мајској молби потврђује се горња констатација, наиме: да је априлска молба израз тежњи старих кнезова и кметова, а мајска молба израз схватања Карађорђа и нових војних старешина који су истовремено били и нахиске старешине. Борба око власти између Карађорђа и војних старешина, по нашем мишљењу, ни у почетку устанка а ни касније није претпостављала компромис с турском државом. Стога нам Ђорђевићева оцена да Карађорђе у политичким захтевима упућеним Порти преко Петра Ичка није тактизирао него да је стварно тежио да компромисним путем реши питање унутрашњег уређења Србије у оквиру турске царевине, а посебно да на тај начин реши питање своје врховне власти, не изгледа довољно убедљива ни аргументована. (Овакав закључак Ђорђевић је донео на основу једног податка из Ивићевих Списа из Бечких архива, IV бр. 103.)

3. — Посебна пажња у Ђорђевићевој књизи посвећена је уставном развоју Србије које је решавано кроз борбу око врховне власти између Карађорђа и опозиције састављене од истакнутих војних старешина. Познато је, а и сам писац то истиче, да се током 1807 извршило груписање политичких снага у Србији, које је нарочито потстакнуто уласком Русије у рат и њеним мешањем у унутрашње послове Србије. Аутор ту покреће једно интересно питање, покушавајући наиме да објасни улогу Младена Миловановића и његово место у борби око врховне власти, тј. издвајајући посебно Младенову групу која се борила заједно са Карађорђем за централизацију власти, али која се истовремено, по његовом мишљењу, борила и за ограничавање Карађорђевог врховне власти. Младенова борба за централизацију и јединство власти била је потстакнута жељом за све већим богаћењем (1808 Младен је био један од најбогатијих старешина у Устанку) а добијање власти омогућавало му је несметано вођење трговине и богаћење. Уставни акти од 1808 и 1811, по Ђорђевићевом мишљењу, претстављали су компромис између Карађорђа и Младена. Младен је био поборник јачања централне власти преко Совјета, истовремено супротстављајући Совјет Карађорђевој врховној власти и ограничавајући Карађорђевог власт. Тако он сматра да је уставним актом од 1808 Совјету и формално признао положај органа врховне управе, а уставним актом 1811 да је знатно ограничена Карађорђевог власт и да је Совјет фактички постао врховни орган власти.

Нема сумње да је Младен играо значајну улогу у доношењу уставних аката 1808 и 1811; међутим, чини се да је претерано говорити о некој Младеновој групи — Младен је од истакнутијих војних старешина имао уза се једино Милоја Петровића, и извесно време Луку Лазаревића — и о Младеновој борби против Карађорђевог врховне власти.

Пре свега, никада Младен у току Устанка није имао такве позиције да би се могао успешно супротстављати Карађорђевој врховној власти. Пред доношење уставног акта из 1808, Младенова власт била је јако уздрмана. Истеривање из Совјета 1807 и непопуларни преговори с Аустријом 1808 још више су угрозили његове позиције у Србији. У ситуацији када није имао подршке ни на једној страни, он је морао сарађивати с Карађорђем, јер се питање власти није решавало између њега и Карађорђа, већ између Карађорђа и опозиције која је једним делом била окупљена у Совјету. Питање власти у уставном акту од 1808, укључујући ту и питање односа Карађорђа и Совјета као централних органа власти, по нашем мишљењу, решено је у Карађорђеву корист. Ђорђевић је схватио да издавање заповести од стране Карађорђа преко Совјета претставља контролу Карађорђевог власти од стране Совјета, што не стоји. Напротив, пре би се могло закључити да је Совјет био предвиђен као Карађорђев извршни орган. У уставном акту од 1808 (у примерку расписа упућеном Луки Лазаревићу) јасно стоји: „Све заповести издаваће Господар Георгије Петровић преко Совјета Народног. Свака наредба која се закључи, ако ће на обшту ползу да буде, то је нужно да се по заповести изврши, онако као што је заповеђено; ово друкчије не може бити” (Баталака: *Историја*, I. 473; подвукла Љ. К.). Као што се види, Совјет није могао мењати па ни контролисати Карађорђево одлуке, него их је морао спроводити нижим органима онакве какве јесу.

4. — По Ђорђевићевом мишљењу, у уставном акту од 1811 углавном су поновљене одредбе из уставног акта од 1808 којим су нахиске старешине сведене на извршне органе централне власти. Међутим, у одредбама је детаљније разрађено питање односа Совјета и Карађорђа односно Младена и Карађорђа, с тим што је тежиште тих односа померено с политичких на војна питања. Писац закључује да су догађаји после 1811, а нарочито у току 1813, показали тачност таквих односа. „Учвршћење власти Совјета — пише Ђорђевић — ни у ранијем ни у каснијем развоју питања власти (за време Милоша Обреновића) није било средство јачања власти врховног старешина. Увек је претстављало слабљење његове власти, компромис са јачим старешинским групама” (стр. 298).

Нема сумње да је Совјет по пројекту уставног уређења од 1811 требало да има много већи значај и ширу надлежност од Совјета из 1808. Совјет је био предвиђен као орган надлежан за низ послова из унутрашње и спољне политике; но сва та питања нису могла бити решавана без Карађорђевог сагласности. Совјет се посебно обавезао Карађорђу да „ништа што се каса важних народних дјела у Совјету,

у земљи и ван земље, без знања и одобренија Врховнаго Војда никаково никад дјелат нећемо" (Ст. Новаковић: *Уставно питање*, 90). Претседнички положај у Совјету омогућио је Карађорђу да врши контролу рада Совјета. Према томе, коликогод би се схватило да је издавање заповести преко Совјета било знак ограничавања Карађорђевог власти, по истом критеријуму Карађорђе је могао много више ограничавати Совјет, јер су све одлуке ишле на одобрење и сагласност Карађорђевој.

Стварни однос између Карађорђа и Совјета после скупштине 1811 био је такав да Карађорђе ниучему није био подређен Совјету. Напротив, због ратних прилика већи број совјетника био је отсутан из Београда, међу њима и Младен Миловановић, тако да је Совјет углавном био непотпун, а Карађорђе је могао наметати одлуке скоро какве је хтео. Карађорђе је самостално решавао низ питања из свих области друштвено-политичког живота Србије а да о томе Совјет није уопште обавештавао. На пример, у погледу судске надлежности Карађорђе је низ ствари пресуђивао не обавештавајући Совјет (вид. Карађорђев Деловодни протокол), а с друге стране, важне одлуке које је Совјет доносио ишле су на потврду Карађорђу (Исто, № 1141). Ђорђевићева констатација да је јачање Совјета увек значило и слабење власти врховног старешине, резултат је његовог схватања односа Карађорђа и Совјета од 1808 надаље, јер он однос Карађорђа и Совјета, као што је речено, своди на однос Младена и Карађорђа, истичући да су уставним актима 1808 и 1811 нахиске старешине постали извршни органи централне власти, гледајући притом Совјет као Младенов орган власти који се супроставља Карађорђу и ограничава његову власт. Оваквим резонавањем ствари су упрошћене, али то не одговара стварном стању ствари у Србији и правим односима снага које су се у то време бориле око власти. Ђорђевићева концепција Совјета произилази из схватања да је Совјет у Другом устанку наставак из Првог устанка, јер он схвата Совјет као орган крупне сеоске буржоазије.

И поред извесног неслагања по неким питањима које је обрадио М. Ђорђевић, потребно је истаћи да његова књига претставља оригиналан научни рад по својим концепцијама и по учачању и покрећању многих нових проблема.

Љубица Кандић

ОСНОВНА НАЧЕЛА ПРОГРАМА РАЗВОЈА ЕВРОПСКЕ ПРИВРЕДЕ

Организација за европску економску сарадњу (ОЕЕС) издаје сваке године извештај о привредном развитку у Европи у протеклом периоду. Ове године извештај је допуњен једним перспективним планом који има за циљ да прикаже шта се у европској привреди очекује за идущих 5 година (1).

При израчунавању будућег кретања појединих сектора европске привреде ОЕЕС се руководи извесним основним принципима, који су дали посебно обележје овом програму. Уствари цео извештај је плод сукоба и компромиса између два основна начела пуне запослености и либерализације привредних односа.

Принцип који је у највећој мери детерминисао предвиђања јесте захтев пуне запослености. Од рата наовамо може се рећи да је у Европи постигнута пуна запосленост чиме се овај период оштро разликује од времена између два светска рата. Пуна запосленост сматра се на западу као услов привредног и друштвеног напретка и претставља гаранцију политичке стабилности. Незапосленост је сведена на минимум. У последње време притисак на изворе радне снаге у Западној Европи је толики да су се јавиле извесне негативне последице — непрекидан пораст надница, трошкова производње и цена, погоршање трговинских биланса због велике тражње за увозом, слабење валута, угрожавање међународног финансиског положаја појединих земаља, опадање продуктивности радника праћено појавама недисциплине. Многи писци и неке државе почеле су стога проповедати поновно стварање извесног нивоа незапослености да би смањили напетост у привреди. Од 1955, а нарочито у 1956 западне државе су, која више која мање, прибегле мерама рестрикције кредита у циљу ограничавања потрошње и инвестиција, што је доводило до смањења тражње, смањења производње и првих појава отпуштања радника, тј. стварања незапослености. Организацији за економску сарадњу се вероватно учинило да су државе таквом политиком угрозиле начело пуне запослености и да је то са друштвено-економског аспекта недопустиво. Отступање од захтева пуне запослености је велика опасност, уствари много већа него што је опасност од инфлације и погоршања платног биланса. Да би поново потсетили државе на важност радне снаге за привредни развитак, аутори извештаја су показали да пораст бруто националног дохотка.

(1) 8-th Report of the OEEC: „Europe to-day and in 1960,” Vol. I and II OEEC, Paris, April 1957.

записи првенствено од расположиве радне снаге. Посматрајући досадашњи развој може се утврдити да је од 1951 до 1955 радна снага у европским земљама порасла за 8,5%. Извештај предвиђа да ће за идућих пет година пораст износити свега 2,8% и да ће то претстављати главну кочницу експанзији европске привреде. Бруто национални производ у прошлом петогодишћу повећао се за 27%, док се за идућих пет година предвиђа само 17% повећања. Према томе, не само да је садашњи ниво запослености потребан, него је он чак и недовољан за одржање досадашњег темпа економског развоја. Пракса пак западноевропских држава, која тежи за стварањем маргиналне незапослености, према томе је у најбољем случају само краткорочно оправдана; иначе на дуги рок она је апсолутно погрешна. Пораст радне снаге за идућих пет година биће мањи стога што ће и пораст општег становништва бити успорен. Сем тога треба рачунати и са тенденцијом опадања радних часова која ће се несумњиво и даље наставити упоредо са повећањем стандарда. На неку знатнију имиграцију радне снаге из осталих делова света у Европу извештај не рачуна. Стога није вероватно да ће се недостатак радне снаге и то поглавито виших квалификација у идућих пет година ублажити. Да би се олакшало ово забрињавајуће стање у Западној Европи, извештај предлаже да се покуша са увођењем у посао женске радне снаге у већој мери него досад, да се олакша унутрашња миграција радне снаге у оквиру западноевропских држава и да се стимулише прелазак радника из пољопривреде у индустрију. По питању пребацивање радне снаге из једне земље у другу ОЕЕС се изражавала веома опрезно јер је то проблем не само економске него пре и друштвено-политичке природе. На југу Европе, наиме, нарочито у Италији а у мањој мери и у осталим ОЕЕС земљама, постоји вишак радне снаге која је или незапослена или непотпуно запослена. Овај резервоар радне снаге могле би користити остале европске индустријске земље и на тај начин олакшати ситуацију на тржишту радне снаге. Међутим, досадашња искуства су била веома негативна тако да се извештај није усудио да предложи потпуно слободно кретање радне снаге из земље у земљу. У земљама где је радна снага оскудна јављао се енергичан отпор синдиката кад год је долазило до запошљавања страних радника. Зато се програм у првом реду ослањао на изворе домаће радне снаге.

Посебно је обрађена пажња на стварање квалификованих радника у којима Западна Европа веома оскудева. Досадашња искуства су показала да је западноевропски школски систем неподесан за стварање квалификованих индустријских радника и осталог стручног особља. Намеће се отуда потреба да се наставни програми прилагоде индустријским захтевима. Ово се нарочито односи на средње школе и изазива потребу за новим наставницима.

Међутим, и поред свих напора, Европа неће бити у стању да питање радне снаге реши у току идућих пет година на задовољавајући начин и мораће ићи на повећавање продуктивности рада. Између 1951 и 1955 продуктивност је порасла за 17%, а за идући

период се предвиђа нешто мањи, али још увек значајан пораст од 14%. Да би се ова продуктивност остварила, потребно је да државе предузму неодложне мере стимулisaња радне снаге с једне стране, и велике инвестиције с друге.

У 1955 инвестиције су достизале у Западној Европи 41 милијарду долара. За идућих пет година, према предвиђањима овог извештаја, биће потребно просечно годишње улагати 47 милијарди. Повећање инвестиција према томе биће веће него повећање производње а то значи да ће ове инвестиције имати мањи производни ефекат, тј. биће производно нерентабилније. Већа стопа инвестиција у наредном периоду има два циља. Први је одржање пуне запослености путем активирања привреде великим инвестицијама, а други, исправљање једне дугогодишње тенденције мањих инвестиција него што је потребно. Треба се потсетити да је између два рата стимулус за инвестиције у највећем броју земаља Западне Европе био веома ослабио због незапослености која је онда владала и због недовољно искоришћених постојећих капацитета. Ни за време рата се ситуација није битно изменила. Вршена су само улагања у гране важне за рат, док су остала вештачки ограничавана. После рата вршене су нарочито инвестиције које дају брзе производне резултате јер је глад за робом на светским тржиштима захтевала брзо повећање производње. Читав низ инвестиција у транспорт, пољопривреду, јавне службе, комуналне услуге, станбену изградњу и остале тзв. инвестиције за подизање стандарда опет су биле занемарене. Извештај сада предвиђа да се баш ове инвестиције формирају како би се смањила диспропорција на овоме пољу. Али значајне инвестиције ће бити потребне и у самој индустрији јер она треба да одбаци већу производњу са мањим бројем радника, а то се не може постићи без великих улагања у рационализацију и аутоматизацију производног процеса.

Да би се пуна запосленост што је могуће више осигурала, извештај је наменио велику улогу државној инвестицији односно државној потрошњи. Учесће државне потрошње у бруто дохотку остало би исто, тј. она би се повећала истим темпом као и бруто доходак. Међутим, у оквиру саме државне потрошње извештај предвиђа смањење издатака на одбрану и одговарајуће повећање издатака на школство и на инвестиције које се врше из државних средстава (а то су углавном инвестиције у друмове). Држава се прво појављује као регулатор привредне активности и у тој улози она треба да делује антициклично, тј. треба да се бори против привредних депресија. Сем тога, држава треба да поведе специјалну бригу о оним проблемима који се неће решити од стране приватника или индустрије.

Други основни принцип који је утицао на физиономију перспективног плана лежи у тежњи ка либерализацији спољних и унутрашњих односа. Међутим, док су по принципу пуне запослености аутори могли бескомпромисно да заузму став, овде су они били приморани на разне компромисе и уступке тако да од њиховог либе-

рализма није остало много. У структури европске привреде претстоје озбиљна померања. У таквој фази развитка је немогуће захтевати нагли и неодложни прелазак на либерализам. Конкуренција веома продуктивне америчке привреде сувише је опасна да би се Европа могла незаштићена изложити њеним ударцима. Услови производње у Америци су другачији него у Европи која има мање природних извора и мање институционалних услова за експанзију америчког карактера.

Нагињање ка либерализму највише је избило на видело у ставу аутора према разним ограничењима и сметњама слободној циркулацији производних фактора и трговине међу европским земљама. Аутори се, на пример, одлучно супротстављају разним вештачким одређивањима цена, додељивању производних квота, алокацији сировина, искључивим продајним територијама и контроли уласка нових предузећа на тржиште. Нарочито по питању цена препорука извештаја је да треба избегавати све прикривене субвенције у погледу станбених кирија, цена основних индустрија, услуга и пољопривреде. Начин на који је учињена сугестија да се уклоне финансиске сметње баца на либерализам ОЕЕС-а специјално светло. Анализирајући досадашњу ситуацију, у којој највећи део приватних инвестиција потиче из сопствених средстава предузећа, аутори су закључили да је тај тренд погрешан јер претставља знак атрофије тржишта капитала. Предузећа која се финансирају из унутрашњих извора и не излазе за своје потребе у капиталу на тржиште, апсорбују претежан део друштвене акумулације за себе, чиме смањују могућности за финансирање нових предузећа. Поред тога, она избегавају контролу тржишта над њиховим инвестицијама и врше тако важну друштвену функцију каква је алокација инвестиција такође иза леђа слободног тржишта. На тај начин се постављају границе не само експанзији него и рационализацији производног процеса путем појачане конкуренције. Из свега проистиче једна погрешна расподела производних фактора што омета стварање оптималних односа у производњи. Послератна инфлација умногоме је дакле нарушила тржиште капитала. Један од узрока овог стања је и начин опорезивања предузећа који фаворизује поновна улагања добити и дестимулише расподелу профита акционарима. Овакав систем опорезивања имао је свога оправдања у оним временима када је било тешко натерати предузећа да врше проширење својих производних капацитета из сопствених средстава. Данас се, међутим, може истаћи приговор да је развој претерао у супротном правцу. Маса становништва није више у стању да врши акумулацију капитала, што свакако сужава тржиште капитала. По мишљењу аутора, овим је створена једна прерасподела капитала неповољна са гледишта нових улагања. Порески систем је нападнут и стога што, нивелишући дохотке становништва, још више смањује потстицај широких маса на штедњу и оставља сву акумулацију предузећима и држави. На тај начин по мишљењу аутора тржиште капитала више није у стању да врши правилну алокацију инвестиционих средстава у једном друштву.

Неки од нових елемената у овом развоју свакако су дефинитивни, али аутори сматрају да се може доста учинити реформом пореског система у циљу оживљавања наклоности ка штедњи код широке публике.

Прелазећи на перспективе појединих привредних области, аутори су морали у много чему да отступе од либерализма. То се нарочито осетило код разматрања будућег развоја пољопривреде. У основи се признаје да због природних услова Европа не може да буде сама себи довољна у погледу исхране. Због повећања становништва и због пораста животног стандарда увоз хране у Европу ће бити и даље неопходан. Проблем европске пољопривреде је веома тежак и замашан. Он је у суштини само до пола економске природе. Његов други — и можда претежни — део претстављају социјални и политички обзир, јер се европска пољопривреда налази у перманентној структуралној кризи због пренасељености, мале продуктивности и слабијих природних услова за производњу. Међутим, ни једна се земља не сме одлучити да своју пољопривреду препусти конкуренцији на слободном светском тржишту. Како енглеско искуство из XIX века показује то би довело до масовног пропадања пољопривредника, а велико је питање да ли би се они могли запослити у другим индустријама или иселити у остале делове света. Стога се са либерализацијом пољопривреде није смело ићи далеко. Углавном се предвиђа и даља заштита европског сељака и неке палијативне мере, као што су повећање инвестиција и модернизација производног процеса, које имају за циљ да олакшају а не и да дефинитивно реше садашње проблеме. Либералистички став према пољопривреди избио је само код неких предлога. Тако се, например, предвиђа одлив радне снаге са села у индустријска занимања, даљи увоз хране из прекоморских земаља и слободна трговина пољопривредним артиклима међу земљама чланицама ОЕЕС. И саме инвестиције су знатно мање него на другим секторима. Ово све указује да извештај на дуго рок сматра да европској пољопривреди треба постепено смањивати значај.

Иако се у разматрању спољне трговине такође може открити тежња ка либерализацији (предвиђа се постепено укидање царина и стимулисање веће размене са иностранством), ипак је извештај могао и овде поступити компромисно. Разматрајући европске могућности извештај је тежио да развије што је могуће више, чак и преко границе рентабилности, све оне секторе који имају било какву перспективу. Таква једна исцрпна мобилизација европских извора намеће се као нужност јер је Европа у односу на остале делове света на неким пољима доста заостала. Док се та њена заосталост не уклони, она ће морати да учини изванредне напоре унутрашњег развоја под заштитом од спољне конкуренције. Зато је цела спољна трговина и посматрана као увозно детерминисана. Предвиђа се да извоз треба углавном да покрије увозне потребе. А ове потребе су врло прецизно калкулисане и сматрају се такорећи последњом резервом. Оне се јављају једино као корекција тамо где ни поред нај-

већих напора није могуће подићи у довољној мери европску производњу.

И на пољу личне потрошње аутори су били приморани да ствар посматрају са више реализма: они су се помирили са тим да европска потрошња остане знатно испод, на пример, америчке и да расте једним доста спорим темпом. Сматрајући да је у прво време потребно развити производне снаге у Европи до крајњих граница, питање стандарда, тј. личне потрошње потиснуто је у други план, и одложено за каснији период. Повећања личне потрошње либерално су планирана једино тамо где за њихово задовољење постоје производне могућности у границама Западне Европе (на пример, код трајних добара за домаћинства или код аутомобила за личну употребу).

Као што се види принцип либерализма морао је бити у већини случајева напуштен. Аутори су њега истицали гдегод су могли, у уверењу да он олакшава и омогућава испољавање основних законитости у једној привреди. Либерализам би по њима требало да доведе до оптималних односа у производњи и расподели. Међутим, тај се принцип налази у противречности са искуством да се без државног регулисања производње и свесног стимулисања свих облика потрошње (личне, државне и инвестиционе) не може одржати коњунктура и пуна запосленост. Да би се пуна запосленост одржала потребно је често жртвовати „оптимална“ решења, рентабилност и најбољу алокацију привредних фактора. Пуна запосленост има приоритет над свим осталим захтевима. Зато су аутори морали да попусте на читавом низу питања. Држави је резервисана и даље улога регулатора преко инвестиција и преко административног руковођења. Принципијелно се либерализам не слаже ни са овим ни са заштитом Европе од међународне конкуренције, те је морао бити жртвован јер у Европи привреда још увек није потпуно развијена.

Трећи принцип који је истакнут у извештају и који има нарочито актуелног значаја због стварања заједничког тржишта и зоне слободне трговине, јесте принцип интеграције Европе.

Сам извештај је плод једног од првих облика интеграције, Организације за европску економску сарадњу. Он третира Европу као целину и њене поједине државе као мање или више развијене области у оквиру једне територије. Планови који су израђени уствари су неизводљиви без тешњег повезивања европских држава тако да се интеграција јавља као предуслов оваквог општег перспективног програма.

Ако се жели најбоље коришћење извора, максимална ефикасност производних фактора, ако се жели уклањање неусклађености у европској привреди, онда је једини начин повезати све привреде у једну много чвршћу целину него досад. Привредни национализам сасвим је дерогиран овим извештајем. Дobar део извештаја посвећен је перспективним билансима енергије, челика, транспорта и радне снаге. Без интеграције ови биланси немају реалне

подлоге. Досадашње искуство са заједничким билансом (тј. производњом и потрошњом) угља и челика обилно је искоришћено при састављању нових биланса. Енергетском билансу посвећена је особита пажња јер се сматра да је Европа веома погођена недостатком енергетских извора. Њене се насlage угља исцрпљују, резерве водених снага су ограничене, а практично се не располаже изворима нафте. За догледно време атомска енергија још неће бити у стању да подмири дефицит у енергетском билансу тако да ће Европа и даље бити увозник енергије. Међутим, да би олакшала такву ситуацију, Европа ће морати да искористи све расположиве могућности не обазирјући се на националне и државне границе. Према томе, треба очекивати да ће без обзира на партикуларизам, Европа тежити да развије своју производњу горива до највеће могуће границе. Како су за то потребна велика средства које једна земља сама не би могла поднети, вероватно је да мора доћи до заједничког финансирања ових подухвата у чему се такође огледа интеграција.

Што се транспорта тиче у извештају је предвиђена реорганизација са становишта веће целине а не више из локалних интереса појединих земаља. Сматрајући да је он важан фактор за даљу перспективу привредног развитка посвећена му је много већа пажња него досад.

Од принципа интеграције донекле се одустало једино код проблема радне снаге, како је већ напоменуто и код пољопривреде. Међутим, ипак је захтевано да се дозволи слободнија трговина пољопривредним производима у оквиру Западне Европе, што је такође један од важних спољних знакова интеграције. Наравно да свака поједина земља сматра свој пољопривредни проблем као посебан и да ће по овом питању извештај вероватно наићи на најмање одобравање.

На тај начин садашњи извештај о перспективама европске привреде за наредних 5 година постаје веома актуелан јер је он први своје врсте који показује како ће изгледати Европа када једнога дана буде дошло до очекиваног уједињавања и брисања граница.

Др. Предраг Михаиловић

СУШТИНА УПРАВНОГ СПОРА У СЛУЧАЈУ „ЋУТАЊА
АДМИНИСТРАЦИЈЕ”

1. — Према чл. 23 закона о управним споровима: „Ако другог степени државни орган није у року од 60 дана или у посебним прописом одређеном краћем року донео решење по жалби странке против првостепеног решења, а не донесе га ни у даљем року од 7 дана по поновљеном тражењу, странка може покренути управни спор као да јој је жалба одбијена.

На начин прописан у претходном ставу може поступити странка и кад по њеном захтеву није донео решење првостепени орган против чијег акта нема места жалби.

Ако првостепени орган против чијег акта има места жалби није у року од 60 дана или у посебним прописом одређеном краћем року донео никакво решење по захтеву, странка има право обратити се са својим захтевом другостепеном органу. Против решења другостепеног органа странка може покренути управни спор, а може га под условима из става 1 овог члана покренути и ако овај орган не донесе решење.”

Како је реч о једној, релативно новој, установи нашег права и како случај „Ћутања администрације” није тако чест нити су спорови по томе основу бројни, то није чудо што су у нашој управно-судској пракси у вези са овом правном установом остала нерасветљена нека питања од битног значаја. У овом напису биће речи само о неким од тих питања, од чијег правилног решења зависи и правилно схватање суштине и смисла ове тужбе.

Из неколико примера може се видети како је наша управно-судска пракса схватила у чему је суштина и смисао тужбе по овом основу.

Први пример: Тужилац је поднео тужбу противу другостепеног органа са разлога што овај ни на поновљено тражење није донео никакво решење по захтеву за обнову поступка окончаног раније донетим правоснажним решењем. Тужени орган у своме одговору признаје да тражено решење није донето, али то због тога што је тужени орган нашао да туожиочев захтев за обнову није основан, пошто не постоје законски услови за обнову поступка, па је с обзиром на то тражио да суд одбије тужбу као неосновану. Суд је тај захтев заиста и усвојио и тужбу одбио. У образложењу пресуде суд прво констатује да су протекли сви рокови из чл. 23 а тужени орган није донео одговарајуће решење, па констатујући да се у смислу чл. 23

Ћутање изједначује са одбијањем, одмах прелази на оцену основаности постављеног захтева те налази да услови за обнову поступка у конкретном случају нису испуњени, и закључује:

„Пошто, дакле, нису у питању нове чињенице односно нови докази о чињеницама, као основ за обнову управног поступка, тужени орган је по закону поступио кад је одбио тужоачев захтев за обнову управног поступка...”

(Из пресуде Врховног суда НР Србије од 17 априла 1957 У. бр. 914/57.)

Са овим схватањем сложио се и Савезни врховни суд, који је поводом жалбе тужоца оснажио предњу пресуду уз ово образложење:

„Правилан је закључак првостепеног суда да тужени није повредио закон на штету тужоца и то са разлога изнетих у побијаној пресуди, које овај суд усваја и на које се позива.”

(Из пресуде Савезног врховног суда Уж. бр. 3494/57 од 28 јуна 1957.)

Други пример: Захтев странке је управљен на враћање извесног непокретног имања, које је у поседу органа управе. Суд је, констатовао да је у овој управној ствари реч о чисто грађанскоправном односу за који орган државне управе није надлежан, па је одбио тужбу, дајући, поред осталог, и ово образложење:

„Према томе, по схватању овога суда тужени орган није повредио закон на штету тужоца кад по његовој жалби није донео никакво решење, и тиме уствари одбацио његову жалбу, јер није у питању управна ствар, већ изјава воље првостепеног органа као странке. Ово стога што према чл. 23 ЗУС-а недоношење решења по жалби странке, има дејство као да је странка одбијена, односно као да је њен захтев одбачен.”

(Из пресуде Врх. суда НР Србије У. бр. 9899/55.)

Привлачна снага овога става састоји се једино у чињеници да странка која инсистира на решењу свога, иначе неоснованог, захтева, нешто брже долази до коначног решења ако суд одмах, још у току управног спора, оцени неоснованост странкиног захтева, него кад у својој пресуди налаже органу управе да то он учини. Изгледа, чак, да је овај разлог целисходности имао претежног утицаја на формирање правног схватања које је као подлога послужило цитираним пресудама. Али, мада се не може спорити да овај разлог има извесну тежину ипак он није довољно јак да би могао оправдати заузимање једног начелног става који не одговара смислу установе о којој је реч и који је супротан основним начелима на које је управни спор постављен.

Из цитираних пресуда видимо да је судска пракса прихватила као правилан став органа управе који сматра да није дужан доносити ма какво решење кад захтев странке није основан на закону.

Другим речима, орган управе био би дужан да у предвиђеном року донесе решење само по оним захтевима који се као основани имају уважити. По неоснованим захтевима орган управе може и „ћутати” јер, као што каже суд, тиме неће „повредити право странке”. Ако баш странка буде инсистирала на формалном решењу она ће морати водити управни спор.

Овакво схватање није у складу са духом и смислом установе тужбе противу ћутања администрације. Ту установу треба схватити, пре свега, као средство којим се обезбеђује правилно функционисање управног апарата, што подразумева и заштиту права странке. Нормалан рад државне управе претставља и законито, и благовремено, решавање постављених захтева у управном поступку. Противу сваког незаконитог рада управе странка може тражити заштиту у управном спору. Ако су притом у питању материјална права странке која је она у своме захтеву тражила, то ће бити редовни управни спор. Ако о тим правима није ни решавано, онда може бити речи само о праву странке да јој орган управе у законом одређеном року реши ствар. У таквом случају и интервенција суда се ограничава само на то право, остављајући да о материјалном праву странке одлучује *надлежни орган*. Суштина спора око ћутања није, дакле, у расправљању онога односа који је предмет управног поступка, већ је суштина у томе да *ли постоји ћутање или не*, односно да ли се тужени орган оглушио о законску обавезу да управну ствар реши у законом одређеном року. Ако је законитост у томе погледу нарушена, дужност је суда да је успостави на тај начин што ће туженом органу наложити да донесе одговарајуће решење, а не на тај начин што ће сам урадити оно што је тужени орган пропустио да учини.

Према томе, изложено правно схватање није у складу ни са основним принципима управног спора. Расправљањем онога односа који би под претпоставком нормалног функционисања управног апарата био расправљен пред органом државне управе, управно судство прекорачује оквири оцене законитости рада државне управе и презима њене функције.

2. — На критици овога начелног става изграђено је друго схватање по коме се у спору који се води по основу чл. 23 расправља само о томе да ли постоји оглушење туженог органа о обавезу решавања управне ствари у роковима из чл. 23, па ако то оглушење („ћутање”) постоји, онда је задатак суда да туженог органа позове да ћутање прекине и донесе одговарајуће решење. Према томе, ако постоји факт ћутања, онда је тужба по овоме основу увек основана и не може бити одбијена без обзира на основаност онога захтева који је предмет решавања у управном поступку. *Туженом органу који ћути, никад се не сме дати за право што ћути*. Ако захтев странке према важећим правним прописима треба одбити, онда то треба да учини надлежни орган а не суд уместо њега.

Смисао тужбе по овоме основу је баш у томе и због тога се са разлогом може рећи да наша управносудска пракса ову правну уста-

нову није правилно схватила, услед чега се од ње не могу ни очекивати они резултати које је законодавац очекивао.

Ако овим принципијелним разлозима додамо још и чињеницу да овакво схватање у пракси значи не само повлађивање органима управе и њиховом немарном односу према законским роковима, већ и фактичко преношење оперативних послова са управе на суд, који је и иначе већ преоптерећен, онда морамо закључити да би управно судска пракса требало да промени свој став и то како из принципијелних и теориских, тако и са чисто практичних разлога.

3. — Разлика између ова два схватања је много већа него што на први поглед изгледа. На практичним примерима може се јасно видети куда води једно а куда друго схватање.

Први случај: Из тужбе противу ћутања туженог органа суд види да ћутање заиста постоји, али исто тако види да је захтев који је странка поставила у управном поступку, очигледно неоснован или је поднет ненадлежном органу. Резултат управног спора зависи од тога са кога правног схватања ће поћи веће за управне спорове.

По првом схватању суд ће одбити тужбу или је одбацити из формалних разлога. Из образложења странка ће видети да јој је захтев неоснован или поднет ненадлежном органу.

По другом схватању суд ће тужбу уважити и туженом органу дати примедбе у ком ће смислу донети решење, тј. да ли захтев треба одбацити, одбити или уважити.

Други случај: Тужба је управљена противу органа који се оглушио о дужност доношења решења по захтеву. Међутим, сам захтев је такве природе да би искључивао вођење управног спора под претпоставком да је мериторно решен (реч је, на пример, о прекршају по коме о жалби решава веће за прекршаје, или о акту о примени привредноуправних мера и сл.). Одлука суда ће бити у зависности од тога који ће став у овом питању заузети веће за управне спорове.

По првом схватању, да не би дошао у ситуацију да одлучује по материји у којој није дозвољено вођење управног спора, суд ће тужбу одбацити још у претходном поступку као недопуштену.

По другом схватању, пошто суд одлучује о томе да ли постоји ћутање туженог органа или не, то природа захтева странке који је она поставила управном органу, нема никаква утицаја на одлуку суда. Доследно томе суд ће тужбу уважити, констатовати ћутање те наложити туженом органу да донесе решење које ће бити у складу са постојећим правним прописима.

Трећи случај: Из тужбе која је управљена противу ћутања администрације не види се да су протекли рокови предвиђени у чл. 23. Тужилац није могао поступити по налогу суда да пружи доказ о протеку тих рокова, јер тужени орган, који је заузео став ћутања, „ћути” и према захтеву за издавање каквог писменог доказа о томе. Према томе, суд је у немогућности да оцени да ли постоје услови за вођење спора по овоме основу. Шта ће суд урадити са оваквом тужбом такође зависи од тога на коме правном схватању ће бити веће које о томе буде одлучивало.

По првом схватању, пошто је суду немогуће констатовати да ли су протекли рокови из чл. 23, односно да ли је тиме створена могућност вођења управног спора противу ћутања, суд ће ову тужбу као неуредну *одбацити* још у претходном поступку.

По другом схватању суд ће тужбу пустити у ток поступка сматрајући да протек рокова и околност да у току тих рокова тужени орган није донео тражено решење, претставља оно чињенично стање које треба утврђивати приликом мериторног одлучивања, тј. на основу одговора туженог органа и списка управног поступка.

Као што се види, различита схватања суштине управног спора који се води по основу чл. 23 закона о управним споровима доводе до сасвим супротних решења.

4. — Браниоци првог схватања аргументишу не само оним разлогом целисходности о коме је напред било речи, већ и чињеницом да закон о управним споровима ћутање идентификује са одбијањем. Према томе, кад странка није задовољна тиме што је њен захтев одбијен, треба испитати да ли је такво одбијање основано на закону.

Браниоци првог схватања аргументишу и тиме да закон полази од претпоставке да је тужени орган својим ћутањем одбио захтев као неоснован. Притом се указује на текст чл. 7 који гласи: „Управни спор може се покренути и кад надлежни државни орган није донео никакав акт, а овај закон овлашћује странку да поступи као да је од тражења одбијена (чл. 23),” као и на раније наведени чл. 23. Истина је да овај пропис изједначаје ћутање са одбијањем, али то само у односу на могућност покретања управног спора и у оном случају кад управни акт није донет, и баш због тога што није донет. Једини смисао овога идентификовања састоји се у допуштању могућности управног спора онде где би то вођење, с обзиром на основна начела управног спора, било немогуће. Док у томе погледу то изједначење има свога пуног смисла, дотле би то било без икаквог смисла у осталим консеквенцама.

У прилог оног другог схватања, међутим, говоре ови разлози: Стојећи на принципу законитости и заштите права грађана од евентуалне самовоље органа управе, законодавац је имао у виду да се самовоља органа државне управе може манифестовати и у форми оглушавања о законску обавезу да по уредно постављеном захтеву у управном поступку донесе своје решење. Установа тужбе противу ћутања администрације јесте мера противу те врсте самовоље. За законодавца није индиферентно да ли ће странка по своме захтеву у управном поступку добијати одговор органа управе или, тек пошто је повела управни спор, од суда. Установа тужбе по основу чл. 23 не постоји само ради заштите права странке, него и због реда дисциплине и одговорности органа управе у своме раду. Смисао ове установе није у томе да „проговори” суд кад орган управе „ћути”, већ је смисао у томе да се орган управе држи прописа и правила која се односе на његово пословање.

Нама се чини да је ово друго схватање основаније. Прво схватање, тумачењем законских одредаба које регулишу установу тужбе

противу ћутања администрације, овој установи даје карактер који законодавац није желео, те се применом те установе у пракси постиже супротан ефект од онога који је законодавац желео.

Из цитиране пресуде видели смо да се судска пракса у своме ставу по овом питању ослања на формулације из чл. 7 и 23 закона о управним споровима. Међутим, брижљивим проучавањем тих одредаба у вези са основним начелима на које је постављен управни спор и имајући у виду циљ законодавца који је са овом установом хтео постићи, долази се до закључка да наведеним формулацијама законодавац није ни хтео ништа друго постићи него да дозволи изузетак од правила по коме се управни спор може водити само противу одређеног (постојећег) управног акта, да би на тај начин странци пружио могућност да тражи интервенцију суда и онда кад управни акт уопште није донет. Само утолико се ћутање може изједначити са одбијањем. Иначе ова фикција не важи у односу на остала питања у току управног спора. Зашто би и по чему у осталим консеквенцама законодавац изједначио ћутање са одбијањем?

Из супротног схватања произилази да веће за управне спорове, кад је реч о тужби по основу чл. 23, има право пуне јурисдикције у односу на право странке које она тражи у управном поступку. Међутим, очигледно је да у нашем систему управног спора постоји принцип оцене законитости, а право пуне јурисдикције припада суду само по изузетку и само у случајевима које је законодавац изричито обележио. То, изгледа ми, није случај са тужбом противу ћутања администрације.

По критикованом схватању надлежан је суд за коначну одлуку у случају одбијања ако управа неће да донесе решење о одбијању. Међутим, кад ћутање није оправдано, коначну одлуку доноси орган управе. Дакле, ако је захтев основан, онда ће га решити надлежан орган, а ако није, онда ће то учинити суд. Исту ствар решавају два квалитативно различита органа.

Што се тиче аргумената целисходности сматрамо да се целисходношћу не би смело правдати прекорачење сопствене надлежности и залажење у туђу. Целисходност може одлучити онда кад имамо више могућих решења али ни једно од њих није у супротности са законом. Иначе, у сукобу принципа целисходности са принципом законитости јасно је да се мора дати предност принципу законитости.

Јакша Богдановић

ОТПУСТ ИЗ ДРЖАВЉАНСТВА

Закон о држављанству ФНРЈ (Сл. лист ФНРЈ, бр. 54/46) као један од начина губитка држављанства ФНРЈ предвиђа и отпуст из држављанства — чл. 14. Према чл. 19 овог закона отпуст из држављанства може се дати ако молилац испуњава у тој одредби прописане услове. Тиме што је у закону речено да се отпуст из држављанства може дати ако молилац испуњава прописане услове значи да

орган надлежан за доношење решења у овој ствари не може дати отпуст ако молилац не испуњава законом прописане услове, а ако те услове испуњава да од слободне оцене органа зависи да ли ће отпуст дати или не. А то значи да је надлежни орган при доношењу решења у оваквој ствари дужан да претходно испита и утврди да ли лице које тражи отпуст испуњава прописане услове па тек ако утврди да те услове испуњава да се упусти у оцену да ли ће отпуст дати или молиоца одбити од тражења.

Према члану 20 истог закона о отпусту из држављанства решава државни секретаријат за унутрашње послове народне републике уз претходну сагласност државног секретаријата за унутрашње послове ФНРЈ. Због тога што је у наведеној одредби речено да се о отпусту решава уз претходну сагласност државног секретаријата за унутрашње послове ФНРЈ, у пракси се поставило питање да ли је државни секретаријат за унутрашње послове народне републике дужан да у сваком случају претходно затражи сагласност у смислу наведене одредбе, било да жели да изађе усусрет тражењу молиоца, било да жели да га одбије од тражења. Наравно, пошто претходно у оба случаја утврди да молилац испуњава прописане услове за отпуст из држављанства. По овом питању Савезни врховни суд заузео је гледиште да је републички орган дужан да тражи претходну сагласност само у оном случају кад сматра да треба дати отпуст из држављанства (пресуда Савезног врховног суда — већа за управне спорове Уж. бр. 56/54). Овакво гледиште Савезног врховног суда образложено је следећим разлозима: „По основним начелима Закона о држављанству ФНРЈ за грађане ФНРЈ постоји јединствено савезно држављанство по коме је у начелу сваки држављанин народне републике истовремено и држављанин ФНРЈ, а сваки држављанин ФНРЈ по правилу је и држављанин једне републике. Према томе у колико би републички орган дозволио отпуст једног грађанина из држављанства ФНРЈ, он би тиме аутоматски одлучивао и о отпусту из савезног држављанства, па ради тога не може одлучивати без сагласности савезног органа. Но, уколико републички орган не дозвољава отпуст из држављанства народне републике, он тиме не дира савезно држављанство тога грађанина, па за такво решење не треба ни претходна сагласност савезног органа.”

Овом гледишту Савезног врховног суда могло би се приговорити да није у сагласности са одредбама Закона о држављанству. Наиме, чл. 14 овог Закона предвиђа могућност давања отпуста из држављанства ФНРЈ, а чл. 20 да о отпусту из држављанства решава републички орган уз претходну сагласност савезног органа. Из овога јасно произилази: прво, да се отпуст даје из држављанства ФНРЈ, тј. да нема посебног решавања о отпусту из држављанства републике јер је држављанство јединствено, а друго, да закон не условљава давање претходне сагласности за давање отпуста већ за решавање о отпусту. Дакле, не само ако републички орган жели да донесе позитивно решење по тражењу отпуста већ и ако жели да одбије молиоца од тражења. Ово несумњиво произилази из поменутог начела о је-

динственом држављанству па је у логици ствари да савезни орган треба да се сагласи било на давање отпуста, било на одбијање, јер савезни орган може имати и супротно мишљење од републичког и кад овај жели да одбије давање отпуста. Наравно да претходна сагласност не долази у обзир, ако се молилац одбија од тражења због тога што не испуњава прописане услове за отпуст из држављанства.

Поставља се питање да ли је против решења републичког државног секретаријата којим се одбија отпуст из држављанства допуштена жалба. У питању је првостепено решење државног секретаријата. Према чл. 223 Закона о општем управном поступку против првостепеног решења државног секретаријата може се изјавити жалба само кад је то законом или уредбом предвиђено, као и у случају кад је реч о ствари у којој је искључен управни спор. Да ли је којим прописом предвиђено да се против првостепеног решења републичког секретара којим се странка одбија од тражења отпуста из држављанства може поднети жалба или је предвиђено да је у тој ствари искључен управни спор? Закон о држављанству ФНРЈ не садржи изричну одредбу о томе да је против првостепеног решења донетог по тражењу отпуста из држављанства допуштена жалба. Али овај закон у IV делу главе II („Заједничке одредбе“) садржи одредбу чл. 24 којом се предвиђа да спорове о држављанству ФНРЈ решава у првом степену државни секретаријат за унутрашње послове народне републике, на чије решење има места жалби државном секретаријату за унутрашње послове ФНРЈ. Како се ова одредба чл. 24 налази у истој глави закона у којој се налазе и одредбе о губитку држављанства где спада и отпуст из држављанства (део II главе II) и како се налази у делу главе тог закона под насловом „Заједничке одредбе“, то би давало повода за тумачење да је и против решења о одбијању отпуста из држављанства, које у првом степену доноси републички орган, допуштена жалба савезном органу — државном секретаријату за унутрашње послове ФНРЈ. Међутим, чл. 24 не садржи само једну заједничку одредбу која би установљавала право жалбе против првостепених решења републичког органа у стварима држављанства. Том се одредбом установљава надлежност републичког органа за решавање спорова о држављанству у првом степену и противу таквих решења жалба савезном органу. А то би наводило на уже тумачење ове одредбе да се она, уколико се истом предвиђа правно средство жалбе, односи на случајеве где се појави спор о томе да ли се неко лице сматра држављанином ФНРЈ односно држављанином народне републике. Јер је одредбама које говоре о стицању држављанства и о отпustu из држављанства, као и оним које говоре о осталим случајевима губитка држављанства, већ регулисано питање надлежности за доношење решења у првом степену, па не би имало разлога да се о томе доноси и заједничка одредба. А да се хтелo установити право жалбе на првостепено решење у тој ствари, то би се рекло у одредби где је предвиђена и надлежност.

Према изложеном, противу првостепеног решења државног секретара за унутрашње послове у ствари отпуста из држављанства

није допуштена жалба. Остаје да видимо да ли није жалба допуштена због тога што би у тој ствари био искључен управни спор. Закон о држављанству ФНРЈ не садржи одредбу по којој би у тој ствари био искључен управни спор. Да ли је такав спор искључен по Закону о управним споровима? Спор би се несумњиво у овој ствари могао водити у случају кад је странка одбијена од траженог отпуста из држављанства због тога што не испуњава прописане услове за отпуст. Остаје питање кад је странка одбијена од траженог отпуста на основу слободне оцене. Закон о управним споровима не садржи одредбу о томе да се управни спор не може водити у стварима у којима су надлежни органи овлашћени правним прописом да решавају по слободној оцени, док је такву одредбу садржавао преднацрт овог закона као и Закон о државном савету и управним судовима бив. Југославије. Али је у чл. 9, ст. 2, Закона о држављанству предвиђено да нема неправилне примене прописа у случају кад је надлежни орган решавао по слободној оцени и у границама овлашћења које му је дато правним прописима. У пракси је било покушаја да се на основу ове одредбе искључи вођење управног спора у стварима у којима је државни орган овлашћен да решава по слободној оцени. Међутим, Савезни врховни суд заузео је гледиште да чл. 9, ст. 2, Закона о управним споровима не претставља сметњу вођењу управног спора. Ово гледиште изражено је у пресуди тог Суда У. 768/54 по којој: „Суд није уважио предлог Врховне инвалидске комисије да се тужба одбаци као недопуштена, пошто се у конкретном случају ради о примени чл. 38 Уредбе о инвалидским припадностима. Одредбом тог члана Уредбе дато је Врховној инвалидској комисији право да одлучује по слободној оцени. Међутим, то овлашћење, по одредби чл. 9, став 2, Закона о управним споровима, не претставља запреку због које се управни спор не би могао водити. Уопште узевши у таквим случајевима се може водити управни спор у колико су испуњени услови из Закона о управним споровима, једнако као што се по правилу може водити управни спор и у случајевима када је у акту правилно примењен закон, само што у таквим случајевима нема конкретног оправдања за покретање управног спора. То значи, да и у случајевима када се ради о акту у коме је одлучивано по слободној оцени странка може против таквог акта поднети тужбу и таква тужба не би могла бити одбачена на основу чл. 27, т. 5, Закона о управним споровима, али у колико се ради о слободној оцени, у таквим случајевима нема повреде закона, услед тога ни разлога за побијање из чл. 9, ст. 1, т. 1, истог закона. Са ових разлога суд је узео у разматрање тужиоца па је нашао да је неоснована“. Овде треба још приметити да управни спор у стварима где је решење донето по слободној оцени поготову није искључен ако се у тужби истиче да нема законског овлашћења за решавање у таквој ствари по слободној оцени или да решење није донето у границама овлашћења.

Према свему изложеном, решење републичког државног секретаријата за унутрашње послове којим се у првом степену решава у ствари отпуста из држављанства коначно је у управном поступку јер против таквог решења није допуштена жалба. Притом треба нагласити да се при разматрању пошло од становишта Савезног врховног суда да за решење републичког државног секретаријата за унутрашње послове којим се не дозвољава отпуст из држављанства, није потребна сагласност Савезног државног секретаријата за унутрашње послове. Уколико би се пак пошло од становишта да је сагласност савезног органа потребна и кад се отпуст из држављанства не дозвољава и становишта да је против таквог решења према чл. 24 Закона о држављанству жалба допуштена савезном државном секретаријату, таква би жалба била искључена по чл. 227 Закона о општем управном поступку, јер ако је орган који би био надлежан да решава по жалби дао сагласност на првостепено решење, по жалби решава орган непосредно вишег степена од тог органа, а ако таквог органа нема, против таквог решења може се непосредно покренути управни спор. Како изнад Савезног државног секретаријата нема органа непосредно вишег степена то би жалба против првостепеног решења у овој ствари била, и са тог становишта, искључена.

А. Давинић

ДА ЛИ ЈЕ ЛАЖАН ИСКАЗ СТРАНКЕ У ПАРНИЧНОМ ПОСТУПКУ КРИВИЧНО ДЕЛО ИЗ ЧЛ. 283 КРИВИЧНОГ ЗАКОНИКА

1. — По чл. 283 Кривичног законика „Сведок, вештак, преводац или тумач, који пред судом, у арбитражном или у управном поступку да лажан исказ, казниће се затвором до три године”. У једном случају давања лажног исказа од стране странке у парничном поступку Окружни суд у Београду обуставио је извиђаје. По схватању суда давање лажног исказа од стране странке у парничном поступку у фази извођења доказа саслушањем странака, било под заклетвом или без заклетве, није кажњиво по чл. 283 Кривичног законика. Одлучујући по жалби Јавног тужиоца Врховни суд НР Србије укинуо је решење Окружног суда као неправилно. Разлози Врховног суда НР Србије су следећи:

„По нахођењу Врховног суда, изјава тужиоца или туженика у парници, кад се они саслушавају као странке, претставља једно доказно средство које је по доказној вредности и по начину извођења у свему једнако исказу сведока. По правним правилима парничног поступка, кад се приступа извођењу доказа саслушањем странака, оне се упозоравају, као и сведоци, на дужност да говоре истину, а исто тако на последице давања лажног исказа. Према томе ако дође до лажног исказа странке, такав се исказ има третирати као давање лажног исказа од стране сведока”.

Врховни суд НР Хрватске, међутим, у својој пресуди К. 1506/55 од 28 октобра 1955 (1) заузео је супротно становиште:

„Члан 283 КЗ за разлику од Кривичног законика старе Југославије изричито је инкриминирао само случај када лажан исказ да сведок, вештак, преводилац или тумач. Иако се доказ саслушањем странака по свом значењу и суштини приближава доказу саслушањем сведока, ипак тим странка не постаје сведок, па према томе не улази у круг оних таксативно наведених особа из чл. 283 Кз”.

2. — По излагањима др. Ј. Таховића, давање лажног исказа од стране странке у парничном поступку није кривично дело из чл. 283 Кривичног законика. „Лажан исказ странке у многеме омета проналажење материјалне истине и доношење правилних одлука. Из ових разлога у неким законодавствима, давање лажног исказа од стране странке у грађанском поступку сматра се као кривично дело. У нашем Законику међутим ово није учињено, тако да се кривично дело давања лажног исказа ограничава само на сведока, вештака, преводиоца или тумача” (2).

У објашњењима уз нацрт Кривичног законика ФНРЈ изнето је исто схватање. „У неким страним законикима инкриминисан је случај кад странка у грађанском поступку, приликом извођења доказа саслушањем странака, да лажни исказ. Тај случај изједначава се са случајем давања лажног исказа сведока, вештака, преводиоца или тумача. У Нацрту није прихваћено ово становиште из два разлога. Прво зато што није извесно да ли ће наше грађанско процесно право познавати установу извођења доказа саслушањем странака. Али, и под претпоставком да наше процесно право утврди ово доказно сретство, поставља се питање да ли би требало инкриминисати давање лажног исказа од стране једне странке у поступку, јер би то значило заснивање кривичног поступка после сваког грађанског поступка у коме странке нису сагласно дале своје исказе приликом извођења доказа саслушањем странака” (3).

За супротно становиште залаже се Б. Микуличић. У свом чланку „Давање лажног исказа”, он пише: „Мислим да нема аргумената који би говорили да је потребно искључити кривичну одговорност странака. Напротив, какав учинак може имати исказ странке, која преслушана у сврху доказивања може лагати до миле воље, а да зато неће кривично одговарати. Мислим, да је ефикасност таквог исказа без икаквог значења. Не преостаје нам друго него или укинути институт преслушања странака у сврху доказивања, или криминализовати кривичну одговорност странака. О укидању института нема говора, па нам тада не преостаје друго него кренути путем кривичне одговорности странака. Сматрам, да се неће противи духу закона, интенцији

(1) Види Б. Микуличић: Давање лажног исказа, Гласник адвокатске коморе АП Војводине, бр. 8 из 1956, стр. 27.

(2) Др. Јанко Таховић: Кривично право, Београд, 1953, стр. 379—380.

(3) Види Објашњења уз нацрт Кривичног законика ФНРЈ, Београд, 1951, стр. 245.

законодаваца, ако наша пракса смело крене путем кривичне одговорности странака у случају давања лажног исказа приликом преслушавања у сврху доказивања [...] Држим да пракса у горњем правцу не би била *contra legem* већ напротив у складу са законом и социјалистичком законитошћу, то све дакако крај једног логичног тумачења. — Напокон, размотримо положај странке саслушане у сврху доказивања. Не појављује ли се она у такој ситуацији као сведок и не можемо ли онај „свједок“ из чл. 283 КЗ аплицирати и на странку преслушану у сврху доказивања. Управо на то нас упућује чињеница да се преслушање странака у сврху доказивања у ранијим поступцима звало „преслушање странака као сведока“. Оно се проводи као и доказивање сведоцима, исказ такве странке има доказну снагу као и исказ сведока. Крај свега изнесеног има ли разлога онај „свједок“ из чл. 283 тако уско тумачити и разумјевати под тим доиста само сведока у оном најформалнијем смислу. Ако појам сведока из чл. 283 КЗ тако уско тумачимо, тада отпада с друге стране супротно третирање странака у кривичном поступку где се оштећени као тужилац и приватни тужилац могу саслушати као сведоци (чл. 219 ЗКП)” (4).

3. — У прилог схватања да се под кривично дело из чл. 283 не може подвести лажан исказ странке саслушане у парничном поступку може се навести сама стилизација тог члана: „Сведок, вештак, преводилац или тумач који пред судом, у арбитражном или у управном поступку да лажни исказ, казниће се затвором до три године“. Исто кривично дело у Кривичном законнику из 1929 овако је формулисано (чл. 144): „Ко пред судом под заклетвом лажно нешто искаже, казниће се робијом до пет година. Ако се сведок, вештак, преводилац или тумач у кривичном поступку против ког лица лажно заклео у корист или на штету овога казниће се робијом до десет година“.

Ако упоредимо ова два законска прописа (5) није тешко извући закључак да је Кривични законик из 1929 својом неодређеном формулацијом става првог („ко пред судом“) уствари био обухватио и странку у парничном поступку. Нема сумње да су правна правила Грађанског парничног поступка допуштала да странка пред судом да свој исказ под заклетвом. Према томе, уколико је тај исказ био лажан, странка је чинила кривично дело из чл. 144, ст. 1.

По чл. 283 нашег Кривичног законика, међутим, те неодређене формулације нема. Она је замењена прописом у коме су таксативно

(4) Б. Микуличић: Давање лажног исказа, стр. 28 и 29. — Др. Ј. Таховић сматра да приватан тужилац, који у кривичном поступку да лажан исказ, не би одговарао по чл. 283 већ по прописима чл. 282 (Кривично право, стр. 379). Ово је и гледиште проф. Живановића. По њему појам „пријаве“ не мора потицати из сопствене одлуке (Кривично право, стр. 169—170). Мислим, међутим, да је ближе правилнијем решењу гледиште Лазе Урошевића да нема овог кривичног дела ако је достава потекла услед пропитивања власти (Коментар Кривичног законика, стр. 232).

(5) Не морамо ићи дубље у прошлост до Српског казненог законика и до нацрта који су претходили доношењу Кривичног законика из 1929 а где је та разлика још јаче истакнута и где се изричито помиње лажан исказ странке. Мислим да то није потребно јер је у том Законнику и у тим нацртима при саслушању странака тежиште било пре на кривоклестству него на лажном исказу као таквом.

набројана лица која могу бити одговорна ако пред судом или у управном поступку дају лажан исказ. (Данас израз „у арбитражном поступку” нема свог практичног значаја.) Међу означеним лицима није наведена и странка те се с обзиром на чињеницу да је чл. 283 сачињен у форми таксативног набрајања, мора узети да је странка намерно изостављена.

4. — Учињена је примедба да би се екстензивним тумачењем чл. 283 под појам сведока могла подвести и странка, пошто је приликом извођења доказа саслушањем странака, она уствари сведок у сопственој ствари. Ова се примедба не би могла прихватити. Екстензивно тумачење одредаба Кривичног законика (6) је допуштено. Али, да ли се екстензивно тумачење може увек применити без обзира на садржину и стилизацију прописа чије се тумачење тражи? Одговор на ово питање премаша предмет који се на овом месту разматра; али довољно је рећи да се таксативан пропис не може екстензивно тумачити. „Таксативно набрајање значи да је редослед случајева, означених у пропису коначно одређен. Ту се дакле, израз и мисао тачно покривају. Према томе, пропис важи само за оне случајеве, који су у њему изричито наведени” (7). Таксативно набрајање искључује, дакле, екстензивно тумачење. Ако то не би било тако, онда бисмо се могли питати: па која је онда сврха доношења таксативних прописа?

5. — Врховни суд НР Србије у наведеној одлуци сматра да је странка која даје исказ приликом извођења доказа саслушањем странака, сведок у својој сопственој ствари и да је доказна вредност исказа странке у свему једнака доказној вредности исказа сведока. Овакво резонување не може се психолошки оправдати. Нико не може бити у правом смислу речи сведок у сопственој ствари, као што не може бити ни судија у сопственој ствари. Такав исказ странке не би био исказ сведока, као што ни такво одлучивање у сопственој ствари не би била одлука судије. То је сасвим природно и друкчије не може бити.

У чл. 219 Закона о кривичном поступку подвучено је да се оштећени и приватни тужилац „могу саслушати као сведоци”. Али, било би погрешно из њега изводити закључак да рецимо приватни тужилац, који је иначе странка у поступку, тиме заиста и постаје сведок. Израз „саслушати као сведоци” (а то важи и за странке у парничном поступку) узет је само у смислу означавања и тих лица као једнога од извора података. Тај израз, међутим, не може значити, нити се може схватити у смислу преображаја тих лица у сведоке.

Наравно, то не значи да је ова установа некорисна. Напротив, мислим да та установа може бити врло корисна упркос својих недостатака, поготово кад нема других доказа. Само треба водити рачуна да се њена доказна вредност не прецењује.

Михаило Митић

(6) Види Срзентић—Спајић: Кривично право, општи део, Београд, 1954, стр. 133.

(7) Види dr. Mihalho Vuković: Interpretacija pravnih propisa, Zagreb, 1953, str. 163.

Dr. Srećko Zuglia: GRAĐANSKI PARNIČNI POSTUPAK ENRJ. Zagreb, „Školska knjiga”, 1957, 655 str.

Књига проф. Цуље је прво систематско дело о парничном поступку, објављено после ступања на снагу новог закона. Као и предатно дело проф. Цуље — *Грађанско процесно право* (1936) — и ово је обимно. Писац је, очевидно, ставио себи у задатак не само да изложи основе ове правне гране, него и да пружи одговор на многа питања са којима се срећу наука и судска пракса. Овако схваћен задатак био је утолико тежи што позитивноправну основу рада чини један закон који, и поред тога што спада у идејни круг средњоевропских права, претставља ново законодавно дело, донесено под новим друштвеним условима.

Једна од битних одлика у начину излагања проф. Цуље је у томе што се он не ограничава на правну догматику. За сваку установу он пружа објашњење са становишта целисходности, готово о сваком ставу заузетом у новом закону он даје своју правнополитичку оцену. То је оно по чему се ова књига у многоме разликује од класичних уџбеника. Треба истаћи да је та оцена понекад и негативна.

Књига проф. Цуље има још неке одлике. Прво, за разлику од других дела ове врсте, писац се на много места, често у примедби испод текста, макар и сасвим кратко, осврће на домаћа права у прошлости, а понекад и на страна позитивна европска права, као сојетско, чехословачко, немачко, италијанско, шведско, француско. Без амбиције да ово указивање на друга законодавства претставља један потпуни упоредноправни метод, проф. Цуља пружа и на тај начин могућност за правнополитичку оцену појединих установа нашег новог поступка. Даље, књига проф. Цуље је потпуна у погледу нашег законодавства. Наиме, писац је на одговарајућим местима обухватио све наше посебне прописе који имају процесноправни карактер. Тешко да би се у том погледу могао наћи неки пропуст. Најзад, треба поменути и то да се писац на више места осврће и на извршни ванпарнични поступак.

Проф. Цуља је правник позитивист не само по материји којом се бави, него и по свом схватању циља правне науке: истинску вредност имају само они научни појмови и конструкције, који доприносе тачној примени норме. То схватање огледа се и у начину на који је у овом делу распоређено градиво. Овај распоред у многоме је паралелан са распоредом у самом закону, свакако зато да би излагање било што ближе законском тексту. (На стр. 247 писац објашњава да је првенствено из тога разлога учење о супарничарству и о учешћу трећих лица изнео у глави о тужби а не у глави о странкама.) Први део књиге садржи уводна разматрања и излагања о начелима парничног поступка, о процесним субјектима (суд, странке) и о парничним радњама. У овај део спада и отсек о доказима и доказивању. У другом делу изложен је ток поступка. Тај део садржи учење о тужби, припремање главне расправе, главну расправу, пресуде и правоснажност. У тај део улази и наука о правним лековима. Трећи и четврти део књиге посвећени су, као и закон, посебним поступцима, односно поступку пред привредним судовима. (Четврти део садржи и осврт на поступак војних судова.) Међутим, самим тим што је реч о једном систематском делу, изложена расподела гра-

дива није спроведена стриктно. О појединим значајним установама и проблемима говори се на више места, сваки пут у вези са другим установама и проблемима, што је педагошки несумњиво корисно, јер омогућује њихов свестрани приказ, а тиме и боље разумевање.

Иако сматра да социјалистичко процесно право претставља потпуну, од грађанског (материјалног) права независну и равноправну грану социјалистичког правног поретка (стр. 16), проф. Џуља се по питању тзв. права на правну заштиту (правозаштитног захтева) изјашњава за монистичку концепцију: Право на правну заштиту постоји, али не као, некакво посебно, од субјективног права различито, овлашћење јавноправне природе. Право на правну заштиту извире из самог субјективног права и пратилац је овлашћења које носицац субјективног права има према другом правном субјекту. Из тога што је захтев за правном заштитом управљен према држави, не може се извести закључак да он није грађанскоправне (материјалноправне) природе (17 и 18). Доследно томе, и тужба у материјалном смислу није ништа друго, него право да тражимо судску заштиту неког грађанског права, грађанскоправног захтева (367). И према појму процеса као односа заузима проф. Џуља негативан став. Он сматра да тај појам није нужан ни због оног малог броја разлога због којих се у науци одржава. По проф. Џуљи не може се узети да постоји процесноправни однос као јединствен однос који би обухватио све процесне ситуације у целини и из кога би проистекла јединствена саницација. Осим тога, ако је то јединствен однос, требало би да се он — без обзира на одговор по питању између којих субјеката постоји — заснива одједном, а то очигледно није случај (23 и 24). Сматрајући да ни Голдшмитова теорија о процесу као правној ситуацији не даје задовољавајуће решење појма процеса, проф. Џуља закључује да не преостаје друго него да се процес сматра као низ узастопних и међу собом повезаних процесних радњи управљених једном заједничком циљу, тј. пружању одговарајуће правне заштите, а процесно право скупом многоструких и многостраних процесних односа повезаних са предузимањем и пропуштањем тих радњи (24).

Поводом излагања о изворима парничног поступка, треба истаћи да проф. Џуља придаје делатности судске праксе креативан значај. Суд, на основу апстрактне правне норме, доноси конкретан правни пропис за конкретни случај, али тај пропис нема снагу закона, него вреди само колико је кадар да својим образложењем увери суд у своју исправност при решавању будућих случајева (60).

С обзиром на циљеве парничног поступка (пружање правне заштите, јачање поверења у правну сигурност, васпитно деловање на народ), проф. Џуља сматра да су основна начела тога поступка начела законитости, материјалне истине, као и упрошћеност, брзина и јевтиноћа (66). С обзиром на уређење самог поступка, поред ових: начела, долазе и друга, а пре свега начело социјалистичког демократизма (67 и сл.). Начело диспозитивности је у књизи врло разрађено, нарочито са освртом на одредбу чл. 3, ст. 3, закона о парничном поступку. Ову одредбу требало би, по мишљењу проф. Џуље, применити и на одрицање од тужбеног захтева (75). Начело саслушања обеју странака, које је загарантовано одредбом чл. 5, ст. 1, новог закона, и начело контрадикторности проф. Џуља третира као два начела (83 и 90), мада и по њему контрадикторност није ништа друго него остварење најважнијег начела парничног поступка, тј. начела саслушања обеју парничних странака (91). По питању како је у поступку организованом прикупљање процесне грађе, писац сматра да у новом закону расправно начело није ни искључиво ни премоћно. Из чл. 6, ст. 1 и 3, произлази да је по овом питању превага дата истражном начелу (86 и 87). Овај став писац у даљем излагању нешто ублажава тиме што узима да суд може чињенице које странке неће да изнесу испитивати по службеној дужности само кад странке иду преко гра-

нице допуштене им диспозиције (271). Усменост је средство за остварење контрадикторности, непосредности и јавности (90). Неодржавање главне расправе је повреда начела контрадикторности (538). Дана се поступак сматра усменим само ако је усменост повезана са непосредношћу. Усменост није нужно загарантована кад се расправа спроводи учешћем само једне странке (95).

Као прву санкцију за злоупотребу права у поступку, проф. Џуља наводи право суда да на основу чл. 3, ст. 3, новог закона одбаца радњу којом странка злоупотребава своје право да ту парничну радњу предузме (122).

Пошто је материју организације судова изложио у свом посебном делу — *Судови и остали органи који учествују у вршењу грађанског правосуђа* —, писац се у овој књизи ограничио да из ове материје изложи само састав судова. Наука о надлежности разрађена је, напротив, врло детаљно (78 страна). Проф. Џуља замера што нови закон, наспрот предатном праву, не предвиђа да се споразум о надлежности по месту испуњења уговора мора доказати исправом (182). Он, исто тако, сматра да нема оправдања за забрану пророгације стварне надлежности кад је реч о споровима за које се надлежност одређује *ratione valoris* (194).

У глави о странкама и њиховим заступницима, проф. Џуља заступа гледиште да законски заступници, посебно директори привредних организација, имају ограничено право располагања имовином организација које заступају, па редовно неће моћи без нарочитог овлашћења од надлежних органа своје установе вршити диспозитивне радње у поступку (236). — Одредби чл. 72, ст. 3, новог закона којом се малолетна лица проглашују за парнично неспособна, писац упућује замерку да није даследна одговарајућој материјалноправној одредби у Основном закону о односима родитеља и деце, којом се малолетним лицима, старијим од 14 а млађим од 18 година, признаје ограничена пословна способност (229). — Прописи новог закона о посебном овлашћењу родитеља и старатеља за предузимање диспозитивних парничних радњи (чл. 74), по мишљењу писца, нису довољно одређени, што може створити неизвесност у погледу ваљаности пресуде, чак и кад је правоснажна (стр. 235). — У парницама привредне организације, над којом је отворен поступак принудне ликвидације, ликвидациони управитељ појављује се као странка у формалном смислу (226).

По питању правне природе парничних радњи странака, проф. Џуља заступа савремено схватање да се те радње предузимају само ради формирања процеса и да оне саме по себи немају никакве важности ван онога поступка у коме су обављене, нарочито да немају утицаја на сам материјалноправни однос. То важи и за признање, одрицање и поравнање. Зато се ови акти могу побијати само предлогом за понављање поступка а не и тужбом као обични материјалноправни уговори (252, 561 и 562). Ипак разлози за побијање су, као и код материјалноправних изјава воље, заблуда, превара, принуда (252). — Писац сматра да у случају пропуштања главне расправе, осим кад је због пропуштања донесена контумациона пресуда, нема места повраћају у пређашње стање, јер странка може оно што је пропустила изнети у жалби (280).

У глави о достављању проф. Џуља сматра да одредба чл. 130 којом се регулише достављање лично адресату, омогућује несавесном адресату који нема одраслих чланова породице да у договору са настојником и суседом избегава доставу докле год хоће (291).

У глави о доказима уопште проф. Џуља истиче као један недостатак нашег новог закона то што у њему није изрично прихваћена установа довођења до вероватноће, али он сматра да се начела

нашег предатног права у том погледу могу примењивати у нашем данашњем праву (314 и 315). Код доказа вештацима писац истиче да са становишта модерног процесног законодавства исказ вештака нема сам по себи већу вредност него исказ сведока (350). (Примеђујемо да је упркос томе требало у књизи указати на огроман пораст значаја доказа вештацима, до кога је дошло напретком науке у току последњих деценија.) — Са изостављањем заклетве код доказа са слушањем странака, овај доказ је по мишљењу проф. Цуље изгубио готово сваку вредност (356 и 357).

У излагању о тужби треба истаћи критику коју писац упућује одредбама о преиначењу тужбе а посебно одредби о преиначењу проширењем тужбеног захтева. Проф. Цуља је мишљења да ограничења што их наш поступак ставља преиначењу и проширењу тужбе нису потребна нити су ефикасна (382—384 и 509). Примеђујемо да проф. Цуља и тужбу за утврђење очинства сматра преображајном тужбом (370).

Контумациону пресуду проф. Цуља сматра као прећутно признање тужбеног захтева (441). Та пресуда уствари није пресуда због изостанка са рочишта него због пропуштања одговора на тужбу (415). — Иначе, писац је мишљења да је прихватање аустриске контумације, са благим мерилем за повраћај у пређашње стање, мање целисходно него да је усвојена контумациона пресуда са приговором (458).

Глава о правоснажности обрађена је детаљно (34 стране). Проф. Цуља долази анализом до закључка да нема битне разлике између формалне и материјалне правоснажности (481). — Понављање правоснажне пресуђене ствари не спречава сама правоснажност него недостатак правног интереса да поново буде утврђено оно што је једном утврђено. Ако постоји оправдан правни интерес, може се покренути парница и о једној ствари која је правоснажно пресуђена (484). Иначе, он је присталица материјалноправне теорије правоснажности утолико што нетачној пресуди придаје конститутиван значај (487).

Поступак по правним лековима обрађен је релативно мање детаљно (62 стране). Проф. Цуља заступа гледиште да нема одсечне границе између редовних и ванредних правних лекова (511). — Иако о томе нема изричне одредбе, писац је мишљења да је допуштено да другостепени суд, поводом жалбе против пресуде, провери постојање нових чињеница и доказа на тај начин што ће замолићи првостепени суд да изведе понуђене нове доказе (523). — Могућност да ревизиони суд врати правну ствар првостепеном суду ако постоји оправдана сумња у истинитост чињеница на којима је пресуда заснована, крије у себи опасност да се ревизија претвори у жалбу против пресуде (557). — Писац критикује недопустивост ревизије у случају кад се правна оцена ствари у другостепеном поступку заснива искључиво на примени републичког закона (554).

Од посебних поступака најдетаљније је обрађен поступак у брачним и патернитетским парницама (28 страна). У овом делу књиге проф. Цуља се местимично упушта у казуистику, например, у ставовима у којима говори о овлашћењу наследника за наставак брачних парница, о овлашћењу за поништај брака, о утврђивању очинства (598—600, 617—620). Писац сматра да би у брачним споровима јавном тужиоцу требало дати активну улогу у сврху одржавања брака, како је то предвиђено у неким страним правима (397).

Обим овога дела захтевао би и регистар састављен по појединим прописима.

Др. Боровоје Познић

Clinton Rossiter: THE AMERICAN PRESIDENCY. New York, Harcourt, Brace and Co., 1956, 176 pp.

Уставни прописи о положају и власти Претседника Сједињених Америчких Држава гласе и данас као и пре 170 година, али је историја од Вашингтона до данас те старе оквири испунила новом садржином. Назив претседнички систем последњих деценија верније но некад изражава стварност. У време америчке револуције није се помишљало да се у новој државној заједници прво место да извршној власти. Дотадашње енглеске колоније ступајући у савез нису желеле јаку средишњу власт уопште, нарочито не јаку управну власт, према којој је владало неповерење засновано на лошем искуству с монархијом и на слободарским теоријама филозофа-просветитеља. Такву власт нису захтевали ни општи спољни и унутарњи услови: заштићена океаном млада држава се осећала безбедна, а унутра су широки видичи још неиспитаног континента призивали слободна прегнућа, неспутана уплићањем државне власти, поготову не средишне. Временом су оба ова чиниоца слабила, а упоредо с тим и са изменом осталих услова, јачала је средишна власт, и у оквиру њеном Претседникова.

Година претседничких избора послужила је и овог пута као повод објављивању многих расправа у којима се изнова процењује значај овог уставног чиниоца у америчком државном животу. Проф. Клинтон Роситер, писац више књига из америчког уставног права и политичке социологије, описује у овој последњој пораст Претседникове улоге наспрам других политичких органа.

Основна је промена у односу Претседника и Конгреса. Тешње су његове везе са законодавним домовима и далекосежнији утицај на на њихов рад. Прошло је време кад се Претседник задовољавао да Конгресу препоручи само општи смер којим би ваљало ићи, и да потом, пошто неко време отседи скрштених руку, стави (или одрекне) свој потпис на дело у коме није учествовао и које је можда далеко од његове замисли. Сада су његове препоруке прави законски нацрти. Он их будно прати на путу кроз један и други дом, и свим допуштеним средствима утиче како би од Конгреса добио оно што тражи. У том односу са законодавним телом Претседникова улога јако се приближила улози парламентарног шефа владе, а начело поделе власти је коначно пало у заборав. Овакав развој не почива ни на каквим новим правним текстовима; промена не извире ни из Устава ни нових институција, већ из нових потреба и схватања који су створили другачију политичку климу. Земља сад очекује од Претседника да има одређен програм и да упорно ради на његовом спровођењу кроз законе. Претседнику ће се данас више замерити ако сам ништа не предузима и чека све од Конгреса, него ли ако покушава да своју вољу наметне врховној земаљској власти, Конгресу. Народ тражи вођство и очекује га од њега. Друштво је прихватило идеју да влада мора бити предузимљива, реформистичка, да се не сме ограничити на улогу чувара постојећег реда ствари. Тражи се такозвана позитивна држава а ова захтева јаку управну власт.

Из конкретних, стварних потреба развила се последњих година и велика улога Претседникова у очувању друштвеног мира. Он је овлашћен да примени војне мере у случају штрајкова при којима дође до насиља и нереда. Овлашћен је да на све начине отклања сметње у производњи у доба рата или непосредно пре или после рата. Овлашћен је да се умеша у спорове који доводе у опасност државно благостање и безбедност. Претседник је постао најважнији чинилац у радним споровима.

Политички успон Претседников ишао је упоредо са развијањем нових средстава за његов додир са јавношћу, помоћу којих је он могао јаче да утиче на јавно мњење земље и у исти мах да се о томе мњењу верније обавештава. Тако је, на пример, напредак модерне физике имао и непосредног политичког дејства: не може се још тачно оценити колико је снаге прешло са Конгреса на Претседника само зато што је њему лакше него посланицима и сенаторима да преко радија и телевизије непосредно општи с народом. А упадљиво је порастао значај Претседников откако се његова конференција за штампу претворила у његову редовну дужност. Усталивши се почев од Рузвелтовог ступања на дужност, ово средство присне везе између Претседника и човека са улице толико је већ ухватило корена, да је тешко замислити носиоца управне власти који би прекинуо са тим обичајем.

Око Претседника је постепено образована и сложена управна машинерија, услед које се тај један човек преобразио у установу. Ту је Управа Беле куће, Веће националне безбедности, Веће привредних саветника, Управа за одбранбену мобилизацију, Буџетска управа — гране Претседниковог Извршног уреда који је образован 1939 и данас броји преко 1.200 службеника. Као код сваке установе, и овде се механизам, испрва покретан вољом једног човека, доцније добрим делом сам од себе креће, омогућујући шефу управне власти да савлада несавладљиве задатке које му позитивна држава товари на плећа.

У уставном као и другом друштвеном развоју несигурно је предвиђати смерове кретања: запажене тенденције могу бити површне или краткотрајне. И у савременом добу било је посматрача који су о америчкој влади писали и као о владавини Конгреса, других као о владавини судија, трећих као о владавини јавног мњења. А онда, личност Претседника увек је давала своје обележје функцији, а слаба и јака извршна власт често се поклапала са временима мирним и временима криза. Али и кад се сви ти чиниоци узму у обзир не може се порећи да се у америчком уставном развоју запажа све јача улога, власт и углед Претседника.

В. М. Грол.

Dr. Friedrich Hans-Peter: DIE WIEDEREINFÜHRUNG DES STOCKWERKS-EIGENTUMS IN DER SCHWEIZ. Basel, Helbing & Lichtenhahn, 1956, 261 S.

Проблем увођења етажне својине после Другог светског рата постао је актуелан и у земљама које у својим правним системима нису допуштале овај институт, полазећи од основне концепције римског права: *superficies solo cedit*. Ратна разарања и станбена криза као последица ових разарања натерале су законодавце да напусте свој првобитни став о недопуштености својине на реалним деловима зграда. У циљу стимулације станбене изградње и бржег решања насталих станбених проблема, многе земље доносе прописе који ће задовољити потребе човека да бар оствари право на сопствени стан ако већ није у могућности да сам себи подигне сопствену кућу. Покрет за увођењем етажне својине добио је велики број присталица и у Швајцарској чији Грађански законик није признавао установу етажне својине. Међутим, економски захтеви који говоре у прилог ове форме својине, чињеница да је етажна својина била позната и раширена у појединим кантонима Швајцарске пре доношења швајцарског законика и да се фактички одржала и до данас, наметнуле

су потребу да се размотри питање ревизије Грађанског законика. У том циљу је Швајцарско удружење правника разматрало проблем увођења етажне својине. Аутор ове књиге био је један од главних референата по овом питању, тако да његова излагања обухватају разматрања о потреби увођења етажне својине и правним проблемима који се постављају ако се прихвати оправданост захтева за увођењем ове форме својине.

У првом делу књиге аутор указује на економске и социјалне разлоге који говоре у прилог етажне својине. Полазна тачка захтева за увођење етажне својине лежи у чињеници да постоји велика оскудица у земљиштима подесним за грађење, која је проузрокована општим порастом становништва и наглим развојем градова. Све то је условило нагли скок цена земљишта за грађење, што је с друге стране довело и до рационалнијег коришћења овог земљишта, на коме се све више подижу вишеспратнице уместо кућа само за једну породицу. На тај начин многи слојеви становништва нису у стању да подигну себи кућу, али су у могућности да прибаве себи стан у кући која је подигнута за више породица.

На тржишту земљишта за грађење све више се уместо појединаца појављују правна лица која једино располажу довољним средствима за куповину парцела и за подизање великих зграда. То постепено доводи да приватна лица све ређе постају власници непокретности, тако да је наступило „анонимизирање” земљишног поседа. Оваква појава, по оцени аутора, није пожељна ни са социјалног ни са политичког аспекта. То све говори у прилог етажне својине која се појављује као подесна социјална форма земљишне својине. Не треба previdети такође и психолошки моменат: осећај да се има дом у својој кући или сопственом стану доприноси подизању самосвести и одговорности грађана.

Са етажном својином су спојене такође економске користи за етажне сопственике. Она треба, у поређењу са својином на кући за једну породицу, да доведе до јевтинијег стана пошто су трошкови за земљиште као и за само зидање сразмерно мањи. Етажна својина пружа веће гаранције за боље одржавање куће, нарочито изнутра, пошто је власник стана више заинтересован за одржавање и побољшање стана од закупца стана. Могућност стицања етажне својине утицаће повољно и на формирање кирија, с једне стране, а с друге стране власник етажног стана биће ослобођен страха од отказа који му је претио кад је био закупца.

Аргументи противника етажне својине своде се на следеће: етажна својина је супротна усвојеном начелу на коме је изграђено швајцарско стварно право *superficies solo cedit*; етажна својина доводи до честих спорова између сопственика станова који произилазе услед немогућности потпуног разграничења њихових сфера уживања; етажна својина се врло тешко може уписати у земљишне књиге а да ове постану лако прегледне што доводи до прометне и правне несигурности.

Аутор одбацује први приговор истичући да је начело *superficies solo cedit* давно већ пробијено у швајцарском праву признавањем права грађења на земљишту. Што се тиче другог приговора он је могао да стоји само онда када техника грађења није била достигла данашњи ниво. Са данашњим развитком грађевинарства потпуно је могуће остварити да сваки власник стана у згради са више станова буде у уживању свога стана потпуно независан и одвојен од других власника, а да не изгуби ништа у пуном комфору. На тај начин су отклоњене и могућности честих спорова између етажних сопственика. Статистички подаци које аутор наводи из праксе аустријских и

немачких судова, где је ова установа отскора уведена, показују да број спорова између етажних сопственика не достиже број који би могао да говори против ове установе.

Ауторова испитивања о потреби увођења етажне својине у важеће швајцарско грађанско право довеле су га до резултата који се могу обухватити у следећим тезама:

1. Етажна својина је установљена такорећи у скоро свим културним државама у једној или другој форми; многе државе имају о томе опширне законске одредбе. Економска потреба за хоризонталну поделу својине на згради на поједине станове и пословне просторије не може се данас негирати ни за Швајцарску.

2. Поновном увођењу етажне својине не стоје насупрот никакви разлози правне природе. Искуства у иностранству потврђују ову чињеницу. Етажна својина може се уписати у земљишне књиге на једноставан и прегледан начин.

3. Поновно увођење етажне својине условљава исцрпно и смишљено законско регулисање; било би недовољно само укинути постојећу забрану ове својине и права грађења на појединим спратовима.

После објављивања посебног закона треба извршити промене у Грађанском закону.

4. Етажна својина треба да се заснива на сусвојини на земљишту на коме је зграда подигнута као и на заједничким деловима зграде.

5. Етажна својина, обухватајући сувласничке делове и стварно право на искључиво коришћење одређеног дела зграде мора бити преносива, наследива и подесна за стављање хипотеке. Притом је без значаја да ли ће се право на искључиво коришћење схватити као дериват својине или као једно посебно ограничено стварно право — стварно право *sui generis*.

6. Закон мора да садржи исцрпан диспозитивни поредак који ће регулисати односе између етажних сопственика; у њему морају нарочито бити регулисани врста и начин коришћења заједничких делова као и посебних делова зграде, принципи о образовању воље заједнице етажних сопственика и расподела заједничких терета.

7. Закључени уговори између етажних сопственика имају дејства и према трећем лицу које је накнадно стекло посебни део зграде ако су уписани у земљишне књиге.

8. Етажни сопственик који интензивно вређа својим понашањем правила заједнице и чини да је даље постојање заједнице са њим немогуће може бити искључен из заједнице.

9. Ново право мора бити тако установљено да се без тешкоћа изврши превођење старих форми етажне својине које још у неким кантонима постоје у нову форму.

Драгољуб Стојановић

(Из Института за упоредно право)

THE AMERICAN JOURNAL OF COMPARATIVE LAW, Ann Arbor, Vol. 5, No. 4, Autumn 1956. — Peter Hefti: *Trusts and Their Treatment in the Civil Law*. — B. A. Wortley: *Observations on the Public and Private International Law Relating to Expropriation*. — Joseph Dainow: *Civil Code Revision in the Netherlands*. — Willis L. M. Reese: *Some Observations on the Eight Session of the Hague Conference on Private International Law*. — Kurt H. Nadelmann: *The Institut de Droit International and American Private International Law*.

THE AMERICAN JOURNAL OF INTERNATIONAL LAW, Washington, Vol. 51, No 2, April 1957. — Quincy Wright: *Intervention*, 1956. Аутор даје политичку и правну анализу војне интервенције СССР-а у Мађарској и Енглеске, Француске и Израела у Египту, обраћајући већу пажњу агресији на Египат. Он покушава да бројним правним аргументима докаже неоправданост интервенција. — Thomas T. F. Huang: *Some International and Legal Aspect of the Suez Canal Question*. Још један чланак посвећен суецком питању, али потпуно с правног гледишта. Главне теме чланка јесу: (1) међународни и правни статус Компаније Суецког канала; (2) карактер и правни положај концесија према Конвенцији од 29 октобра 1888; (3) међународни статус и контрола Суецког канала, посебно по наведеној конвенцији; и (4) питање компанизације за национализовану имовину. У закључку писац тежи да утврди да је Египат национализацијом повредио међународно право. Подлога за такво мишљење јесте, како он каже, разумно тумачење одлука Међународног суда правде по којима је Декларација Отоманске Порте од 1 децембра 1873 засновала *per se* прави међународни положај Компаније Суецког канала, што је довољна основа за примену међународног јавног права. Од тог момента компанија није више била у оквиру искључиве унутрашње надлежности Египта. — Georg Schwarzenberger: *Title to Territory: Response to a Challenge*. Пошто је претходно подвукао значај проблема права на територију у међународном праву и дао кратак историки осврт на ово питање, аутор разматра одраз основних принципа међународног права у међународноправним правилима која регулишу право на територију (суверенитет, признање, сагласност, савесност, самоодбрана, међународна одговорност и слобода мора). — George Ginsburgs: *The Soviet Union and the Problem of Refugees and Displaced Persons 1917—1956*. Писац разматра однос СССР према избеглицама и расељеним лицима, како он каже, не само због тога што је Совјетски Савез био највећи извор избеглица, већ и зато што су руске избеглице биле првенствен мотив међународних правних напора за решавање овог проблема. — John C. Hogan: *Legal Terminology for the Upper Regions of the Atmosphere and for the Space beyond the Atmosphere*. Полазећи од чињенице да нема утврђених правних дефиниција о вишим слојевима атмосфере или о простору који припада атмосфери, аутор обрађује извесне појмове астронаутичке јуриспруденције, новог поља права — која ће у будућности имати све већи значај. — У рубрици „Уреднички прилог“ наилазимо на још један напис посвећен проблему Суецког канала George A. Finch: *Post-Mortem on the Suez Debaele*; Coway T. Oliver у прилогу *Extraterritorial Application of United States Legislation Against Restrictive or Unfair Trade Practices* пише о проблематици примене америчког законодавства на трговин-

ске трансакције које се у целини или делом обављају у иностранству; John M. Hazard у напису *Pashukanis is no Traitor* пише о рехабилитацији познатог совјетског правног теоретичара Пашуканиса који је био жртва Стаљиновог режима; J. L. Kunz у прилогу *The New U. S. Army Field Manual on the Law of Land Warfare* пише о новом приручнику Армије САД о праву сувоземног ратовања; Philip C. Jessup у напису *International Parliamentary Law* расправља проблем међународног парламентарног права; Richard Young у прилогу *The End of American Consular Jurisdiction in Morocco* говори о развоју америчке конзуларне јурисдикције у Мароку која је престала 6 октобра 1956. У рубрики „Службена документа“ објављена су најновија документа која се односе на: статус Тангера, статус Међународне агенције за атомску енергију, уговор о Међународној финансиској корпорацији, Ирачко-турски Пакт и Специјални уговор Ирака и Уједињеног Краљевства.

А. Стојановић

ANNALES UNIVERSITATIS MARIAE CURIE — SKŁODOWSKA, Lublin, Sectio G: lus, Vol. III, 1956. — J. Lande: *Die Lehre von der Rechtsnorm*. — A. Bramson: *Individuelle und kollektive Selbstverteidigung*. — L. Kasprzyk: *Von manchen Aspekten der gesellschafts-wirtschaftlichen Umwandlungen Volkschina's*. — Z. Syrek: *Die Gestaltung des Gesetzmässigkeitsgrundsatzes im Strafprozess Volkspolens*. — J. Markiewicz: *L'importance des études sur les proverbes pour les sciences sociales et juridiques*. — T. Taras: *De certaines garanties des droits de l'inculpé dans le procès pénal polonais*. — R. Drozd: *Die Enteignung und die Planwirtschaft in Volkspolen*.

L'ANNÉE POLITIQUE ET ÉCONOMIQUE, Paris, 30e année, No. 136, Mars—Mai 1957. — Bernard Lavergne: *Marché commun et Euratom ou l'annee déguisée mais réelle et prochaine de la France par l'Allemagne et l'Italie coalisées*. — Jacques Gascuel: *Le club de la bombe atomique*.

No. 137, Juin—Juillet 1957. — Friedrich Wilhelm Förster: *La position de l'Allemagne entre l'Est et l'Ouest. Les dangers de la reconstitution de l'armée allemande*. — Bernard Lavergne: *Le problème algérien sans utopies*. — Georges Rada: *La politique extérieure et les armements des États-Unis avant le désarmement général*. — Bernard Lavergne: *Le déclin de l'influence occidentale en pays d'Asie*. — Bernard Lavergne: *La ratification du Marché Commun ou la IVe République acceptant de se suicider*.

ARCHIV DES VÖLKERRECHTS, Tübingen, 6. Band, 3. Heft, August 1957. — Roberto Ago: *Der Begriff des positiven Rechts in der Völkerrechtstheorie*. — Frederick Honig: *Die Entstehung des Staates Sudan*. — Kurt Herndl: *Die Rechtsprechung des Internationalen Gerichtshofes 1946 — 1956*. — Hans U. Granow: *Die Ölstreitentscheidung des Obersten Gerichtshofes in Singapur vom 13. April 1956*. — Eberhard Menzel: *Tagung der Deutschen Gesellschaft für Völkerrecht 1957 in Heidelberg*.

BULLETIN DE DROIT TCHÉCOSLOVAQUE (Publié par l'Union des Juristes Tchécoslovaques), Prague, année XIV, No. 1/2, Octobre 1956. — Editorial: *Pour créer des bases juridiques de la coopération économique entre les peuples*. — Rudolf Bystrický: *En marge du conflit de qualification*. — Theodor Donner: *Sur le problème de l'application obligatoire du droit étranger par le juge*. — Leopold Haman et Alexander Plecický: *À propos de quelques problèmes posés par l'article 6 de la Convention d'Union de Paris*. — Suetozar Hanák: *Quelques aspects de collision des conventions arbitrales*. — Jan Kozák et Vladimír Vybrál: *Les affaires vinculées (réciproques) dans le commerce international*. — Alois Landa: *Vente internationale au point de vue du droit tchécoslovaque*. — Emilian Ledrer: *De la question de l'ordre public, en particulier avec égard à la législation relative aux nationalisations*. — František Štajgr: *Les causes matrimoniales à la lumière du droit international privé judiciaire tchécoslovaque*.

No. 3/4, Décembre 1956. — Vladimir Procházka: L'origine de la Constitution du 9 Mai et son évolution ultérieure. — La Constitution de la République tchécoslovaque. — Les lois constitutionnelles tchécoslovaques. — Stanislav Stuna: Le loi sur les entreprises nationales et quelques autres organisations économiques. — Josef Tureček: Le Code de procédure administrative tchécoslovaque. — František Štajgr: Collation des grades scientifiques en Tchécoslovaquie. — Senta Radvanová: Modifications apportées au droit de famille tchécoslovaque.

BULLETIN INTERNATIONAL DES SCIENCES SOCIALES (UNESCO), Paris, Vol. IX, No. 1, 1957. — Први део броја посвећен је теми „Рецепција страног права у Турској”. С. J. Hamson: Introduction. — L. F. Findikoglu: Le point de vue d'un sociologue turc. — Paul Stirling: La propriété foncière, le mariage et le droit dans les villages turcs. — H. Timur: Le mariage civil en Turquie — les difficultés rencontrées, leurs causes et leurs remèdes. — T. B. Balta: L'administration et le droit administratif en Turquie. — M. R. Belgesay: Aperçu des difficultés sociales, économiques et techniques provoquées en Turquie par l'introduction d'un droit étranger. — H. Z. Ulken: Le nouveau Code civil et l'ancien droit coutumier. — I. E. Postacioglu: La technique de réception des codes étrangers à la lumière de l'expérience turque. — H. V. Velidedooglu: La réception du Code civil suisse en Turquie. — H. N. Kubali: Modernisation et laïcisation comme facteurs déterminants de la réception en Turquie. — K. Lipstein: Conclusions. — K. Lipstein: L'introduction du droit occidental en Inde. — P. Heintz: Observations sur certains aspects de l'enseignement de la sociologie dans les pays d'Amérique latine. — Поред тога, у броју су објављена обавештења о проучавању друштвених наука у свету, као и библиографске и друге информације.

CALIFORNIA LAW REVIEW (School of Law of the University of California), Berkeley, Vol. 45, No. 1, March, 1957. — Hart H. Spiegel: Deductibility of Lobbying, Initiative and Referendum Expenses (A Problem for Congressional Consideration). William B. Stern: Foreign Law in the Courts (Judicial Notice and Proof).

No. 2, May 1957. — O. John Rogge: The New Federal Immunity Act and the Judicial Function. — Lawrence A. Sullivan: Administrative Procedure and the Advocatory Process in Urban Redevelopment. — H. Helmut Loring: Some Tax Problems of Students and Scholars.

DIOGÈNE (Revue trimestrielle publiée sous les auspices du Conseil Internationale de la Philosophie et des Sciences Humaines et avec l'aide de l'UNESCO), Paris, No. 18, Avril 1957. — Ming Wong et Pierre Huard: Les Rapports de l'Homme et du Monde. — Raymond Ruyer: Domaine animal et Monde humain. — Denis Sinor: Les Barbares. — Jacques Ellul: Information et Propagande.

ENCOUNTER, London, Vol. IX, No. 1, July 1957. — Henry Fairlie: The Case of the Daily Mirror. — Peter Wildeblood: English Criminals. — James Joll: Léon Blum.

No. 2, August 1957. — Dionisio Ridruejo: The Victors are Vanquished (A Spanish Testament: 1957). — A. D. Gorwala: The State of Kerala.

No. 3, September 1957. — I. A. Richards: Some Recollections of C. K. Ogden. — George Watson: Poland, Left of Centre (Taking Liberties with Socialism). — Wayland Young: The Montesi Affairs. — George Steiner: Planner's Punch (Letter from Puerto Rico). — Geoffrey Goror: Dionysus and the Welfare State. — Melvin J. Lasky: The 'Sovietologists' (When is a Change not a Change).

INDIA QUARTERLY (A Journal of International Affairs — Published by the Indian Council of World Affairs), New Delhi, Vol. XIII, No. 2, April — June 1957. — Francis G. Carnell: Southeast Asia and the Modern World. —

John S. Gibson: *Article 51 of the Charter of the United Nations*. — K. M. Panikkar: *Democracy and Public Philosophy*. — C. R. Atlee: *Nationalism and Socialism*.

INTERNATIONAL JOURNAL (Quarterly of the Canadian Institute of International Affairs), Toronto, Vol. XII, No. 2, Spring 1957. — George W. Brown: *The 'Atlantic Alliance' in Perspective*. — George Ferguson: *Canada and the 'Atlantic Alliance'*. — George F. G. Stanley: *Failure in Suez*. — James Eayrs: *Canadian Policy and Opinion During the Suez Crisis*. — Maxwell Cohen: *The United Nations Emergency Force (A Preliminary View)*. — Paul Bureau: *Britain and European Free Trade*.

DER NEUE BUND (Monatsschrift für Freiheit und Gemeinschaft), Zürich, 23. Jahrgang, No. 5/6, Mai — Juni 1957. — Цео двоброј посвећен је данашњој Пољској и њеним проблемима.

No. 7/8, Juli — August 1957. — Harry L. Lewinsky: *Der Staat Israel im Werden*. — Gertrud Kurz: *Eine Christin sieht Israel*. — Abdurrahman Badawi: *Ein Ägypter schaut nach Israel*. — Eugen Steinemann: *Zwei Staatsmänner — zwei Befreiungen*.

NOUVELLE REVUE DE L'ÉCONOMIE CONTEMPORAINE, Paris, an XVI, No. 87, Mai 1957. — Francis V. Féraud: *Cinquante ans de socialisme*. — H. T. Pigozzi: *Perspectives de l'industrie automobile en France*. — Pierre Vinot: *C'est pendant qu'il n'y a pas de chômage qu'il faut combattre le chômage*. — René Cercler: *La structure de l'industrie papetière en France*. — A. Dauphin — Meunier: *L'église et l'organisation économique internationale*.

No. 88, Juin 1957. — Georges Bonnet: *L'heure de Clemenceau*. — Henri Eayo: *Il faut mettre fin à une politique de mensonges et d'illusions*. — Henri Cangardel: *Observations sur la marine marchande française*. — J. Ottenheimer: *Les anticipations du marxisme*.

No. 89, Juillet — Août 1957. — Georges Bonnet: *Il est encore possible d'arrêter l'inflation*. — X: *Les conséquences de l'abandon du Fezzan*. — Achille Dauphin-Meunier: *Statistiques et sous-développement économique: l'expérience cambodgienne*. — R. Delatouche: *La réforme des Chambres d'agriculture*.

No. 90, Septembre 1957. — *La Communauté Economique Européenne (Note sur les préambule et principes fondamentaux du Traité signé à Rome le 25 mars 1957)*. — Francis V. Féraud: *L'Europe*.

OSAKA UNIVERSITY LAW REVIEW, Toyonaka, No. 5, 1957. — Robert Eward: *The Concepts of „Culture“ and „Area“ in Respect to the Study of Comparative Politics*. — Seije Tanaka: *On Theories about Alienation of jus in rem in the Civil Code of Japan*.

PANSTWO I PRAWO (Polska akademia nauk — Institut nauk prawnych), Warszawa, rok XII, No. 1, 1957. — Z. Wasilkowska: *Zadania Komisji Kodyfikacyjnej*. — M. Maneli: *Pojecia funkcji państwa*. — B. Mankowski: *Problemy winy w socjalistycznym prawie karnym*. — W. Szubert: *Zagadnienia prawne ubezpieczenia społecznego*. — W. Daszkiewicz: *Obowiazki obroncu, a jego osobiste przekonanie o winie oskarzonego*. — K. Libera: *O mocy obowiazujacej przywilejow i immunitetow konsularnych*. — K. Kozlowski: *O praktycznym i teoretycznym charakterze nauk prawnych*. — L. Bar i J. Stembrowicz: *O potrzebie sadowej kontroli administracji*. — J. Śliwowski: *Czasowe ramy kary pozbawienia wolności w projekcie k. k. PRL na tle przepisów socjalistycznego prawa karnego*. — J. Marowski: *Wspólna odpowiedzialność kilku pracowników za niedobór w powierzonych im towarach*. — W. Klonowiecki: *Z zagadnień prawa lotniczego*.

No. 2, 1957. — W. Wolter: *Granice i zakres prawa karania*. — J. Stembrowicz: *Uwagi o Radzie Państwa de lege lata i de lege ferenda*. — Z. Ziemia: *Logika formalna w myśleniu prawniczym*. — A. Szpunar: *Wyrząd-*

zenie szkody przez kilka osób. — K. Ostrowski: Zagadnienia istoty i celowości podatków państwowej. — S. Grzybowski: Roszczenie z art. 11 przepisów ogólnych prawa cywilnego i projekt kodeksu cywilnego. — W. Ludwiczak: Niektóre luki w ustawie z dnia 2. VIII. 1926 o prawie międzynarodowym prywatnym.

No. 3, 1957. — Z. Izdebski: Rewizja pojęcia praworzadności ludowej. — W. Szurszalow: Podstawy prawne ważności umów międzynarodowych. — S. Szer: Prawo rodzinne — odrębna gałąź prawa. — A. Wolter: Kodeks cywilny a „prawo rodzinne”. — P. Bojarski: Założenia prawnego normowania prostych form kooperacji. — R. Bierzanek: Projekty nowych konwencji Międzynarodowego Komitetu Morskiego. — Cz. Jackowiak: Zagadnienie trwałości stosunku pracy. — S. Ślawniński: Przegląd orzecznictwa SN, prawo karne procesowe, III kwartał 1956. — H. Rajzman: Nowe przepisy o odszkodowaniu za niesłuszne skazanie lub oskarżenie. — M. Leonieński: O warunkowym zawieszeniu wykonania kary w projekcie k. k. PRL (art. 66–69). — H. Sochacka-Krysiakowa: Niektóre zagadnienia rozwoju polskiego podatku od wynagrodzeń.

No. 4/5, 1957. — Cz. Znamierowski: Sprawiedliwość. — M. Borucka-Arciowa: Znaczenie badań socjologiczno-prawnych dla teorii państwa i prawa. — W. Zakrzewski: Zagadnienie rewizji Konstytucji. — W. Lang: Z zagadnień tzw. swobodnego uznania. — R. Szawlowski: W obliczu nowej reformy aparatu kontroli państwowej w Polsce. — E. Modliński: O niektórych zagadnieniach odpowiedzialności karnej w zakresie bhp. — S. Buczkowski: Umowa dostawy w polskim systemie prawnym. — A. Lopatka i Z. Ziemiński: Próba systematyzacji zasad współzależności społecznego wg orzecznictwa SN. — S. Rozmaryn: Nowa próba „orientacji socjologicznej” we francuskiej nauce prawa konstytucyjnego. — W. Broniewicz: Z zagadnień przyznania w polskim procesie cywilnym. — M. Jasinska: Problem prostytucji młodocianych w świetle badań terenowych. — E. Szwedek: Aspekt karny obowiązkowych dostaw. — Z. Salwa: Odpowiedzialność materialna pracownika. — B. Piławski: Uwagi o roli sądownictwa na odcenku wynalazczości pracowniczej.

No. 6, 1957. — A. Burda: Niektóre zagadnienia regulaminu sejmowego w Polsce Ludowej. — K. Grzybowski: „Stalinizm” w socjalistycznym prawie konstytucyjnym. — J. Starosiński: Kontrola w systemie środków zabezpieczenia praworzadności działalności administracji. — Z. Rybicki: Z problematyki administracyjno-prawnej rad robotniczych. — W. Wolter: Z problematyki odpowiedzialności za przestępstwa z zaniechania. — W. Siedlecki: System zaskarżania orzeczeń sądowych w kodeksie postępowania cywilnego PRL. — M. Tyczka: Decentralizacja i arbitraż gospodarczy. — A. Gimbut: Przyczynę do problematyki przestępstwa udziału w bójce (art. 240 k. k.). — J. Wroblewski: Fenomenologiczna filozofia prawa w Ameryce Łacińskiej.

POLITIQUE ÉTRANGÈRE (Publiée par le Centre d' Études de Politique Étrangère), Paris, 22e année, No. 2, 1957. — Maurice Schumann: Notre Président Edouard Herriot. — Erich Mende: La réunification allemande à l'heure de la sécurité collective européenne. — A. P. Stirling: L'Australie et le Pacifique. — Georges Fischer: Le Ghana, l'indépendance et ses problèmes. — André Armengaud: L'avenir de l'économie européenne: organisation raisonnée ou décadence. — B. Apremont: La colonisation soviétique de l'Europe de l'Est. — René Dumont: Révolution dans les campagnes chinoises. — Jacques Kayser: La presse française et la crise de Suez.

No. 3, 1957. — Numéro spécial: Développement économique et coopération internationale. — François Perroux: Les pôles de développement et la politique de l'Est. — Lincoln Steel: L'économie britannique et le marché commun. — Roger Seydoux: La France et la coopération technique avec les pays en voie de développement. — Charles Bettelheim: Sous-développement et planification. — Georges Balandier: Les conditions sociologiques du développement. — Paul Devinat: La mer Rouge et les intérêts français.

IL POLITICO (*Rivista di Scienze Politiche edita a cura dell' Istituto di Scienze Politiche dell' Università degli Studi di Pavia*), anno XXII, No. 1, Maggio 1957. — B. Leoni: *Natura e significato delle „decisioni politiche“*. — J. S. Roucek: *La geopolitica dell' Africa*. — G. Abrahams: *Lo stato come società commerciale e la irresponsabilità dei ministri*. — P. Biscaretti di Ruffia: *La „democrazia“ nella sociologia politica di Georges Burdeau*. — C. Zeleznik: *Riflessioni sugli aiuti americani ai paesi arretrati*. — B. Leoni: *Giudizi di valore e scienza politica (Risposta al prof. Strauss)*. — R. Rainero: *I trattati interarabi e la crisi egiziana*. — A. Dami: *Una storia della rivoluzione europea*.

PRÁVNÍK (*Theoretický časopis pro otázky státu a práva — Vydává Československá akademie věd*), Praha, ročník XCVI, No. 2, 1957. — V. Fábry: *Poznámky k připravovanému III sjezdu jednotlivých zemědělských družstev*. — L. Vastšev: *Právní soustava bankovních záruk v zahraničním obchode socialistických zemi a zemi kapitalistických*. — I. Mrázek: *O změnách mezinárodních smluv a zvláště jejich revisi*. — V. Nikoľajev: *Prekonání nesprávných teorií v trestním právu — důležitá podmínka upevnění socialistické zakonnosti*.

No. 3, 1957. — Fr. Stajgr: *Ochrana socialistického vlastnictví s hlediska občanského práva procesního*. — M. Doláková: *Odpovědnost za porušení povinnosti z hospodářských smluv*. — J. Mančal-K. Tibitzanzl: *Nový trestní řád*. — O. Plundr: *Nová uprava prokurátorského dozoru*.

No. 4, 1957. — R. N. Foustka: *Odras třidního zákonodárství v letech 1918 až 1920 v československém zákonodárství*. — J. Chyský: *Připravuje se zákoník práce*. — P. Kalenský: *K obecným otázkám t. zv. mezinárodního práva procesního*. — Z. M. Frejzman: *Některé otázky smluvní praxe*.

No. 5, 1957. — J. Hromada: *K novým právním úpravám v oblasti sociálního zabezpečení*. — Zd. Češka: *Jak napomáhá občanské procesní právo ekonomickému využívání národního majetku a majetku lidových družstev*. — B. S. Mačkovskij: *K otázce objektu trestného činu v socialistické trestním právu*. — J. Spišiak: *K otázce hospodářského práva*.

No. 6, 1957. — C. Berezowski: *Otázka územních základů*. — E. Josef a V. Fábry: *Pracovní poměry nečlenů v JZD*. — Ch. I. Švarc: *Zvláštnosti dopravní smlouvy v primé a v primé dopravě*. — V. Michaľ: *K novému českému překladu Charty OSN*.

No. 7, 1957. — Č. Čepelka: *Evropské hospodářské společenství a Euratom*. — M. Doláková: *Některé theoretické otázky nové právní úpravy hospodářských stavebních smluv*. — V. Kosík: *Závazky z provádění zahraničního obchodu*. — M. Kalenská: *O zaměstnávání a práci dětí*.

PREUVES, Paris, No. 77, Juillet 1957. — Jean Bloch-Michel: *La discipline des généraux*. — Vladimir Weidle: *Sur l'idée d'Europe*. — Pierre Lochak: *Visite aux juges de Moscou*. — K.-A. Jelenski: *L'argument chinois en Pologne*. — Bertrand de Jouvenel: *Rencontre d'economistes à Tokyo*. — A.-D. Gorwala: *Une victoire communiste en Inde*. — François Leger: *La Couronne, les Chinois et Singapour*.

No. 79, Septembre 1957. — Louis de Villefosse: *Et maintenant?* — Jean Daniel: *Un Français d'Algérie*. — Georges Hugnet: *Souvenirs de la débâcle*. — Tibor Meray: *Le rapport de l' O. N. U. sur la Hongrie*. — Denis de Rougemont: *Sur un certain cynisme*. — Bela Laszlo: *Chronologie d'une prise du pouvoir*.

QUADERNI DI SOCIOLOGIA, Torino, No. 24, Primavera 1957. — Franco Ferrarotti: *Appunti intorno alla sociologia negli Stati Uniti (II)*. — S. S. Acquaviva: *Alcuni argomenti per una fondazione assiomatica della sociologia dinamica*. — Guido Vincelli: *Studio sul comune di Montorio nei Frentani (Conclusioni)*.

No. 25, Estate 1957. — F. G. Friedmann: *L' influenza delle civiltà tecnicamente progredite sulle aree depresse*. — Arnold M. Rose: *Il negro in America (Una nuova fase di transizione)*. — Sante Elío Uccelli: *Ideologia e pratica dell' addestramento*.

THE REVIEW OF POLITICS (Published quarterly by the University of Notre Dame), Vol. 19, No. 3, July 1957. — Gustave Weigel, S. J.: *American Catholic Intellectualism (A Theologian's Reflections)*. — Edward Taborsky: *The Revolt of the Communist Intellectuals*. — John Seabury Thomson: *Burma (A Neutral in China's Shadow)*. — J. W. N. Watkins: *The Posthumous Career of Thomas Hobbes*. — Irwin Abrams: *The Emergence of the International Law Societies*.

REVISTA DE CIENCIAS JURIDICAS Y SOCIALES (Universidad Nacional del Litoral), Santa Fe, año XVIII, NO. 86-87, 1956. — Homenaje a Héctor Lafaille. — José María López Olacireggi: *Sentido del derecho y de la justicia en el pensamiento de Héctor Lafaille*. — Eduardo B. Busso: *La abogacia, la cátedra y el sentimiento del derecho en la vida de Héctor Lafaille*. — Francisco M. Ferrer: *Héctor Lafaille, maestro del derecho*. — Edgardo Saux Acosta: *Criterio de los doctores Héctor Lafaille y Eduardo Couture sobre la legislación del Plata*. — Luis María Boffi Boggero: *Hecho Jurídico*. — Jorge Mosset Iturraspe: *El dirigismo contractual y el código único Argentino-Uruguayo de las obligaciones y contratos*. — Santiago Sentís Melendo: *La carga procesal*. — Leopoldo A. Esquivel: *Breves nociones sobre las reglas de Derecho Internacional Privado aplicables a la letra de cambio*. — Rodolfo A. Weidmann: *La industria y el comercio de las carnes en la República Argentina*. — Eduardo A. Pérez Llana: *La noción de Orden Público en el Derecho Privado Positivo*. — Eduardo B. Carlos: *En torno a la aplicabilidad de la deserción del recurso en el Proceso Penal*. — Angel Raúl Mazzoco: *El contralor administrativo y el juicio de cuentas en Argentina*. — Proyecto de Constitución para la Nación Argentina.

REVISTA DE ESTUDIOS POLITICOS (Instituto de Estudios Políticos), Madrid, No. 89, Septiembre — Octubre 1956. — Luis Sánchez Agesta: *Crisis de la política como ciencia moral*. — Alfredo Sauvy: *„Lobbys” y grupos de presión*. — Manuel Fraga Iribarne: *La guerra sin límites*. — Ferruccio Pergolesi: *Notas sobre la „Ciencia Política” de Gaetano Mosca*. — Günther Kraus: *La democracia en Alemania*. — Ernesto Giménez Caballero: *La América de mañana*.

No. 90, Noviembre — Diciembre 1956. — Ernst von Hippel: *El concepto de la Teoría general del Estado y el problema del Estado de Derecho*. — Daniel Rops: *Las probabilidades del hombre en una civilización industrial*. — D. N. Chester: *Tendencias recientes en el Gobierno central británico*. — Francisco Luis Borreu: *Problemas de política militar: La guerra y el sentir político*. — Manuel Lizcano: *La Sociología de las religiones en España*. — R. Olivar Bertrand: *Puntualizaciones en torno al 73*. — Antonio Serrano Medialdea: *Las nacionalizaciones inglesas en su aspecto político*. — Antonio Carro Martínez: *La realidad iberoamericana*. — Julio Icaza Tigerino: *Factores étnicos de la anarquía hispanoamericana*.

No. 91, Enero — Febrero 1957. — Jorge Schwarzenbergér: *El Derecho internacional en el sistema de las ciencias políticas*. — Achille Dauphin-Meunier: *Las estructuras demográficas del mundo*. — Luis Sánchez Agesta: *España y Europa en la crisis del siglo XVII*. — Carlo Alonso del Real: *Sobre los orígenes de la guerra*. — Claudio Esteva-Fabregat: *La antropología contemporánea*. — Juan Beneyto: *Los puntos de partida de la organización política hispanoamericana*. — Mario Hernández y Sánchez Barba: *Individualismo y colectivismo en la pacificación de una „periferia de tensión” americana del siglo XVIII*.

No. 92, Marzo — Abril 1957. — Mario Lins: *La problemática de la teoría del Estado*. — Alan Gledhill: *La Constitución de la India*. — Helmut Ridder:

La guerra y el derecho de guerra en el Derecho internacional y en la doctrina internacionalista. — M. Fraga Iribarne: *El impacto de la energía nuclear en la sociedad contemporánea.* — Luis Rosales: *El proceso de apropiación de la libertad.* — Jaime Delgado: *El problema de la cultura americana.*

No. 93, Mayo — Junio 1957. — Alberto Martín Artajo: *Cristianismo y Comunidad Internacional.* — Giorgio del Vecchio: *Europeísmo y cosmopolitismo.* — Carlos Martínez de Campos: *Pilares del Estado. Las tres conciencias.* — Robert Strausz Hupé: *Una revaloración del conservadurismo americano.* — Guido Fischer: *Del trabajo asalariado a la participación en la empresa.* — Diego Sevilla Andrés: *Oliveira Salazar.* — Ramón Solís: *Las sociedades secretas y las Cortes de Cádiz.* — Antonio Carro Martínez: *El caudillismo americano.*

REVISTA MEXICANA DE SOCIOLOGIA (Publicacion del Instituto de Investigaciones Sociales de la Universidad Nacional de Mexico), Vol. XVIII, No. 3, Sept. — Dic. 1956. — Humberto Vázquez Machicado: *El Problema de una Sociología Precomtiana en Bolivia.* — Lucio Mendieta y Núñez: *Augusto Comte, Fundador de la Sociología.* — Manuel Fraga Iribarne: *La Influencia de Le Play en la Sociología Española del siglo XIX.* — Jules Chaix-Ruy: *Albert Schweitzer, Sociólogo.* — F. G. Friedmann: *Subjetividad y Objetividad en el Estudio de las Culturas Europeas.* — Raymond Lenoir: *La Mentalidad Megalítica.* — Jorge Martínez Ríos: *Economía y Arte Folklórico en el Marco de la Vida Social de los Grupos Indígenas de México.* — Fanny Azeuy: *Rasgos Psicosociológicos del Folklore Afro-Cubano.* — Oscar Uribe Villegas: *De la Importancia y Variedad de la Experiencia Comunicativa.* — Odorico Pires-Pinto: *El Proceso de Aculturación del Hijo del Inmigrante en las Fuerzas Armadas Brasileñas.* — Jiri Kolaja: *Nota sobre un Estudio de la Estructura Social de un Hospital Estadounidense.* — Fausto E. Vallado Berrón: *Cientificidad de la Sociología.* — Pitirim A. Sorokin: *Cambios en la Sociología durante los pasados cincuenta años.*

REVUE DU DROIT PUBLIC ET DE LA SCIENCE POLITIQUE EN FRANCE ET À L'ÉTRANGER, Paris, 63-e année, No. 2, Mars — Avril 1957. — Flaminio Franchini: *Aspects juridiques de l'intervention de l'État dans l'organisation économique italienne.* У чланку се — поводом доношења закона — разматра питање стварања једног посебног министарства чији ће се делокруг рада односити на приватна предузећа којима држава даје субвенције. Разлог за оснивање једног оваквог министарства писац налази у тежњи да се рашчисти и регулише проблем давања доприноса, субвенција од стране државе предузећима која врше одређену економску активност и у вези с тим проблем интервенције државе. Стварањем новог министарства требало би да се постигне уједињавање великог броја контрола и спровођење једне јединствене и координиране акције у погледу надзора и потстицања различитих предузећа. Писац, међутим, у извесном смислу, изражава сумњу у коришћење стварања једног оваквог органа у датим условима. У анализи овог проблема писац је, у кратким потезима, између осталог објаснио појам „учешћа државе“, дао приказ досадашњег механизма и начина управљања оваквим предузећима, при чему се нарочито задржао на улози и функцији Института за индустријску реконструкцију, затим је размотрио проблем контроле парламента, и др. — У рубрици „Француска уставна хроника“ — Louis Cartou: *Pouvoir financier et pouvoir politique (à propos du décret du 19 juin 1956 déterminant le mode de présentation du budget de l'État).* Реформа начина подношења и дискусије буџета која значи покушај отклањања кризе буџета, јесте предмет овог врло интересантног чланка. Писац је цело питање посматрао, с једне стране, с гледишта функционисања и односа јавних власти, а с друге стране, кроз призму економских функција буџета. Приказу одредаба поменутог декрета од 19 јуна 1956 преходи анализа досадашњег начина и механизма припремања и гласања буџета, са закључком да се дискусија о буџету претворила у политичку борбу из-

међу парламента и владе са неповољним политичким и финансиским последицама. Нови декрет претставља напор да се отклони оваква ситуација. Извесне његове одредбе, које се односе на подношење буџета, покушавају да омогуће парламенту једноставнији и потпунији увид у јавне финансије, самим тим и ефикаснију контролу, док друге његове одредбе, које се односе на претрес и гласање буџета, треба да ојачају егzekутиву у њеном праву иницијативе. Према одредбама декрета, закон о финансијама треба да претставља општи, ма да упрошћен поглед, на јавне финансије. С друге стране, декрет је унео врло значајне измене у поступак претреса и гласање буџета којима се тежи да се врати егzekутиви њена примарна улога у буџетској иницијативи. У другом делу чланка писац је анализирао декрет с гледишта економских функција буџета, задржавајући се на питању односа плана и јавних финансија у вези одредаба декрета. Од посебног су интереса (конклузије) писца у којима износи мишљење да декрет претставља повреду устава и да он уствари материјално значи истинску уставну реформу. — У овом броју „Анализа праксе” је богато заступљена интересантним прилозима датих кроз неколико њених сталних рубрика (конклузије комесара владе, управни спор, итд.).

No. 3, Mai — Juin 1957. — Roland Drago: *L'évocation dans la procédure administrative*. Писац излаже услове и последице евокације, ванредног правног лека у француском управносудском поступку. — Claude Lassalle: *Contribution à une théorie de la fonction publique supranationale (Le Statut du personnel de la CECA)*. Предмет овог, претежно информативног чланка је излагање главних карактеристика положаја и статуса службеника и функционера Европске заједнице за угаљ и челик. Полазећи од општег појма категорије супранационалног, писац је покушао да изложи елементе дефиниције супранационалног функционера, истичући да се овом врстом функционера може сматрати свако лице које као саставни део једног органа супранационалне организације врши одређене функције од супранационалног интереса и које је подређено нарочитим правним правилима. Писац је, између осталог, обратио пажњу на принципе и начин именовања службеника, на питање њихових квалификација, поступка селекције и општих услова за пријем, на питање начина плаћања, система пензија, имунитетских и других права, на питање њихових обавеза, као и права жалбе. — У овом броју часопис је увео нову рубрику — „Анализа закона и декрета” — у којој ће повремено (у бројевима 1, 3 и 5) бити приказивани закони и декрети из области француског административног, уставног и међународног права. Анализа закона и декрета дата у овом броју часописа односи се на период од 1 јануара до 31 маја 1957. Рубрика „Анализа праксе” је и овог пута врло разноврсна.

П. Николић

REVUE INTERNATIONALE DE DROIT COMPARÉ (*Continuation du „Bulletin de la Société de Législation comparée”*), Paris, neuvième année, NO. 2, Avril — Juin 1957. — J.-B. Herzog: *Les principes et les méthodes du droit pénal comparé*. — G. Langrod: *Quelques réflexions méthodologiques sur la comparaison en science juridique*. — R. Houin: *Le droit de la famille dans l'avant-projet de Code civil français et le droit comparé*. — G. Simson: *L'évolution du droit moderne du divorce*. — Journées d'inauguration de la Section franco-italienne de la Société de législation comparée (*Travaux: Le rôle de la jurisprudence dans la vie du droit*).

No. 3, Juillet—Septembre 1957. — Arturo Alessandri: *Les réformes introduites dans le Code civil chilien en matière de filiation naturelle et illégitime*. — Demetrius Godos: *Nouvelles tendances d'interprétation du droit privé allemand (La conception causale du droit)*. — Denis Lévy: *Le nouveau statut constitutionnel du Royaume des Pays-Bas*. — Arthur E. Sutherland: *La formation du juriste américain*.

REVUE INTERNATIONALE D'HISTOIRE POLITIQUE ET CONSTITUTIONNELLE (Revue publiée sous le patronage du Conseil de l'Académie Internationale), Paris, nouvelle série, No. 24, 1956. — Louis Delbez: Les sources philosophiques de l'individualisme révolutionnaire (Étude sur la pensée politique au XVIIIe siècle). Waldemar Gurian: L'influence de l'Ancien Régime sur la politique religieuse de la Révolution. — Henry van Etten: Les Quakers et la Révolution française. — Édouard Chapuisat: Jean Jannot, genevois, député à la Convention et au Conseil des Anciens.

REVUE INTERNATIONALE DES SCIENCES ADMINISTRATIVES (Institut international des sciences administratives), Bruxelles, Vol. XXIII, No. 2 de 1957. — Erik-Pers Lassen: On Congresses. — G. V. van Poelje: The Theory of Public Administration as the Theory of the Means towards the Realisation of Social Ideas. — V. Merikoski: La position juridique des langues nationales en Finlande. — Richard B. Lawson: Administrative Patterns in Morocco before and during the Protectorate. — D. Simons: L'équité et l'administration publique. — J. C. Rodriguez Arias: Experiencia Argentina en Organización y Métodos para el mejoramiento de la Administración Pública. — C. E. Beeby: Administration as an Art. — G. Dernouchamps: Le rôle actuel et virtuel de l'Inspection des Finances dans l'organisation du contrôle administratif interne en Belgique.

REVUE JURIDIQUE ET ÉCONOMIQUE DU SUD-OUEST (Annales de la Faculté de Droit de l'Université de Bordeaux), Série économique (Travaux de l'Institut d'Économie Régionale du Sud-Ouest), No. 2, 1957. — B. Biet: Le gaz de Lacq et l'énergie industrielle dans le Sud-Ouest. — F. Porcheron: L'aéroport de Bordeaux-Mérignac. — J.-Cl. Cantorné: Bordeaux, pôle d'attraction démographique.

RIVISTA INTERNAZIONALE DI SCIENZE SOCIALI (Pubblicata a cura dell'Università Cattolica del Sacro Cuore), Milano, Vol. XXVIII, Fasc. IV, Luglio-Agosto 1957. — G. Mazzocchi: L'aspetto istituzionale della distribuzione del reddito in una fase di sviluppo economico. — F. Benvenuti: La scienza della pubblica amministrazione come sistema. — C. Bonato: L'agricoltura padana e l'economia di mercato. — L. Frey: Osservazioni sul controllo qualitativo del credito in Italia. — L. Pasinetti: Nota intorno alle relazioni tra salari, profitti e occupazione in un processo di accumulazione di capitale.

SCIENCE AND SOCIETY, New York, Vol. XXI, No. 2, Spring 1957. — S. Cohen, R. Johnson, R. West: Marxist Psychology in America (A Critique). — Péter M. Worsley: Margaret Mead — Science or Science Fiction? (Reflections of a British Anthropologist). — John P. Henderson: Contemporary Growth Economics.

No. 3, Summer 1957. — John Takman: Notes on Linnaeus. — Margaret Schlauch: Symbolic Figures in G. B. Shaw. — Harold Baron: Anti-Imperialism and the Democrats. — Kedernath Prasad: Economic Growth in Underdeveloped Countries. — Herbert Aptheker — V. Della Chiesa: The Study of American Negro Slavery.

STUDIES IN POLITICAL SCIENCE AND LAW, Peking, No. 2, 1957. — Chen Tan: Further Improving Supervisory Work in Agriculture. — Kao Tan: What Should Be the Principle in Our Criminal Code Governing Concurrence of Punishment for Several Offences? — Hsiao Chang-lun: A Preliminary Study of the Question of Public Surveillance. — Feng Shih Min: Several Questions on the Criminal Case of Minor. — Chou Chu: On the Question of Attempt. — Shih Yen: Offences of Negligence. — U. Sursarov: Legal Grounds for Validity of International Treaties. — Liu Chi-shan: Link Contract — A New and Independent Form of Contract System. — Hsia Shu-chang: Impro-

ving the Study of Administrative Law. — Jui Mu and Yu Chou: Discussion on the Nature of Capitalist Ownership of Means of Production After Change-Over of Private Enterprises into Joint Operation Entire Trades. — Li Yahsi: My Understanding of People's Procuratorates' Work of Investigation and Supervision.

SWISS REVIEW OF WORLD AFFAIRS (A Monthly Publication of the „Neue Zürcher Zeitung“), Zürich, Vol. VII, No. 5, August 1957. — Albert Müller: Khrushchev's „Modernism“ and Freedom. — Ernst Kux: Stalinist Purge. — Victor Meyer: Czechoslovakia Today. — Fred Luchsinger: Germany and the Coming Elections. — Hans E. Tütsch: Regional Autonomy and Centralism in Italy. — Arnold Hottinger: Elections in Lebanon. — Urs Schwarz: Government Reshuffle in Tokio. — Urs Schwarz: Poor Outlook for Disarmament. — Heinz Heymann: Fundamental Changes on the Commodity Markets.

No. 6, September 1957. — Albert Müller: A Third Term for Adenauer? — Fred Luchsinger: Germany and the Coming Elections (I). — Werner Imhoof: Change in the „Southern Way of Life“. — Eric Streiff: India and Pakistan (A Decade of Independence). — Eduard Geilinger: Nasser's Plans for the Middle East. — Victor Meier: Slovakia under the Prague Regime. — Carlo Mötteli: Cartels and Trade Competition in Switzerland. — Edmund Richner: British Contributions to European Integration.

SYNTHÈSES (Revue internationale), Bruxelles, 12e année, No. 134, Juillet 1957. — Maurice Lambilliotte: L'Homme en Déséquilibre. — Lord Strang: Le Contrôle de la Politique étrangère dans une Démocratisation.

Nos. 135—136, Août—Septembre 1957. — Двоброј је посвећен Совјетском Савезу и у њему су објављени, поред осталих, следећи написи: A. Antropov: Les richesses du sous-sol de l'U.R.S.S. — B. Braguinski: Le caractère planifié de l'économie soviétique. — V. Leonidov: De développement de l'industrie soviétique en 1957. — L. Volguine: La nouvelle forme de gestion de l'industrie en U.R.S.S. — A. Bärman: Le pouvoir d'achat du salaire augmente-t-il en U.R.S.S. — M. Nesterov: L'Union Soviétique prône l'extension du commerce international.

TRAVAUX ET CONFÉRENCES (Faculté de Droit de l' Université Libre de Bruxelles), IV, Juillet 1957. — Henri Desbois: Le projet de loi français dans l'évolution du droit d'auteur. — Travaux du Centre d'études René Marcq: La structure juridique de l'entreprise et le rôle de son personnel. — J. P. Hooykaas: Le rôle du monarque dans l' État moderne.

WELTWIRTSCHAFTLICHES ARCHIV (Zeitschrift des Instituts für Weltwirtschaft an der Universität Kiel), Bd. 78, H. 2, 1957. — Kurt W. Rothschild: Der Lohnanteil am Gesamteinkommen. — Rudolf Richter: Entrepreneurship as a Productive Factor. — Stefan Varga: Das Geld im Sozialismus. — Mirko Lamer: Growth, Output and Input of Soviet Timber.

ОДБРАНЕ ДИСЕРТАЦИЈА НА ПРАВНОМ ФАКУЛТЕТУ. — Миодраг Петковић, службеник Комитета за спољну трговину ФНРЈ, одбранио је 3 јула т.г. своју докторску дисертацију „Национални доходак (Савремена схватања и методолошка питања обрачунавања)“.

Милан Шаховић, стручни сарадник Института за међународну политику и привреду, одбранио је 4 јула т.г. своју докторску дисертацију „Општа питања кодификације међународног права“.

Сергије Димитријевић, научни сарадник Историског института САН, одбранио је 5 јула т.г. своју докторску дисертацију „Страни капитал у привреди бивше Југославије“.

Владимир Глишић, стручни сарадник Института за међународну политику и привреду, одбранио је 6 јула т.г. своју докторску дисертацију „Покушаји решења проблема међународних плаћања у Западној Европи“.

Миломир Мићић, саветник Генералне дирекције ПТТ, одбранио је 8 јула т.г. своју докторску дисертацију „Светски поштански савез и основни принципи међународног поштанског права“.

Трајко Коневски, стручни сарадник Економског института НР Србије, одбранио је 8 јула т.г. своју докторску дисертацију „Уговор о испитивању тла“.

Александар Анђелић, адвокатски приправник, одбранио је 17 јула т.г. своју докторску дисертацију „Границе функције међународног правосуђа“.

Јелена Цвејић, асистент Правног факултета у Београду, одбранила је 24 септембра т.г. своју докторску дисертацију „Облигациони уговори у дубровачком праву од XIII до средине XIV века“.

Иван Максимовић, асистент Правног факултета у Београду, одбранио је 30 септембра т.г. своју докторску дисертацију „Економска теорија социјализма у савременој грађанској науци — Прилог критичке теорије социјалистичке економије“.

РАД КАТЕДРЕ ЗА ИСТОРИЈУ ДРЖАВЕ И ПРАВА. — Катедра за историју државе и права одржала је у току 1956/57 школске године једанаест састанака. На њима је решаван знатан број наставно-педагошких, кадровских и организационих питања. Већ на почетку школске године активност Катедре била је усмерена ка припремама Међукатедарске конференције наставника правне историје историчара факултета ФНРЈ, која је и одржана у Београду 15 и 16 новембра 1956. Ова конференција била је посвећена разматрању наставних програма за општу и националну историју државе и права и римско право, као и питању унапређења научне сарадње правних историчара преко Института за историју државе и права у Загребу и Института за историску документацију у Сарајеву. И пре споменуте конференције Катедра за историју државе и права предузела је мере за коначну обраду наставних програма својих предмета. Почетком летњег семестра 1956/57 шк. године Катедра је дефинитивно израдила своје наставне програме и доставила их факултетским органима.

При спровођењу наставе и примени помоћних наставних средстава Катедра је водила посебно рачуна о броју слушаца и побољшању педагошких форми рада са студентима. Током зимског се-

местра 1956/57 шк. године, била је организована двострука настава историје државе и права и римског права. И поред тога, предавањима је присуствовало просечнио од 1000 до 1500 слушаалаца.

Вежбе и консултације биле су помоћни облици наставног рада. Вежбама је током зимског семестра присуствовало просечно око 350 студената. Студенти су били подељени у три групе које су паралелно радиле вежбе из опште и националне историје државе и права и римског права. Активност студената била је већа него ранијих година, што потврђује и знатан број обрађених и око 40 прочитаних студентских семинарских радова.

Општи семинар за историју државе и права одржао је у 1956/57 шк. години укупно 8 састанака. На њима су реферисали др. В. Корощец, проф. Правног факултета из Љубљане, о „Садашњем стању правно-историских истраживања у области клинастог писма“; проф. др. М. Беговић о „Изворима турског (отоманског) права“; проф. др. Драгомир Стојчевић о „Узроцима правничке генијалности Римљана“; др. Бранко Павићевић, научни сараник САН, о „Законима отачаства — Ивана Ивановића Вукотића — 1833 године“; Обрад Станојевић, апсолвент Правног факултета, „Conditiones sine causa“ у римском праву“; проф. др. Р. Лукић о „Односима између историје и социологије“; Владимир Симонов, апсолвент Правног факултета, о „Уставу Краљевине СХС из 1921 (Видовданском уставу)“, и докторанд Љубинка Богетић о „Станку у Црној Гори“. Састанцима Општег семинара присуствовало је од 10 до 70 слушаалаца и то углавном из редова наставника, асистената и студената Правног факултета, докторанада ван факултета, сарадника САН и Филозофског факултета.

За наградни конкурс поводом 29 новембра 1957 Катедра је одредила и доставила Секретаријату факултета следећи предлог тема: 1) Најамни рад у старом Риму, 2) Државно уређење Париске комуне, и 3) Државноправни положај југословенских земаља у време стварања Краљевине СХС. Приликом одређивања тема водило се рачуна да се обраде претежно правно-историска питања новије и најновије историје.

Катедра је такође разматрала питања у вези с организовањем докторандских течајева. С обзиром на мали број докторанада решено је да се у летњем семестру 1956/57 шк. год. не одржавају докторандски течајеви или консултације за докторанде. За следећу школску годину одлучено је да се организују за докторанде курсеви односно консултације. Проф. Драг. Стојчевић предаваће о уговору о купопродаји у римском праву, два семестра по један час недељно; проф. А. Вајс о историји буржоаских кодификација, два семестра по један час недељно; проф. Драг. Јанковић о српској држави Првог устанка, два семестра по један час недељно и доцент Р. Гузина о општинама у Србији XIX века, укупно око 6 часова у првом семестру.

Катедра је предложила Факултетској управи да се оснује Институт за правну историју и у том циљу израдила Правила Института као и одговарајући предлог буџета.

Скуп катедре је 8 фебруара 1957, у смислу чл. 102 Статута Правног факултета, предложио Управи за шефа катедре проф. Драгослава Јанковића, што је Управа и потврдила. За заменика шефа Катедре изабран је проф. Драгомир Стојчевић.

У раду на припремању и издавању уџбеника постигнути су такође резултати. У штампи је уџбеник за Историју држава и права народа Југославије — ранфеудалне државе југословенских народа — проф. Драгослава Јанковића, и III издање Историје државе и права феудалне Србије проф. Драгослава Јанковића. Издат је уџбе-

ник за римско право I део, а у штампи је римско облигационо право проф. Драгомира Стојчевића. У припреми је уџбеник за општу историју државе и права (феудализам) проф. Алберта Вајса.

М. М.

РАД КАТЕДРЕ ЕКОНОМСКИХ НАУКА. — У протеклој 1956/57 шк год. Катедра економских наука бавила се низом важних питања. Њена делатност била је у првом реду усмерена на решавање задатака који су се поставили у вези с применом новог Статута Правног факултета. Ступањем на снагу новог Статута дошло је до промене појединих предмета који улазе у састав ове Катедре. Тако ће досадашњи предмет II године економика ФНРЈ са 3 часа предавања прећи на III годину са 5 часова предавања и обухватиће материју економске политике. Уједно предмети политичка економија I који је предаван до сада на I години и политичка економија II који је предаван на другој години сажети су у предмет политичка економија са шест часова предавања. Ово је захтевало израду нових наставних програма за ове предмете.

Поред израде нових програма за поменуте предмете на сугестију Факултетске управе извршена су ревидирања и свих осталих предмета ради њиховог даљег побољшавања и усклађивања. Сви наставни програми дискутовани су на радним састанцима Катедре и достављени Комисији за програме Управе Правног факултета.

Катедра као целина током школске године посвећивала је велику пажњу извођењу наставе, организовању вежби и обављању испита. Посебну тешкоћу у извођењу наставе претстављао је изненадни губитак проф. Савића, дугогодишњег члана ове Катедре. Међутим, успело се и током ове школске године организовати обављање испита и извођење наставе из статистике. Другу тешкоћу претстављало је питање пружања помоћи студентима који имају застој испит из политичке економије I. Наиме, померања предмета политичке економије са прве на другу годину и извођење наставе само на другој години отежало је припремање испита релативно великом броју студената који су имали застој испит из овог предмета а који полажу испит по старом програму. Ради пружања помоћи овим студентима организоване су и извођене посебне вежбе из предмета политичке економије I и политичке економије II како за редовне тако и за ванредне студенте.

Поред израде нових програма и извођења наставе посебна пажња била је посвећена решавању низа питања у вези са новим системом доктората. На састанцима Катедре расправљена су питања прецизирања испитних материја и израде семинарских радова од стране докторанада. Организовани су редовни контакти са докторандима и одржаване редовне докторандске консултације два пута месечно из предмета који улазе у састав Катедре. Теме докторандских консултација биле су следеће: за предмет наука о финансијама: (1) Продубљена анализа пореза на доходак и (2) Теорија буџета; и за предмет економска политика: Проблем нормализације.

На сугестију Факултетске управе разматрано је питање оснивања нових факултетских установа. После исцрпне дискусије и информирања о могућности развијања интензивнијег научно-истраживачког рада на Универзитету из области економских наука Катедра је заузела становиште да је потребно предузети мере за оснивање Института економских и финансиских наука и неколико посебних састанака посвећено је изради правила овог Института. Институт би служио потребама студената, докторанада и наставног особља.

А. Ј.

РАД КАТЕДРЕ И ОПШТЕГ СЕМИНАРА ЗА ГРАЂАНСКО ПРАВО И МЕЂУНАРОДНО ПРИВАТНО ПРАВО. — У току протекле школске године Катедра се бавила различитим наставним и другим школским питањима. Према начињеном плану организована је настава као и извођење практичних вежби из предмета Катедре на општем курсу. У оквиру тога посла чланови Катедре су радили на ревизији наставних програма појединих предмета. На основу пројекта програма појединих предмета које су начинили одговарајући наставници, чланови Катедре су после дискусија утврдили ревидиране програме за сваки предмет. Том приликом су извршена усклађивања између појединих програма како би се избегла понављања у настави. Нарочита пажња обрађена је изради новог наставног програма за предмет привредно право. Овако ревидиране програме Катедра је упутила Управи факултета. Овим, разуме се, посао на усавршавању програма предмета Катедре, није окончан и њихово даље побољшање биће сталан задатак Катедре. Поред наставе на општем курсу Катедра је организовала и следеће курсеве за докторанде: консултације из области породичног права које је водио проф. др. М. Беговић (тема: развод брака по нашем и упоредном праву са нарочитим нагласком на анализи наше судске праксе); курс из области ваздухопловног права који је водио доцент др. Б. Николајевић; курс са темом „Увод у упоредно право и нарочито у грађанско право“ водио је проф. Б. Благојевић; курс за докторанде из области привредног права који је требало да држи проф. др. М. Бартош није одржан услед одсутности проф. Бартоша.

У протеклој школској години на Катедри су радили четворица стипендиста за последипломске студије: двојица за грађанско право, један за привредно право и један за међународно приватно право.

У протеклој години Општи семинар за грађанско право са међународним приватним правом радио је у току читаве школске године. Одржано је укупно 14 састанака. На састанцима семинара обрађивани су одабрани случајеви из судске праксе из области грађанског и привредног права. Овакав начин рада показао се већ и раније као најпогоднији јер он захтева солидно изучавање правне теорије и законодавства како нашег тако и страног. У раду семинара претежно су учествовали докторанди. Поред њих на састанке су редовно долазили и неколико судија највиших судова што је за општи успех рада семинара било веома корисно. Просечан број учесника на састанцима семинара износио је 25.

Катедра је у току прошле године обављала и низ других послова било по сопственој иницијативи било по налогу Управе Правног факултета. Тако су напр. дата мишљења о организовању посебних течајева, о оснивању Института у оквиру факултета, одређене су и благовремено објављене теме за наградни конкурс поводом 29 новембра, итд. Катедра је организовала са студентима четврте године анкету у 15 београдских предузећа. Анкета је извршена по унапред припремљеном упитнику и њени резултати биће објављени у стручној штампи. — Чланови Катедре су узели учешћа у дискусији о питањима друштвене својине која је била организована маја месеца текуће године са делегацијом правника из НР Пољске. Исто тако, чланови Катедре одржали су састанак са проф. А. Вајлом, деканом факултета за правне и политичке науке у Стразбуру, на коме је било разговора о организовању практичних вежби са студентима као и о реформи доктората правних наука у Француској. — За предмете Катедре изишли су из штампе у протеклој години следећи уџбеници: ново издање *Облигационог права* — белешке по предавањима проф. М. Константиновића, ново издање *Породичног права* проф. др. М. Беговића, као и књига проф. В. Капора *Уговор о куповини и продаји робе према Општим узансама за промет робе*. — Као и ранијих година и у протеклој школској години

поједини чланови Катедре учествовали су у раду комисија за израду нацрта појединих правних прописа а такође и у раду Врховног привредног суда, Спољнотрговинске арбитраже, Вишег привредног суда НР Србије, итд. — На предлог Катедре Управа Правног факултета изабрала је за шефа Катедре за следеће три године њеног досадашњег шефа проф. др. М. Константиновића, док је за заменика шефа Катедре скуп Катедре изабрао проф. др. М. Јездића. — У прошлој школској години Катедра је бројала 17 чланова. Од тога три редовна професора, једног хонорарног редовног професора, три ванредна професора, шест доцента, два хонорарна доцента и два асистента.

В. С.

РАД КАТЕДРЕ КРИВИЧНОГ ПРАВА. — У току протекле 1956/57 школске године рад Катедре кривичног права био је усмерен како на решавање наставних питања тако и других проблема који су се у раду Катедре постављали. Ради решавања ових питања Катедра је одржала више састанака на којима су претресана поједина питања и доношене потребне одлуке.

Настава из предмета Катедре одржавана је према постојећем наставном плану. У току школске године израђени су нови наставни програми из свих предмета Катедре, који су заједно са потребним образложењима и литературом за сваки поједини предмет достављени Комисији за наставне програме. У оквиру редовне наставе из појединих предмета одржаване су и вежбе на којима су се студенти вежбали у изради практичних задатака. Поред тога одржаване су и посебне вежбе за припрему студената за полагање испита. Ради бољег упознавања студената са практичним радом организоване су две посете Окружном суду у Београду где су студенти присуствовали јавним претресима. Исто тако организовано је и одржавање једног инсценираног јавног претреса у коме су студенти преузели улоге судија, тужиоца, одбране, вештака и др. Да би се потстакли студенти на израду стручних радова из предмета Катедре, предложен је извештај број тема за наградни конкурс који се сваке године одржава поводом 29 новембра. Посебно је Катедра настојала да се развије рад Општег семинара Катедре који је у овој школској години почео са радом у другом семестру. Поред тога предметни наставници (др Ј. Таховић за кривично право и Љ. Симоновић за криминалистику) пружили су помоћ у раду стручних група из ових предмета.

Настава за припрему доктората почела је у другом семестру. Најпре је одржан један састанак са пријављеним докторандима на коме су дата општа упутства кандидатима у погледу спремања и полагања докторског испита. После овог састанка почела су редовна предавања у оквиру посебног течаја за припрему усменог докторског испита. У оквиру овог течаја проф. др. Д. Јевтић одржао је за докторанде курс који је обухватио следеће теме: урачунљивост алкохоличарских и алкохолотропних, урачунљивост сексуалних психопата и урачунљивост деликвената у афекту. Проф. др. Ј. Таховић одржао је један посебан састанак са докторандима на коме им је дат материјал и упутства за спремање усменог докторског испита из кривичног права са криминологијом, као и материјал за проучавање материје која је одређена као програм посебног течаја из овог предмета.

Од посебног значаја била су настојања да се оживи рад у Криминалистичком институту. У том циљу израђен је нацрт нових правила Института, састављен списак инструмената које би требало набавити и извршене извесне набавке лабораториског материјала. Ради упознавања са радом других сличних института у земљи и преношење њихових искустава на рад у Институту, вршилац дужности управника Института др Ј. Таховић посетио је Централни уред за криминолошка испитивања ДСУП-а НРХ у Загребу, Криминолошки институт Правно-економског факултета у Љубљани, Криминолошки

институт Правног факултета у Сарајеву и Институт за судску медицину и криминалистику у Скопљу. Поред тога, приступило се сређивању и обради анкетног материјала о убиствима на територији НР Србије који су прикупили, у току лета 1956, студенти који су били на двомесечној летњој пракси у казнено-поправним домовима.

Нарочито је био интензиван рад стручне групе за криминалистику у оквиру два курса: нижи курс, који траје две године и који је окупио око 250 студената, и виши курс — за оне који су завршили нижи курс и положили испит из кривичног права — који је имао око 25 слушаалаца. Предавања на овим курсевима одржавао је предметни наставник Љ. Симоновић а у појединим случајевима позивани су и стручњаци ван Факултета (са Медицинског факултета, из Секретаријата унутрашњих послова, из Криминалистичко-техничке централе ДСУП-а НР Србије, из Школе ДСУП-а ФНРЈ и други). Такође и сами слушаоци курсева читали су своје реферате на састанцима. За слушаоце ових курсева биле су организоване и две посете Криминалистичко-техничкој централни ДСУП-а НР Србије. Поред тога, у фотолaborаторији Криминалистичког института организован је и један течај криминалистичке фотографије. Поред предавања, слушаоци су имали могућност и да се практично вежбају у фотолaborаторији.

Катедра је радила и на одржавању контакта и сарадње са катедрама кривичног права других правних факултета у земљи. У оквиру те сарадње преставници Катедре узели су учешћа у раду Међукатедарског састанка катедара кривичног права свих правних факултета у земљи који је одржан 9—11 маја 1957 у Бегуњама НР Словенија).

М. Ђ.

РАД КАТЕДРЕ ЗА ПОЛИТИЧКЕ НАУКЕ. — 1. — У току школске 1956/57 г., Катедра за политичке науке је одржала 6 састанака који су углавном били посвећени питањима наставе, научно-истраживачком раду чланова Катедре, раду Општег семинара и Института за политичке науке, изборима (стипендиста Катедре и наставног особља за ново уведене предмете) и још неким другим питањима.

(1) У оквиру проблема наставе, која је у овој школској години почела по новом Статуту, нарочита пажња је посвећена питањима наставних програма и докторандских курсева. Израђени су програми за нове предмете: увод у право и основи науке о друштву, постојећи програми су измењени и допуњени и усаглашени са новим наставним планом. Катедра је, као новину, завела давање теориског образложења уз сваки програм, што су, на иницијативу Катедре за политичке науке, преузеле и остале катедре.

У оквиру докторандског курса одржавани су часови, односно консултације из државноправне, радноправне, теорископравне и социолошке групе. Проф. др. Ј. Ђорђевић је на специјалном курсу из уставног права држао предавање о „Локалној самоуправи у свету и код нас“; проф. др. Р. Лукић на специјалном курсу из основа науке о друштву „Однос социологије и историског материјализма“, а на специјалном курсу из теорије државе и права „Облици изградње социјализма“; на специјалном курсу из радног права проф. др. А. Балтић је држао консултације о радним односима у нашем друштвеном систему.

(2) Питање научно-истраживачког рада млађих чланова катедре постављено је ове године са једног новог аспекта. У смислу оријентације у будућем раду али истовремено и извесне диференцијације која ће омогућити систематско проучавање разних проблема и институција и стварање стручњака за одређене проблеме, сви млађи чланови, асистенти и доценти, поред редовног посла, проучавање и неки посебни проблем, пратити литературу о том проблему и давати при-

казе, монографије и сл. о стању и развоју тог питања код нас и у свету.

(3) Чланови Катедре су и ове године остваривали своју активност и преко Института за политичке науке. Тако је колектив Института, поводом Конгреса радничких савета, објавио у *Архиву за правне и друштвене науке* „Избор мисли Маркса и Енгелса о друштвеној својини и правима произвођача” као и изабрану библиографију књига, брошура и чланака о самоуправљању произвођача у привреди, објављених код нас у периоду од 1950—1957. Институт је, заједно са Катедром, организовао и дискусиони састанак по питању друштвене својине са члановима делегације пољских правника.

(4) Општи семинар је и даље задржао исти карактер: на више састанака који су одржани у току године, читани су углавном докторандски радови, као на пример „Порекло Привременог Устава Краљевине СХС”; „Маркс и Енгелс о самоуправљању локалном заједницом”; „О радном односу у старој Југославији” и др. Састанци су углавном били добро посећени, дискусије живе и интересантне.

(5) Посебан облик рада у настави претставља рад са студентским групама. Заведен пре две године на уставном праву ради систематског, солиднијег и благовременог припремања студената за испит, показао је врло добре резултате проверене кроз анализу испитних рокова. Ове године су формиране групе и за административно право које такође дају добре резултате.

(6) Катедра је ове године добила два нова стипендиста.

2. — У току ове школске године објављено је више књига: *Систем локалне самоуправе у Југославији* и *Основни типови локалне самоуправе* од др. Ј. Ђорђевића; *Хисторија народне власти* (ново издање) и *Друштвено управљање у Југославији* од др. Л. Гершковића; *Увод у социологију* и *Историја политичких и правних теорија* од др. Р. Лукића.

3. — Три члана катедре су за Поткомитет Организације УН о заштити становништва од дискриминације израдили елаборат о „Облицима учешћа у управи земље и остваривању осталих политичких права у ФНРЈ (као прилог проблему проучавања недискриминације)”.

4. — На појединим међународним конгресима и конференцијама поједини чланови Катедре су учествовали и као главни референти (састанци у Опатији, Питсбургу и др.).

5. — У току године четири професора и два асистента су учествовала на курсу за друштвени систем (предавања, консултације).

6. — Бројно стање чланова Катедре је следеће: 3 редовна професора, један ванредни професор, 1 хонорар. ванредни професор, 3 доцента, један хонорарни предавач, 5 асистената и два научна стипендиста.

И. С.

РАД КАТЕДРЕ ЗА МЕЂУНАРОДНО ПРАВО И МЕЂУНАРОДНЕ ОДНОСЕ. — Катедра за међународно јавно право и међународне односе образована је после ступања на снагу Статута Правног факултета. Шеф Катедре је професор Милош Радојковић, а секретарску дужност врше доценти Смиља Аврамов и Божидар Јовановић.

У току протекле школске године Катедра је на својим редовним састанцима разматрала различите проблеме у вези са наставом међународног јавног права и дипломатске историје, као и са организацијом докторског курса и посебног течаја за усавршавање у Институту за међународне студије, на је спремила низ одговарајућих одлука и предлога у томе смислу за факултетске органе.

Тако је, између осталог, Катедра у више наврата разматрала питање наставног програма из међународног јавног права, на је у ранији програм предавања, у циљу побољшања, унела извесне из-

мене које је захтевао најновији развој међународног права. То се огледа нарочито у поклањању веће пажње међународним организацијама као субјектима међународног права, органима међународних односа, кодификацији међународног права, итд. Тај је програм затим разматран од стране посебне комисије Факултетске управе, после чега је још допуњен уношењем извесних тема од међународног значаја не само правног, но и политичког, као што је на пример активна мирољубива коезистенција.

Исто тако, Катедра је на многим својим седницама дискутовала питање организације курса за докторанде из међународног јавног права, као и посебног течаја за усавршавање дипломираних правника. Израђен је план предавања на докторандском курсу према коме је у првом семестру докторандима предавао проф. М. Бартош о дипломатском особљу, а у другом семестру доцент Б. Јовановић о новим појавама у развоју међународног уговорног права. Чланови Катедре радили су и индивидуално с докторандима.

У оквиру Катедре, а такође и у сагласности с ранијим Стручним саветом Института за међународне студије, сачињен је и разматран предлог плана предавања на течају за усавршавање дипломираних правника у Институту, према коме су предвиђени предмети који ће се на течају предавати, као и лица која би дошла у обзир за предаваче, што се има поднети факултетским органима на одобрење, како би течај могао бити успостављен још у почетку школске 1957-58 године.

Осим тога, у вези с новим Законом о организацији рада научних установа, као и са Статутом Правног факултета, на посебној седници Катедре од 6 марта 1957 размотрена су ранија правила о раду Института за међународне студије, па су, у складу са Статутом, усвојена нова, измењена и допуњена, Правила о раду, која су поднета Факултетској управи на одобрење.

У Институту за међународне студије настављен је и у току прошле године рад студентске стручне групе и докторандске групе за међународно јавно право и дипломатску историју. У оквиру прве од ових група, којом је руководила доцент С. Аврамов, одржано је 10 састанака, на којима је читано и дискутовано 8 студентских радова, а један састанак је био посвећен дискусији о односу између Генералне скупштине и Савета безбедности УН, с посебним освртом на суецку кризу. У оквиру друге, докторандске групе, којом је руководио професор М. Радојковић, одржано је 14 редовних састанака, на којима је читано и дискутовано 13 радова, израђених већином на основу документације и литературе, консултоване у Институту, а уз помоћ чланова Катедре и особља Института. Докторанди су, поред тога, имали прилике да присуствују и предавањима појединих страних научника (солунског проф. Фрагистаса, члајнова пољске и француске делегације правника), као и предавањима у оквиру Југословенског удружења за међународно право.

Најзад, Катедра је разматрала и разна текућа питања, као и молбе кандидата за стипендије за научно усавршавање, па је на њен предлог додељена стипендија једном кандидату.

М. М.

ГОДИШЊА РАДНА КОНФЕРЕНЦИЈА МЕЂУНАРОДНОГ ИНСТИТУТА АДМИНИСТРАТИВНИХ НАУКА. — Од 20 до 25 јуна 1957 „Table ronde” Међународног института административних наука одржана је у Опатији. На конференцији је било 160 званичних учесника који су претстављали 33 државе односно међународне организације. Поред тога учествовали су и стручњаци многих наших установа и организација. Приликом отварања конференције у име наше националне секције Међународног института административних наука односно Југословенског удружења за административне науке,

учеснике конференције поздравио је претседник проф. др. Никола Стјепановић а у име југословенске владе госте је поздравио Вуксан Љумовић, секретар секретаријата за опште послове Савезног извршног већа.

На дневном реду конференције биле су три теме: 1°. „Савремене тенденције преношења надлежности са виших органа на ниже органе ван њиховог организационог склопа” (референт Brian Chapman, проф. Универзитета у Манчестру); 2°. „Начин и облици напредовања државних службеника на основу стручне спреме и резултата рада с нарочитим обзиром на оцењивање као инструменат напредовања” (референт проф. др. Никола Стјепановић) и 3°. „Аутоматизација и њени проблеми у оквиру јавне управе” (Lyonel Würmser — Француска, Lucien Mehl — Француска, Gauthier — САД, и др. O. Ricard Wessels — САД). Општи реферати су обрађени на основу посебних националних реферата (о децентрализацији реферат су поднели академик Иво Крбек и проф. Ладо Вавпетич).

Проф. Chapman у свом реферату о првој теми је углавном истакао да се под утицајем стварности наизменично појављују тенденције од децентрализације ка централизацији и обратно од централизације ка децентрализацији. У дискусији по овом реферату поред осталих учествовали су и наши делегати др. Ј. Вавпетич, др. Ј. Гершковић, М. Вучковић и др. Е. Пусић.

Реферат проф. Стјепановића који је изнео проблеме у вези напредовања и оцењивања службеника објављује се у целини у овом броју *Анала*. У живој и интересантној дискусији по овом реферату запажено је да су извесни француски делегати истицали да би оцена службеника имала да цени службеника само у вези са радом у служби а не и његов приватан живот односно његова политичка и верска схватања, наравно уколико се све ово не одражава и на активност службеника у служби. Проф. A. de Laubadère се залагао да оцена службеника не буде изражена цифром, пошто таква оцена не указује службенику у чему није задовољно. Стога је проф. A. de Laubadère истицао да је целисходније да оцена буде образложена јер ће тако више бити заштићена права службеника пошто би службеник могао лакше побијати неправилност оцене. Од наших делегата у дискусији је учествовао поред проф. Н. Стјепановића и проф. Б. Перић.

Предмет трећег реферата обухватио је правне и техничке проблеме аутоматизације у оквиру јавне управе. Референти су истакли да аутоматизација може бити примењена не само у индустрији већ и у јавној администрацији — на пример у статистичким, поштанским и другим сличним пословима.

После успеле петодневне конференције претседник међународног института административних наука Frants Hvass, амбасадор Данске у Западној Немачкој, захвалио је у име свих страних делегата домаћинима на гостопримству и изванредној организацији конференције.

Д. Ђ. Д.

VII БЕЛЕШКЕ

Одбране дисертација на Правном факултету	— — —	376
Рад Катедре за историју државе и права (М. М.)	— —	376
Рад Катедре економских наука (А. Ј.)	— — — —	378
Рад Катедре и Општег семинара за грађанско право и међународно приватно право (В. С.)	— — — —	379
Рад Катедре кривичног права (М. Ђ.)	— — — —	380
Рад Катедре за политичке науке (И. С.)	— — — —	381
Рад Катедре за међународно право и међународне односе (М. М.)	— — — — —	382
Годишња радна конференција Међународног института административних наука (Д. Ђ. Д.)	— — — —	384

Уредништво АНАЛА моли своје сараднике да рукописе достављају откуцане на машини са проредом и са довољно белине са стране.

Примљене рукописе Уредништво не враћа.

АНАЛИ ће објавити и, у границама могућности, приказати сваку нову књигу послату на приказ

АНАЛИ ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА У БЕОГРАДУ излазе тромесечно у свескама од осам табака (128 страна). Претплата за годину дана 300.— дин. (за иностранство 450 дин). Цена поједином броју 100.— дин. Претплату слати преко рачуна Правног факултета

број 103-3297018.

Уредништво и администрација АНАЛА ПРАВНОГ ФАКУЛТЕТА —
Булевар Револуције 67, тел. 31-178

